

Arkiv

för

nordisk filologi

Utgivet genom

Lars-Olof Delsing och Karl G. Johansson

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Orlrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ernst Håkon Jahr Marita Akhøj Nielsen
Þórhallur Eyþórsson Camilla Wide Jan-Ola Östman**

Redaktionssekreterare

Bo-A. Wendt

Rättelse

I det tack för hjälp med bedömningen av insända manus under åren 2008–2011 som uttrycktes från redaktionens sida i föregående årgång av ANF var beklagligtvis två av namnen felstavade. Rätteligen tillkommer sålunda *John McKinnell* och *Lena Peterson* redaktionens tack för värdefulla insatser i denna manusbedömning.

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Tryckt/satt av
Trycktjänst i Eslöv HB/Mikael Cinthio
Eslöv 2012

Innehåll

<i>Bernard Mees</i> , Taking Turns. Linguistic economy and the name of the Vikings	5
<i>Jackson Crawford</i> , Old Norse-Icelandic (<i>þú</i>) est and (<i>þú</i>) ert	13
<i>Daniel Sävborg</i> , Den ”efterklassiska” islänningasagan och dess ålder	19
<i>Ulf Teleman</i> , Om svenska konjunktioner och deras historia	59
<i>Bo-A. Wendt</i> , Från <i>sancte Matthei dagh</i> till <i>21 september</i> . Kalendariska tidsuttryck i nordiska under senmedeltid och reformationstid	93
<i>Kathrine Thisted Petersen</i> , Hvor verbet retteligen placeres skal – en undersøgelse af OV-ledstilling i Danske Lov	145
<i>L.-O. Delsing</i> , <i>L.-E. Edlund</i> , <i>G. Hallberg</i> och <i>K. G. Johansson</i> , Litteraturkrönika 2011	173

BERNARD MEES

Taking Turns

Linguistic economy and the name of the Vikings

Recently, the Norwegian medievalist Eldar Heide (2005, 2008) has sought to bolster Bertil Daggfeldt's (1983) etymological linkage of *Vikingr*, the Old Norse studies term *par excellence*, with Old Icelandic *vika* (*sjóvar*) 'nautical mile'; cf. Old Swedish *vika siō(s)*, Middle Low German *weke sē* 'id.'; cf. Andersson (2007), Krüger (2008: 4–7). Heide even goes so far as to postulate that *Vikingr* is a late Roman Iron Age coinage (< *wikingaz) and reflects a term used to describe prehistoric rowing shifts, basing his argument on physical testimony such as the Nydam finds, the appearance of cognate terms in Old English and Old Frisian, and an old etymology (also employed by Daggfeldt) that connects *vika* 'nautical mile' with the changing of rowing shifts by early Northern oarsmen (Falk and Torp 1903–6: II.409). Heide's two articles contain much etymological and semantic conjecture, however, and little sense of sustained formal linguistic (as opposed to nineteenth-century-style philological) inquiry. Old Icelandic *Vikingr* is surely related to the feminine deverbative noun *viking* 'freebooting voyage' and the development of agentive forms (such as 'freebooter') from abstract descriptions ('freebooting') is quite common cross-linguistically (cf. Engl. *theory, theorist; philology, philologist*).¹

---

¹ Exact morphological parallels in Old Icelandic are harder to demonstrate: as is shown by comparable formations such as *skiptingr* 'changeling' (cf. *víxlíng* 'id.' to *-víxl* 'exchange' in *gíafavíxl* 'exchange of gifts') and *-skipting* 'division' (in *arfskipting* 'division of an inheritance') to *skipta* 'divide, exchange', we may often be dealing with two independently derived deverbatives.

Mees, B., Senior Lecturer, Centre for Sustainable Organisations and Work, Royal Melbourne Institute of Technology. "Taking Turns: Linguistic economy and the name of the Vikings". *ANF* 127 (2012), pp. 5–12.

Abstract: The etymology of the term *Vikingr* is reviewed in this paper and the methodological shortcomings of the many suggestions made in previous scholarship are explored, particularly from the perspective of semantic theory. A majority of the etymologies proffered in prior accounts suggest that the term is best to be taken simply as a derivation of the early Nordic verb *wikan 'to turn', much as Old Icelandic *víkja* (*ykva, víkva*) 'to move, to turn' has well-attested nautical usages, even if many previous treatments have failed to take a linguistically economical approach to the development of this defining description in Old Norse studies.

Keywords: Scandinavian languages, etymology, Viking, historical semantics.

Vikingr and *viking* seem most simply to be understood as full-grade deverbatives; cf. Old Icelandic *snatta* ‘roam about aimlessly’, *snöttingr* ‘rover’, *bey(r)sta* ‘bruise, beat’, *beystingr* ‘bully, roughneck, bruiser’ (Munske 1964: 123–25, Krahe and Meid 1969: 205). And as Holm (1992: 120–21) points out (citing Olson 1916: 440–53), although Askeberg (1944: 174–75) criticises such an etymology (first suggested by Von Richt-hofen 1840: 1149) on the grounds that derivations from Old West Norse strong verbs that are morphologically comparable to *viking* are rare, they are attested (e.g. *heiting* ‘threat’ and *hvekking* ‘escapade’).² Yet it is rather less clear on formal linguistic grounds that *viking* is to be understood as reflecting a semantic suggested by (zero-grade) *vika* – i.e. in terms of ‘a shifting (of rowers), a (rowers’) shift’. The rowing-shift etymology boils down mainly to accepting the existence of an assumed (rather than actually attested) semantic stage in the development of the zero-grade deverbative noun *vika* ‘nautical mile’.

The rowing-shift etymology of *vika* is clearly (in turn) predicated on comparison with Old Icelandic *röst* ‘mile’, literally a ‘rest’; cf. the *rast at lande*, *viku at vatne* of the old Östergötland provincial law (Klemming 1867: 286). But the presumed connection of Old Norse nautical miles with resting rowers is hardly a linguistically straightforward one – and a further connection of shifts of rowers with the description *Vikingr* even less obvious. Indeed a formal semantic analysis of Heide’s etymology renders the developmentally precarious nature of his derivation quite plain (cf. Blank 1997 who empirically validates the formal developmental scheme of Ullmann 1962: 197–210 that is indebted to Bloomfield 1935: 425–43). The putative development of Germanic **wikōn* ‘a turning’ to *vika* ‘a nautical mile’ via ‘taking turns at rowing’ (or rather ‘shifting’ as Heide asserts, invoking a semantic claimed to be attested in Old Swedish) would seem to represent a metonymic development followed by a specialisation and then a further metonymic change: i.e. ‘a turning’ > ‘a changing over’ > ‘a changing of rowers’ shifts’ > ‘the distance travelled on a ship between a changing of rowers’ shifts, a nautical mile’; cf. Heide’s rather looser³ formulation of ‘a shifting’ > ‘a shifting (Daggfeldt’s ‘exchanging’) of tired with fresh rowers’ > ‘the distance travelled on a ship between a shifting (exchanging) of tired with fresh rowers, a nautical

² Askeberg (1944: 174–75) only accepts *hvekking* as directly deverbative (and as Christian and hence late), but it does not really matter from a formal perspective whether *viking* developed from **wikōn* directly or by means of another deverbative (the latter of which is Askeberg’s preferred solution).

³ One does not “shift” rowers in English.

mile'. This is clearly a more complex evolutionary development than that posited for *röst* '(land)mile', however – and we are still not even at *Vikingr* yet. The further development from 'a turning/shifting/exchanging of rowers' > 'a freebooting voyage by ship' (and this for a full-grade *vík-* rather than zero-grade *vík-*) presumably entails another analytically complex development: i.e. of metonymy ('a turning/shifting/exchanging of rowers' > 'a rowing'), generalisation ('a rowing' > '(any kind of) a voyage by ship') and then specialisation ('a voyage by ship' > 'a freebooting voyage by ship'). The formal semantic complexity of this derivation is more than just remarkable – taken along with Heide's reliance on an assumed (and disputable) etymology of *vika* 'nautical mile', the developmental odyssey assumed in the rowing-shift etymology (with its six otherwise unsupported semantic steps) makes it look quite tenuous when it is assessed in a formal semantic manner.

One wonders, therefore, whether an employment of Occam's ever-parsimonious razor might clear things up derivationally somewhat. Heide would seem to be right to dismiss Staffan Hellberg's (1980 and cf. Hødnebo 1987, 1988; Holm 1988; Hellberg 2008) connection of *Vikingr* with the Norwegian place-name *Vík(en)* (i.e. 'the bay'; cf. Old Icelandic *víkverjar* 'a person from Vík') – else we might have expected (as Hellberg 1980: 70–71 admits) an Old West Norse form *Víkungr; cf. Askeberg (1944: 170–72) and Ståhle (1946: 26–28 and 32–35).⁴ The appearance of the form *wīcingas* in the Old English poem *Widsith* has been invoked to argue that the description Viking is very old (Askeberg 1944: 116–17, Hofstra 2003: 149–50), but such suggestions tend to ignore the considerable difficulties inherent in dating such works; cf. Niles (1999), Heide (2008: 26–27). Similarly, the medial assibilation seen in the Old Frisian cognate *wīzing* 'Viking, Scandinavian pirate' (i.e. *k > *ts*) needs not be as ancient as Heide (2006: 46–47) has claimed it is – the date of the pre-Old Frisian affrication (following phonetic palatalisation) has long been contested; cf. Stiles (1995: 195–96), Laker (2007) and North Frisian *wikkinger* 'bay men' (Askeberg 1944: 146). And Elis Wadstein's (1925) linkage of *Vikingr* to Latin *vīcus* 'hamlet, village' (cf. Old English *wīc* 'a dwelling-place, abode, habitation, place, village, town'), supported most recently by the late Ottar Grønvik (2004), would seem rather too

⁴ Heide (2005: 43) joins Widmark (1994: 208) in summarily dismissing Hellberg's attempt to demonstrate that a connection of Vikings with Viken can be demonstrated in literary sources. Hellberg's suggestion that *Vikingr* might represent loan from Danish (where comparable ablatives in *-ingr* are attested, unlike in Old West Norse) also seems more to represent a philological fudge than a straightforward analysis of the evidence.

peripatetic to be at all likely, no matter whether one seeks to derive putative *wikingaz ‘pirate’ (with Hofstra) from an unattested (continental?) semantic ‘trader’ < ‘townsman’ or (with Grønvik) via an equally inventive (putative Old English) meaning of ‘invader, settler’; cf. Björkman (1910: 8 = 1911–12: 140), Askeberg (1944: 117–20), Sawyer (1978) and Widmark (1994: 205–12).⁵ The Old English and Old Frisian Viking words would seem largely to represent etymological red herrings and Heide’s argument that Old Frisian *wīzing* necessarily indicates that *Vikingr* is a very old construction no better than relying on a tendentially early date for the *wīcingas* of *Widsith*.

The earliest securely datable instance of Old English *wīcing* is in the compound *wīcingsceadan* ‘piracy’ found in the seventh- or perhaps eighth-century Epinal glossary (Fell 1986: 297–98). On the other hand, Old Frisian *wīzing* first appears in texts from the late eleventh century, and even then it is often preceded by a specification ‘northern’ – e.g. *fonta norda wīsing* (Askeberg 1944: 141–46, Buma and Ebel 1972: 172, Fell 1986: 313, n. 2). There seems little doubt other than that the earliest attested uses of the term betray an essential connection with seafaring. Most of the etymologies proffered in the past for *Vikingr*, however, essentially represent the same formal development: i.e. that *Vikingr* is ultimately derived from the Indo-European base **weig-* (**weik-*) ‘bend, turn, bind, yield, run away’; cf. Sanskrit *vijāte* ‘speed off, flee’, Greek εἶκω ‘yield, give way’, Latin *vincio* ‘bind, fetter’, Lithuanian *vikstu* ‘bend oneself, become supplied’, Old English *wīcan* ‘yield, give way’ and Old High German *wīchan* ‘id.’ (cf. Askeberg 1944: 115–20 for a survey of the older historiography, Heide 2005: 41–42 for a consideration of more recent contributions).

In Germanic there are two main developments of this underlying form and they can be characterised by the English homophones *weak* and *week*. The *weak* forms proceed from the ‘bend, yield’ semantic, including developments centred around the key notions of ‘bending’ or ‘yielding (branches)’ and hence both ‘weak limbed’ and ‘weak willed’; cf. Old English *wāc* ‘soft, weak, miserable’, Old Saxon *wēc* ‘weak’, Old High German *weich* ‘soft, weak, fearful’, Old Icelandic *veiker* ‘pliant’ as well as Old English *wice* ‘wych elm’ (i.e. an elm with pliant branches). The second (and rather more obviously Viking-like) derivations represent

⁵ Neither etymology is semantically impossible (metonymy and then pejoration with Hofstra, specialisation, then generalisation and specialisation again with Grønvik) – rather it is the unempirical nature of each theory (i.e. being so dependant on unattested medial semantics) that makes such schemes seem so speculative (and hence unlikely).

extensions on the considerably less impotent ‘turn’ semantic, including *week* itself (Old English *wicu*, Old Icelandic *vika*, Old High German *wecha*) as ‘a turning (of the moon)’ (as weeks seem originally to have been determined by the phases of the moon; see Buck 1949: 1005), Old English *wīce* and Gothic *wicō* ‘a turn (at something)’ > ‘an office, a duty, an obligation’ (i.e. a semantic suggesting a similar notion of periodisation), perhaps Old English *wīc* in its meaning ‘temporary abode, a place where one stops’, and above all the rather more nautical Old Icelandic *vika* ‘a turning (inward of the coast)’ > ‘a bay’ (also ‘a bend in a river’ etc.) and similarly Old Icelandic *vík* (and hence *Víken*) ‘a small creek, inlet or bay’ (cf. also Gothic *waihsta* ‘angle, corner’, Old Swedish *vik* ‘id.’, Old Icelandic *gíafa-víxl* ‘exchange of gifts’, Old Saxon *wehsāl* ‘trade, money’, Old High German *wehsal*, *wehsil* ‘change, exchange, trade’). The more specialised and technical term *vika* ‘nautical mile’ undoubtedly represents some sort of similar (nautical) periodisation or ‘turning’ associated with sea voyages, but whether this had anything to do with taking turns at rowing (as a comparison with Old Icelandic *röst* ‘mile’ suggests) is less than clear; cf. Old English *mīl*, Old Icelandic *míla*, Old High German *mīl(l)a* ‘mile’ < Latin *mille passus* ‘a thousand paces, a mile’; Modern English *cable (length)* ‘a tenth of a nautical mile’ (originally the length of a ship’s anchor’s cable) and *knot* ‘a nautical mile per hour’, originally a knot on a measuring line attached to a float (or log) used to measure a ship’s speed. Instead, *Vikingr* seems most simply (and directly) best to be explained as ‘someone who turns (nautically)’ or ‘someone who goes on a (nautical) turning’ (and clearly not the putatively developed semantic ‘shifting’ as Heide would have it) – and given the full-grade vocalism, it presumably represents a direct deverbative development of *wíkan ‘to turn’ (rather than a secondary development of an unattested zero-grade deverbative nominal). Other suggestions proposed in the past would necessarily be less likely given the generally accepted linguistic principle of explanatory economy.

After all, Old Icelandic *víkja* (*yíkva*, *víkva*) ‘to move, to turn’ exhibits a range of specialised and metaphorical meanings. As well as less marked phrasings such as *megu vér þat til víkja* ‘we may call there’, Cleasby-Vigfusson’s (1957) catalogue of employments of *víkja* even includes such decidedly nautical expressions as *víku inn til hafan* ‘steer into port’, *víku þeir nú stöfnum* ‘now they veer the ship around’ and *landi víkr* ‘the land recedes (as one sails on)’. Indeed Fritzner (1867) records similar usages, glossing Old Norwegian *víkja* (*vika*) as ‘to move away from a place’, ‘to take oneself from place to place’ as well as the simpler ‘to turn, to head

away from something’. We are less-well equipped to judge the earlier semantic range of Early Modern Danish *vīge* ‘to give way, to go away from, to leave’ and it is hard to be sure if any of the more specialised attested usages of Old Swedish *vīka* ‘to move, to go in another direction, to change position, to turn’ are all that relevant to an etymology of *Vikingr*. Söderwall et al. (1884–1918), for example, list usages such as *week israel* ‘diverit Israel’ and *swa at thz thörfte äkke vika* ‘so that it didn’t move about’. But it is only the Old West Norse counterparts of **wīkan* which are obviously attested in nautical contexts – and at that, clearly in forms much more flexible semantically (and hence productively polysemous) than are their more patently (and Common Nordic) maritime derivatives *vīk*, *vīka* ‘(small) bay (etc.)’ or *vīka* ‘nautical mile’. Consequently, it is not too hard to imagine how an expression such as *fara í viking* could have emerged from a literal meaning of ‘to go (away) on a turn, a voyage (of nautical freebooting)’ or the like – i.e. *viking* is presumably best to be taken as representing a semantic specialisation of a term which originally indicated ‘a moving from place to place, a voyage’.

Although the suffix *-ingr* in itself most readily suggests an ablative origin, the semantic development of **wīk-* in Old West Norse instead points to a deverbal development for *Vikingr* – in fact one similar to that suggested by Grønvik (2004: 13) when he connected *Vikingr* to Old English *wīcian* ‘to lodge, to camp, to stop (a while), (when travelling by water) to land’. The derivational simplicity represented by such an etymology may seem semiotically disappointing given the centrality of Vikings to Old Norse studies, but it proceeds directly from well-attested meanings associated with **wīk-* in light of long-established principles of formal semantics. Complex house-of-cards etymologies are intrinsically speculative – empirical semantic evidence such as that provided by cognates, attested employments and collocations should always be given its full due in etymological study. It is surely in light of the developments and usages of the inherited root **wīk-* in North (and West) Germanic that an etymology for *Vikingr* is most profitably to be sought, but not in a manner reliant on a debatable semantic proffered in light of another assumed etymological development for a derivationally similar early Scandinavian description for nautical miles.

Bibliography

- Andersson, T. (2007): 'Wikinger. Sprachlich'. H. Beck, D. Geuenich and H. Steuer (eds), *Reallexikon der germanischen Altertumskunde XXXV*, De Gruyter, Berlin, pp. 687–97.
- Askeberg, F. (1944): *Norden och kontinenten i gammal tid: Studier i forngermansk kulturhistoria*, Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Björkman, E. (1910): 'Tvänne germanska etymologier'. *Sertum philologicum Carolo Ferdinando Johansson oblatum: Festskrift tillegnad Karl Ferdinand Johansson på hans 50-årsdag den 16 september 1910*, Zachrisson, Gothenburg, pp. 1–8.
- Björkman, E. (1911–12): 'Two derivations'. *Saga Book of the Viking Society* 7, pp. 132–40.
- Blank, A. (1997): *Prinzipien des lexikalischen Bedeutungswandels am Beispiel der romanischen Sprachen* (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie, 285), Niemeyer, Tübingen.
- Bloomfield, L. (1935): *Language*, 2nd ed., Allen & Unwin, London.
- Buck, C.D. (1949): *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A contribution to the history of ideas*, University of Chicago Press, Chicago.
- Buma, W.J., and W. Ebel (eds) (1972): *Das Fivelgoer Recht* (Altfriesische Rechtsquellen, 5), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Cleasby, R., and G. Vigfusson. (1957): *An Icelandic-English Dictionary*, 2nd ed., Clarendon, Oxford.
- Daggfeldt, B. (1983): 'Vikingen roddaren'. *Fornvännen* 78, pp. 92–94.
- Falk, H., and A. Torp. (1903–6): *Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog*, Aschehoug, Christiania.
- Fritzner, J. (1867): *Ordbog over det gamle norske Sprog*, Feilberg & Landmark, Christiania.
- Grønvik, O. (2004): 'Ordet norr. vikingr m. – et tidlig lån fra anglo-frisisk område?' *Arkiv för nordisk filologi* 119, pp. 5–15.
- Heide, E. (2005): 'Viking – “rower shifting”? An etymological contribution'. *Arkiv för nordisk filologi* 120, pp. 41–54.
- Heide, E. (2008): 'Viking, week, and Widsith. A reply to Harald Bjorvand'. *Arkiv för nordisk filologi* 123, pp. 23–28.
- Hellberg, S. (1980): 'Vikingatidens vikingar'. *Arkiv för nordisk filologi* 95, pp. 25–88.
- Hellberg, S. (2008): 'Fvn. vikingr. Kommentarer till forskningsläget'. Auður G. Magnúsdóttir et al. (eds), "Vi ska alla vara välkomna!": *Nordiska studier tillägnade Kristinn Jóhannesson* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning, 35), Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning, Gothenberg, pp. 139–53.
- Hødnebo, F. (1987): 'Hvem var de første vikinger?'. *Maal og Minne* 1987, pp. 1–16.
- Hødnebo, F. (1988): 'Ordet viking: replikk til Gösta Holm'. *Maal og Minne* 1988, pp. 146–51.
- Hofstra, T. (2003): 'Changing views on Vikings'. *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 24, pp. 147–60.

- Holm, G. (1988): 'Ordet viking än en gång'. *Maal og Minne* 1988, pp. 144–45.
- Holm, G. (1992): 'Tre bidrag till norrön etymologi'. F. Hødnebo et al. (eds), *Eyvindarbók: Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen 4. mai 1992*, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Oslo, pp. 118–22.
- Klemming, G.E. (1867): 'Upplysninger och Anmärkningar om en för Sveriges Laghistoria vigtig urkund, den förlorade Söderköpings-Rätten'. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar* 25, pp. 261–86.
- Krahe, H., and W. Meid (1969): *Germanische Sprachwissenschaft III: Wortbildungslehre* (Sammlung Götschen, 2234), De Gruyter, Berlin.
- Krüger, J. (2008): "Wikingen" im Mittelalter: Die Rezeption von vikingr m. und viking f. in der altnordischen Literatur (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde, 56), De Gruyter, Berlin.
- Laker, S. (2007): 'Palatalization of velars: a major link of Old English and Old Frisian'. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 64, pp. 165–84.
- Munske, H.H. (1964): *Das Suffix *-inga/-unga in den germanischen Sprachen. Seine Erscheinungsweise, Funktion und Entwicklung dargestellt an den appellativen Ableitungen* (Marburger Beiträge zur Germanistik, 6), Elwert, Marburg.
- Niles, J.D. (1999): 'Widsith and the anthropology of the past'. *The Philological Quarterly* 78, pp. 171–214.
- Olson, E. (1916): *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan: Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran*, Gleerup, Lund.
- Richthofen, K. von (1840): *Altfriesisches Wörterbuch*, Dietrichsche, Göttingen.
- Sawyer, P. (1978): 'Wics, kings and vikings'. T. Andersson and K.I. Sandred (eds), *The Vikings: Proceedings of the symposium of the Faculty of Arts of Uppsala University, June 6–9, 1977* (Symposia universitatis Upsaliensis annum quingentesimum celebrantis, 8), Almqvist & Wiksell, Uppsala, pp. 23–31.
- Söderwall, K.F. (1884–1918): *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, 3 vols, Svenska Fornskriftsällskapet, Lund.
- Stähle, C.I. (1946): *Studier over de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län* (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, 16: Studier till en svensk ortnamnsatlas, 3), Ohlsson, Lund.
- Stiles, P. (1995): 'Remarks on the "Anglo-Frisian" thesis'. V.F. Faltings, A.G.H. Walker and O. Wilts (eds), *Friesische Studien II: Beiträge des Fohrer Symposiums zur friesischen Philologie vom 7.–8. April 1994*, Odense University Press, Odense, pp. 177–220.
- Ullmann, S. (1962): *Semantics: An introduction to the science of meaning*, Blackwell, Oxford.
- Wadstein, E. (1925): 'Le mot viking, anglo-saxon wicing, frison wising, etc.' *Mélanges de philologie offerts à M. Johan Vising par ses élèves et ses amis scandinaves à l'occasion du soixante-dixième anniversaire de sa naissance le 20 avril 1925*, Gumpert, Gothenburg, pp. 381–86.
- Widmark, G. (1994): 'Birkasvenskan—fanns den?'. *Arkiv för nordisk filologi* 109, pp. 173–216.

JACKSON CRAWFORD

Old Norse-Icelandic (*þú*) *est* and (*þú*) *ert*

In influential handbooks of Old Norse-Icelandic or Old West Norse (hereafter OWN) and of comparative Germanic linguistics, an archaic 2nd person present singular form *est* of the verb *vera/vesa* “to be” is often given side-by-side with well-attested archaic twelfth-century forms such as 3rd person pres. sg. *es* and 2 preterite sg. *vast* (e.g. in Iversen 1974: 112, Lehmann 1986: 205, Noreen 1923: 359, Prokosch 1939: 220). *Est* is assumed to have been replaced by the later form *ert* by analogy with the *-r-* common to the rest of the verb’s paradigm, e.g. the 2 pres. pl. *eruð*, the past participle *verit*, etc. (Finnur Jónsson 1901: 92, Noreen 1923: 359).

However, *est* is not attested in any Old Icelandic (hereafter OIc) manuscript, nor can its existence in earlier OIc be inferred from rhymes in skaldic poetry. And while the 2 pres. sg. form *est* is sporadically attested in Old Norwegian (ONorw) and a similar 2 pres. sg. form *æst* is attested from the more distantly-related Old Swedish (OSwed), we do not need to suppose that the amply-attested form *ert* came about by analogical remodeling of *est*, since each form can be explained by its own independent etymology.

I thank the two anonymous reviewers, who offered many useful suggestions. Kirsten Wolf, Jared Klein, and Joseph Salmons also offered helpful feedback on the ideas expressed here.

Crawford, J., Lecturer, Scandinavian Section, University of California, Los Angeles; Ph.D. Candidate, Department of Scandinavian Studies, University of Wisconsin–Madison. “Old Norse-Icelandic (*þú*) *est* and (*þú*) *ert*”. *ANF* 127 (2012), pp. 13–17.

Abstract: Handbooks of Old Norse-Icelandic and comparative Germanic linguistics cite an archaic Old Norse-Icelandic 2 pres. sg. *est* to the verb *vesa/vera* “to be,” assumed to have been analogically remodeled as *ert* in the later language. However, the form *est* is known from only a handful of occurrences in Old Norwegian and Old Swedish prose (none in Old Icelandic nor in the skaldic corpus), and there is no need to conclude that *ert* is an analogical remodeling of *est*, since the two forms can be explained by independent etymologies. *Est/æst* appears to be a regionally restricted variant, rather than an archaic predecessor, of *ert*.

Keywords: Old English, Old Norse, Gothic, medieval manuscripts, etymology, Proto-Germanic, preterite-present verbs, language history.

Occurrences of (*þú*) *es/est/æst*

The sole attestation in OIc of a 2 pres. sg. form with *-s-* is found in *Clemens saga*, in the older section of Cod. AM 645 4o, where the aberrant form attested is not *est* but “*es þv*” (page 13r26; see also editions: Carron 2005: 8, Larsson 1885: 38, and cf. Larsson 1891: 356–63). This could be a unique survival of the original 2 pres. sg. form *es* (cf. Gothic *is*, as well as the archaic OIc 3 pres. sg. *es*, which represents the original 2 pres. sg., as does the 3 pres. sg. in all classes of verbs in OIc except the preterite-present verbs). More likely it is a scribal error; the ms. vacillates between the forms *es* and *er* for the relative particle and for the 3 pres. sg. of *vera*, and a simple slip could have resulted in writing “*es þv*” rather than “*er þv*,” which occurs in AM 645 4to (Larsson 1885: lxix). It is also possible that a form *es* and/or *er*, identical to the 3 pres. sg., competed with the form *ert* for a period, arising out of analogy with the usual state of OWN verbs, which have identical 2 pres. and 3 pres. sg. Whatever the explanation for this lone occurrence of *es* as a 2 pres. sg., it is not an occurrence of *est*, and this part of this manuscript, which dates to the first half of the thirteenth century (Carron 2005: xxiv–xxv), otherwise has 20 occurrences of 2 pres. sg. forms with *-r-*, spelled variously *ert*, *ért*, *ertu*, *ertv*, *erþv* (Larsson 1891: 361). And no other forms of the 2 pres. sg. with *-s-* are found elsewhere in the OIc corpus, including in the early Icelandic Homily Book (cf. de Leeuw van Weenen 2004: 172).

The form *ert* occurs in *skothending* (rhyme of consonants in syllable coda; in this case *ert*: *skortir*) in a skaldic stanza written by the Icelander Einarr Skúlason (fl. ca. 1140), who shows by other rhymes that the 3rd person pres. sing. “*is*” remains *es* in his twelfth century OIc (Finnur Jónsson 1901: 92–93). Having reviewed the corpus of skaldic poetry in Finnur Jónsson’s *Den norsk-islandske skjaldedigtning* (1912–15), I have found no occurrences of the 2 pres. sg. of *vera/vesa* in a rhyming position that could suggest the existence of a form *est*.

Widely-cited authorities such as Noreen (1923: 359) together with Finnur Jónsson (1901: 92) have assumed that *est* was replaced by *ert* earlier than *es* was replaced by *er*. However, the form *est/æst* does not seem to be an archaic forerunner of *ert*, but rather a regionally restricted variant of the 2 pres. sg. of *vera*. The 2 sg. pres. *æst* is sporadically attested in the OSwed *Äldre Västgötalagen* (e.g. in Collin and Schlyter 1827: 38, 39), which dates from the early thirteenth century (Wessén 1965: vii). The form *est* also occurs three times in the Old Norwegian Homily Book (Indrebø 1931: 8, 9, 149; cf. Holtsmark 1955: 703), written

by two hands, both of whose language is identifiably Northwest Norwegian (Hægstad 1907: 41–54). The manuscript is dated to the early thirteenth century (Indrebø 1931: *38), but Indrebø dates the exempla for the homilies in question to ca. 1150 based on archaic features, one of which is the verb form (*þú*) *est* (Ibid.: *39–*57). It is notable, however, that of all the occurrences of the copula verb *vera* in the Norwegian Homily Book, the only other form with *-s-* is a single occurrence of the infinitive *vesa* (cf. Holtsmark 1955: 703–711).

Etymology

The form *æst/est* could be explained by the etymology which Prokosch and Noreen offer for *est* (viz. the original 2 sg. *es* + *-t* from the analogy of preterite-present verbs and/or the accretion of the 2 sg. nom. personal pronoun – see Prokosch 1939: 220 and Noreen 1913: 213). But the sporadic attestation of this OSwed and ONorw form cannot be taken to imply that the form *ert* is derived from it. With the single aforementioned exception of one occurrence of the infinitive *vesa* in the Norwegian Homily Book, the form *æst/est* does not occur in mss. that contain other forms of the copula with archaic *-s-* (indeed, in the literary period, it is almost only in OIc that we do see forms such as *vesa*, *es*, *vas*, but conspicuously never *est*), and an alternative etymology, which does not require an intermediate form *est*, can be offered for the attested OWN *ert*. By this account, OWN *ert* is a cognate of Old English (OE) *eart*.

The 2 pres. sg. of the cognate verb *wesan* “to be” in OE is attested in the forms *eart* (West Saxon), *earð* (Mercian), and *arð* (Northumbrian); the 3 pres. sg. in all dialects is *is* (Hogg and Fulk 2011: 309–13; for the relation of this form to Gothic 3 pres. sg. *ist* see Mezger 1937: 139 n. 4). The OE 2 pres. sg. forms presuppose Proto-Germanic (PGmc) **arþ*, part of the paradigm of a preterite-present verb built to the Proto-Indo-European root **er/or-* “arise, arouse” (Hogg and Fulk 2011: 312, Ringe 2006: 261, Seebold 1970: 80–1). The 2 pres. sg. of this verb was added by suppletion to the paradigm of the verb “to be” in Pre-OE and, according to my account, in Pre-OWN as well. This otherwise lost preterite-present verb also supplies the present plural in Mercian OE (*earun*) and Northumbrian OE (*arun*, *aron*), though the resemblance of these forms to the OWN present pl. forms *erum*, *eruð*, *eru* is probably coincidence; the vowel /e/ of the OWN forms is better accounted for if these are

descended from PGmc 1 pres. pl. **izum* etc. with OWN lowering of **i > e* *_R* (< **z*) (Ringe 2006: 195; cf. the Old Gutnish 3 pres. pl. *iru* (Noreen 1904: 475).

If OWN *eart* is indeed from PGmc **arþ* as I suggest, then its vocalism may be expected to have been influenced by the remainder of the present paradigm of archaic OWN *vesa* (1 sg. *em*, 3 sg. *es*, 1 pl. *erum*, 2 pl. *eruð*, 3 pl. *eru*); otherwise PGmc **arþ* should lautgesetzlich have produced OIc **art*. The *-t* of *ert* is expected as the result of the devoicing of word-final **ð* after nasals and liquids in Proto-Scandinavian (Iversen 1973: 32) and/or as the result of analogy to the 2 pres. sg. ending of the preterite-present verbs, as the unique 2 pres. sg. ending **-ð/-þ* would have been subject to heavy analogical pressure from the common preterite-present ending *-t* at any stage of the language's development from PGmc to OIc. This latter explanation accounts for final *-t* in West Saxon OE *eart* as well (Prokosch 1939: 221).

In conclusion, the notion that *est* is an archaic 2nd person pres. sing. of the verb “to be,” later analogically remodeled to *ert*, requires rethinking, as the two forms *ert* and *est* can be accounted for by two separate etymologies, and the occurrence of *est* appears to be regionally restricted rather than archaic. It is possible that the two forms once coexisted, with the form *ert* generalized earlier in OIc than in some dialects of ONorw and OSwed.

References

- Carron, H. 2005. *Clemens saga: The Life of St Clement of Rome*. London.
- Collin, H. S. and C. J. Schlyter. 1827. *Westgöta-Lagen*. (Samling af Sweriges gamla lagar 1.) Stockholm.
- de Leeuw van Weenen, A. 2004. *Lemmatized Index to the Icelandic Homily Book*. Reykjavík.
- Finnur Jónsson. 1901. *Det norske-islandske skjaldesprog*. Copenhagen.
- Finnur Jónsson, ed. 1912–1915. *Den norske-islandske skjaldedigtning*. Copenhagen.
- Firchow, E. S. and K. Grimstad. 1989. *Elucidarius in Old Norse Translation*. Reykjavík.
- Hogg, R. M. and R. D. Fulk. 2011. *A Grammar of Old English. Volume 2: Morphology*. Malden, Massachusetts.
- Holtsmark, A. 1955. *Ordforrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*. Oslo.
- Hægstad, M. 1907. *Vestnorske maalføre fyre 1350. I. Nordvestlandsk*. Christiania.
- Indrebø, G. 1931. *Gamal norsk homiliebook. Cod. AM 619 4o*. Oslo.

- Iversen, R. 1973. *Norrøn grammatikk*. 7th ed., revised by E. F. Halvorsen. Oslo.
- Larsson, L. 1885. *Isländska handskriften No 645 4o*. Lund.
- Larsson, L. 1891. *Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna*. Lund.
- Lehmann, W. P. 1986. *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden.
- Mezger, F. 1937. "Ae. eart, eard, ard (du bist) und got. sijum (wir sind)". *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen*, Vol. 64 Issues 1 and 2, pp. 137–41.
- Noreen, A. 1904. *Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen*. Halle.
- Noreen, A. 1913. *Geschichte der nordischen Sprachen*. 3rd ed. Strassburg.
- Noreen, A. 1923. *Altisländische und altnorwegische Grammatik*. 4th ed. Tübingen.
- Ordbog over det norrøne prosasprog*. 1989–. Accessible at <http://www.onp.hum.ku.dk/>
- Prokosch, E. 1939. *A Comparative Germanic Grammar*. Philadelphia.
- Ringe, D. 2006. *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. New York.
- Seebold, E. 1970. *Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben*. Paris.
- Wessén, E. 1965. *Äldre Västgötalagen*. 2nd ed. Copenhagen.

DANIEL SÄVBORG

Den ”efterklassiska” islänningasagan och dess ålder

Inledning

När islänningasagan som genre skall beskrivas står gärna sagor som *Njáls saga*, *Gísla saga Súrssonar*, *Laxdæla saga*, *Egils saga Skallagrímssonar* i centrum. Till genrens särdrag anses höra att sagorna skildrar en reell isländsk verklighet med detaljer ur det vardagsliv som präglade den isländska bondemiljön. Sagornas hjältar är bönder, och vi möter dem när de sår sin åker eller leder arbetet med höbärgningen. De strider och våldsdåd som dominerar handlingen är kopplade till denna vardagsverklighet. Konflikterna har sina rötter i sådant som fårbete på grannens mark, stöld av ost eller turordningen vid grötkokning. Konflikterna kan överlag förklaras utifrån sociala, historiska och ibland psykologiska faktorer; det handlar om kränkning av egendom, kränkning av kvinnor, kränkning av ära. Intrigerna och motiven är mänskliga, sannolika, jordbundna. Detta är en bild som stämmer relativt väl in på sagor som de nämnda.

Sävborg; D., Professor of Scandinavian Studies, University of Tartu, Estonia. “The Dating of the Post-classical Family Saga”. *ANF* 127 (2012), pp. 19–57.

Abstract: The standard view of the Icelandic saga literature includes a division of the family sagas in two main groups, classical and post-classical, reflected in e.g. the Íslenzk fornrit edition and in the most influential scholarly works. The post-classical sagas (like *Harðar saga*, *Porskirðinga saga*, *Bárðar saga*, *Kjalnesinga saga* etc.) are treated as a separate, non-genuine group. They are described as later and inferior to classical ones, but also different regarding character, style and thematic. In particular they are ascribed a non-realistic tendency and a focus on supernatural/fantastic motifs. In my article I examine one aspect of the concept of “post-classical” family sagas: the dating of them to the time after 1300, and the general idea of separating the two alleged groups regarding time of composition. Traditionally the family sagas have largely been dated on the basis of their “classical”/“post-classical” character. If we use more objective basic criteria, like mention of a saga in a clearly dated work, it turns out that there is good reason to date several of the “post-classical” sagas to the “classical” 13th century. This does not necessarily mean that the saga literature as a whole have to be re-dated, but it does mean that a lot of the characteristics of the “post-classical” sagas were well established in saga literature long before 1300 and cannot be used as dating criteria.

Keywords: Old Norse Literature, Icelandic Family Sagas, Post-Classical Sagas, *Harðar saga*, *Porskirðinga saga*, *Hávarðar saga*, *Svarfdæla saga*.

Men det finns också andra islänningasagor. Sagor som också handlar om islänningar under vikingatiden, men där beskrivningen ovan stämmer mindre väl. Man kan nämna *Porskefirðinga saga*, där hjälten strider mot drakar i Norge, för att vid slutet själv förvandlas till en drake som ruvar på sitt guld i en isländsk grotta. Eller *Kjalnesinga saga*, som berättar om hur hjälten besöker jättarna i Dovrefjeld i Norge och gör bergakungens dotter med barn. Eller *Harðar saga* med dess berättelse om hjälten inbrott i en gravhög och strid med den odöde högbon, kort efter ett möte med hednaguden Odin som ger goda råd i en gammal mans skepnad. Jordbunden vardagsskildring av det slag som dominerar *Gísla saga* eller *Njáls saga* är det inte fråga om här. Konflikterna är inte mänskliga, intrigerna inte grundade i sociala faktorer. Sagor som dessa har blivit betecknade som ”efterklassiska”, i motsats till ”klassiska” sagor som *Gísla saga* och *Njáls saga*. De anses vara yngre än dessa och i grunden annorlunda.

För filologer i modern tid är det självklart att de ”efterklassiska” islänningasagorna utgör en grupp för sig.

Standardutgåvan av islänningasagor idag är Íslenzk fornrit volym 1–14. Denna omfattar alla islänningasagor och definierar i någon mån genren. Organiseringen av verket följer en geografisk ordning: sagorna följer Island runt medsols. Detta gäller volym 1–12.¹ I volym 13–14 står däremot ett stort antal sagor utan någon ordning alls, helt utanför det geografiska systemet. Det är just de sagor som kommit att betecknas som ”efterklassiska”. Genom sin placering i standardutgåvan markeras de som icke-genuina, som något avvikande från normen, som en grupp för sig, trots att de ändå inkluderas i utgåvan och därmed räknas till genren.

Standardverket om islänningasagans struktur och retorik är Theodore Anderssons *The Icelandic Family Saga: An Analytic Reading* från 1967. Verket styr sedan publiceringen bilden av genrens egenart, uppfattningen om hur en islänningasaga struktureras och hur dess typiska intrig ser ut. Arbetet gör anspråk på att beskriva hela genren – *The Icelandic Family Saga*. Men Andersson undantar i själva verket åtskilliga islänningasagor från sina analyser och sina scheman. Hans material består av sagorna i Íslenzk fornrit fram till och med vol. 12², och han undantar alltså de ”efterklassiska” sagorna. Det är tydligt att Andersson uppfattar dessa

¹ Vol. 1 omfattar Íslendingabók och Landnámabók, vilka handlar om hela Island.

² Det bör för tydlighetens skull poängteras att vol. 14, med enbart ”efterklassiska” sagor, utgavs redan 1959 och alltså fanns tillgänglig för Andersson. Vol. 13 utgavs däremot först 1991, men samtliga sagor som ingår där fanns i goda editioner redan tidigare.

som ickegenuina företrädare för genren. Detta styr hans bild av genren som helhet. Hans exkludering av sagorna i vol. 13–14 innebär att islänningasagan som fenomen framstår som mer enhetlig till sin karaktär än vad som är fallet.

Denna exkludering påverkar sannolikt också forskningens val av undersökningsämnen, främst det påfallande faktum att forskningen generellt har ägnat sig relativt lite åt dessa sagor. Det finns t.ex. föga forskning kring sagor som *Gunnars saga Keldugnúpsfjfls*, *Bergþúa þátr*, *Þorskfirðinga saga* eller *Orms þátr Stórolfssonar*. Men kanske betydelsefullare är att denna syn starkt påverkar den roll och det utrymme de "efterklassiska" islänningasagorna får ännu i dagens ledande framställningar om sagalitteraturen överlag. I *Dictionary of the Middle Ages* ger Carol Clover på uppslagsordet "Family Sagas, Icelandic" en överblick över de "klassiska" islänningasagorna – ingen av de "efterklassiska" blir ens omnämnd. "After about eighty years the classical sagas disappeared as abruptly as they had emerged, yielding to the *formaldasögur*", skriver hon i sin historik över genren (Clover 1984: 618). Att åtskilliga islänningasagor anses ha skrivits därefter noteras inte. I monografien *The Medieval Saga* från 1982 visar sig också islänningasagan vara i stort sett liktydigt med den "klassiska". Av alla de sagor som samlats i volym 13–14 av Íslenzk fornrit är det enbart en, *Kjalnesinga saga*, som alls nämns (Clover 1982: 40, 120). Heather O'Donoghues översiktsverk *Old Norse-Icelandic Literature: A Short Introduction* från 1984 uppvisar samma tendens. Av sagorna från volym 13–14 av Íslenzk fornrit nämns en enda, *Víglundar saga*, och då enbart kort i förbigående (O'Donoghue 2004: 163). Vésteinn Ólason gör samma prioritering i den centrala översiktsartikeln "Family Sagas" från 2005. Här ägnas ett tio rader kort stycke vid slutet av den 18 sidor långa artikeln åt "fourteenth-century sagas" som fenomen, och tre av dessa nämns vid namn (2005: 114). I återstoden av översikten finns enbart ett omnämnande av en av sagorna från Íslenzk fornrit 13–14 (*Víglundar saga*; 2005: 113). Margaret Clunies Ross *The Old Norse-Icelandic Saga* från 2010 framstår som ett undantag bland översiktsverken om islänningasagan såtillvida att hon nämner några "efterklassiska" sagor på i grunden samma sätt som övriga islänningasagor (t.ex. *Svarfdæla saga* och *Harðar saga*). Även i detta verk får dock de "efterklassiska" sagorna proportionellt sett mycket lite uppmärksamhet i jämförelse med de "klassiska".

Dessa exempel visar att det uppfattas som självklart att räkna bort de "efterklassiska" sagorna som icke-genuina islänningasagor. Fallet Andersson visar också att den traditionella bilden av sagagenrens enhet-

lighet och den ”efterklassiska” sagans normavvikande karaktär delvis är skenbar. Om man väger in alla islänningasagor skulle vår bild av genren se annorlunda ut. Separerandet av en grupp sagor som mindre genuina styr forskningen på flera sätt. Det framstår som angeläget att grunden för själva uppdelningen i ”klassiska” och ”efterklassiska” islänningasagor prövas.

Tesen om den ”efterklassiska” islänningasagan

Trots att tesen om den ”efterklassiska” islänningasagan som en separat grupp med avvikande egenart och tillkomsttid sedan länge utgör forskningens standarduppfattning har denna tes egentligen aldrig presenterats i sin helhet. Det gör det befogat att inleda med en relativt utförlig översikt över forskningens syn på denna sagagrupp.

Vilka drag har man knutit till den ”efterklassiska” gruppen i kontrast till den ”klassiska”? Enligt forskningen skiljer sig den ”efterklassiska” islänningasagan från den ”klassiska” på flera sätt.

Den ”efterklassiska” sagan anses inte bara som icke-genuin, utan också som ett utslag av degenerering i den norröna litteraturen. Några citat belyser denna uppfattning. ”Before long *character-drawing fades* and all kinds of excesses develop. *The interest in magic and supernatural happenings increases. Taste declines*, as well as moderation [---]. *Bad taste is more in evidence, and there is a predilection for the gross and vulgar*”, skriver Einar Ólafur Sveinsson 1958 (125–126). Formuleringarna visar att den antagna förskämningen gäller både stil och tematik. Kvalitetsbris-terna anses vara uttryck för en generell degenerering över tid och skulle alltså inte bara handla om att vissa sagor håller lägre kvalitet än andra. “Je weiter das 14. Jahrhundert fortschreitet, um so seltener und *unbedeutender* werden die literarischen Erzeugnisse”, hävdar Jan de Vries (1967: 529). Eller som Paul Schach skriver om *Víglundar saga*: “A *pale imitation* of the stirring thirteenth-century Íslendingasögur, *Víglundar saga* is typical of the *escape literature* that flourished in Iceland after the fall of the commonwealth in 1262–1264.” (Schach 1989: 417) Schach ser tydligt den ”efterklassiska” islänningasagan som en degenererad version av den ”klassiska” islänningasagan. (Mina kursiveringar i samtliga citat.)

I fråga om innehållet beskrivs inriktningen på möten med Den andra världen som de ”efterklassiska” sagornas främsta särmerke. I stället för

att kretsas kring konflikter mellan bönder berättar de "efterklassiska" sagorna om hjältarnas strider och umgänge med troll, jättar, drakar och odöda högbor. Hjältarnas äventyr i fjärran för att röva dyrbarheter genom högbrott och vidunderstrider är väl så framträdande som tvister med grannarna hemma på Island. Som typiska exempel på detta påstått "efterklassiska" karaktäristikum nämns bl.a. *Harðar saga* med dess högbrott och hjältens strid med en högbo (t.ex. Sigurður Nordal 1953: 262), *Porskefirðinga saga* med dess skildring av hur hjälten rövar en skatt från drakar³ eller *Svarfdæla saga* med dess skildring av en ledande figurs framfart som gengångare (Vésteinn Ólason 2007a: 14). Fantastiska/övernaturliga motiv förekommer förvisso också i de "klassiska" sagorna. Men i de "efterklassiska" anses de vara mer framträdande (Vésteinn Ólason 2005: 116)⁴ och bli centrala delar av intrigen i stället för tillfälliga inslag (Arnold 2003: 145; Vésteinn Ólason 2007a: 15).⁵ De antas styra både styra intrigen och figurernas öde på ett helt annat sätt än i de "klassiska" (så t.ex. Vésteinn Ólason 2007a: 15, 17 och 2007b: 39–43).

Till egenheterna anses också höra överdrifter och uppförstoring. Både form och innehåll tillskrivs brist på moderation i stilen och motiv. Man kan erinra om Einar Ólafur Sveinssons ovan citerade ord: "Taste declines, as well as moderation [---] there is a predilection for the gross and vulgar." (1958: 125). Protagonisterna har förvandlats till superhjältar med "superhuman strength", och sagorna utmärks av intresse för övermänsklig styrka i stället för, som de klassiska, ett intresse för sociala mekanismer och politik (Vésteinn Ólason 1998: 185–186). Sagorna kännetecknas överlag av överdrivna händelser och osannolika motiv (Vésteinn Ólason 2007a: 8–9 och 2007b: 44; ett centralt begrepp hos Vésteinn i beskriv-

³ T.ex. Vries 1967: 533, Sigurður Nordal 1953: 262 och Vésteinn Ólason 2007a: 17. Den sistnämnda kontrasterar historien om *Porskefirðinga sagas* berättelse om Þóris skattkistor, som han rövat från en drake, mot den "klassiska" *Egils sagas* berättelse om Egills skattkistor, vilka har rent mänskligt ursprung.

⁴ Vésteinn Ólason hävdar som ett grundläggande karaktäristikum för "late or post-classical sagas" att "fantastic-supernatural elements" är betydligt mer "conspicuous" än i de äldre sagorna (2005: 116).

⁵ Vésteinn Ólason jämför den "klassiska" *Njáls saga* med de "efterklassiska" *Grettis saga* och *Svarfdæla saga*. Han noterar att det förvisso finns övernaturliga inslag i båda men att skillnaden är stor vad gäller den roll de spelar: "Although *Njáls saga* describes many supernatural occurrences they do not play a crucial role in the action of the saga. Divine or daemonic powers do not directly influence the course of event. The revenant Gunnarr does not himself attack his enemies as Glámr or Klaufi do. *Njáll's* death is caused by a series of events that have psychological and social explanations, but are in no way seen as caused by divine intervention. The saga of *Grettir* is more tightly focussed on the personal fate of the protagonist than most earlier sagas; he repeatedly has direct, physical encounters with supernatural beings and is, in the end, conquered with the help of magic." (2007a:15)

ningen av de ”efterklassiska” sagorna är ”exaggerations”, som han ser som en underkategori till ”fantastic”; 2007a: 8–9). Som karaktäristiska exempel har man andragit protagonistens överdrivet heroiska insatser under sin sista strid i *Harðar saga* (Vésteinn Ólason 2007a: 13) och motivet med den svage åldringen som utvecklas till den oövervinnerlige kämpe i *Hávarðar saga*, liksom den lätt humoristiska distansen till detta slags motiv (Vésteinn Ólason 2007a: 12–13).

Andra särdrag som tillskrivs de ”efterklassiska” sagorna i kontrast till de ”klassiska” rör deras tillkomst och litterära anspråk. De anses i hög utsträckning vara skrivna som ren fiktion, och alltså inte bygga på en historisk tradition som de ”klassiska”. De ”klassiska” sagorna antas förmedla en muntlig tradition, medan de ”efterklassiska” sagornas författare beskrivs som skapande författare som hittade på sina historier. Det har sedan länge utpekats som ett grundläggande särdrag för gruppen. Finnur Jónsson hävdar att man på 1300-talet skrev islänningasagor med helt påhittade personer, ”sagaromaner”. En viktig förebild var enligt Finnur fornaldarsagorna, och där var åtskilligt ”bevidst digtning” (Finnur Jónsson 1924: 77). Vésteinn Ólason är inne på en liknande motsättning. I de ”efterklassiska” sagorna hittar författarna på viktiga delar av historien, medan de klassiska sagorna förmedlar en befintlig tradition (Vésteinn Ólason 1998: 20–21). Einar Ólafur Sveinsson skriver på likartat sätt: ”people cease to concern themselves with history, and sagas in the end become pure fiction, like *Víglundar Saga* and *Finnboga Saga*.” (1958: 126) I citatet av Paul Schach ovan beskrevs de ”efterklassiska” sagorna som ”escape literature”, och just eskapismen ses som ett utmärkande drag som för dem i kontrast till den ”klassiska” sagans verklighetsförankring. Tanken på en sådan utveckling är central i synen på sagalitteraturens utveckling i stort. Carol Clover talar om ”The drift of Norse prose from the factual representation of history to fictional entertainment” (1984: 618) och avser här närmast den antagna övergången i popularitet från klassisk islänningasaga till fornaldarsaga. Hennes beskrivning har påtaglig relevans för den här aktuella frågeställningen då hon i sammanhanget explicit uttalar sig om den klassiska sagans påstådda försvinnande: “After about eighty years the classical sagas disappeared as abruptly as they had emerged, yielding to the *fornaldasögur*” (ibid.).

Hur skall dessa skillnader mellan de ”klassiska” och ”efterklassiska” sagorna förklaras? Det finns två huvudtyper av förklaring till den ”efterklassiska” sagans uppkomst och till den genomgripande förändring av islänningasagan som den innebär.

Den ena förklaringen kan betecknas som litterär-genetisk. Enligt detta synsätt handlar det i första hand om ett inflytande från annan litteratur, delvis från andra unga sagagenrer. Framför allt utpekas fornaldarsagan, som anses ha uppkommit som skriftlig genre först vid 1200-talets slut.⁶ Några exempel på synsättet skall ges. För Vésteinn Ólason är ”skýr áhrif frá fornaldarsögum” ett av ”[h]elstu einkenni þessara sagna” (1993: 43). I sin uppdelning av islänningasagorna i olika tidsskikt skiljer Sigurður Nordal ut två grupper som han daterar till tiden efter år 1300. De två grupperna motsvarar och omfattar vad som här har betecknats som de ”efterklassiska” sagorna. Som deras grundläggande egenart beskrivs att ”de efterhanden blev mindre realistiske, stærkere paavirket af de flittigt dyrkede oldtidssagaers smag” (1953: 261). Jan de Vries talar om islänningasagorna från 1300-talet och beskriver som ett av deras utmärkande drag att de ”zeigen besonders stark den Einfluß der zur Vorherrschaft gelangten Fornaldarsaga” (1967: 529). Einar Ólafur Sveinsson polemiserar mot Finnur Jónssons tendens att automatiskt sätta likhetstecken mellan fornaldarsagolikheter och sen tillkomsttid för en islänningasaga, men hävdar ändå ”the influence of Heroic Sagas on Family Sagas” som ett fenomen som karaktäriserar just de unga islänningasagorna (1958: 124–125). I sin litteraturhistoria talar Jónas Kristjánsson om ”The last phase of composition of sagas of Icelanders” under 1300-talet och 1400-talet och hävdar att fornaldarsagor och inhemska riddarasagor influerade utvecklingen av dem (1997: 285; jfr även 219). Tanken på ett inflytande från riddarasagan finns också hos andra forskare (t.ex. Vésteinn Ólason 1998: 215).

Denna uppfattning om influenser från andra genrer kan också leda till ett synsätt besläktat med den syn på den ”efterklassiska” islänningasagan som en degenererad version av den ”klassiska” som vi mötte ovan hos Paul Schach. Tanken är att den en gång rena genren har blandats med allehanda andra genrer. Else Mundal skriver att sagalitteraturen under senmedeltiden ”become more modally mixed, genres merged into each other, and the fantastic became more easily included both in the youngest

---

⁶ Jónas Kristjánsson noterar t.ex. att de flesta forskare är eniga om att ”the oldest heroic sagas were written down about the middle of the thirteenth century or soon after”. Han tillägger också: ”it is worth considering whether they might not be altogether younger than has been supposed” (1997: 342). Stephen Mitchell skriver: ”The extant *fornaldarsögur* date largely from the Icelandic 14th and 15th centuries” (1993: 207). Det bör noteras att alla är överens om att stoffet i många av sagorna är gammalt; det påstådda inflytandet gäller dock den *skriftliga* genren, fornaldarsagan som *litterärt* fenomen.

sagas of Icelanders and in the late interpolated sagas of kings” (Mundal 2006: 726).⁷ Vésteinn Ólason talar om ”the increasingly blurred distinctions between the Íslendingasögur and other literary genres during the fourteenth century”. De nu tillkomna sagorna, d.v.s. de ”efterklassiska”, sägs omfatta ”a plurality of discourses” med inslag av foklore-motiv, exempel etc. (Vésteinn Ólason 1998: 189).

Den andra förklaringstypen utesluter inte den förra men försöker se en orsak till de nya tendenserna och motivera de nya influenserna. Det kan beskrivas som en mentalitetshistorisk förklaring. Den påstådda markanta förändringen från ”klassisk” till ”efterklassisk” saga förklaras med en historisk händelse som innebar stor politisk, social och juridisk förändring på Island, och därmed, enligt dessa forskare, en förändring av den isländska mentaliteten, och till följd av detta även av den isländska kulturens litterära egenart. Den händelse som pekas ut är fristatens upphörande 1262–64. Einar Ólafur Sveinsson utpekar uttryckligen ”The cause” till den ”efterklassiska” tendensens och den ”efterklassiska” sagans uppkomst som ”something in people’s outlook, in their society and culture”. Det handlar om att ”extraordinary changes took place in the first generation after the fall of the Republic” (1958: 125). Vésteinn Ólason och Martin Arnold är eniga med honom i utpekandet av fristatens fall som en avgörande nyckel för att förstå förutsättningarna för de förment nya tendensernas uppkomst (Vésteinn Ólason 1998: 180, 185–186; Arnold 2003: 233). Vésteinn hävdar bl.a. att författarna till de ”efterklassiska” sagorna står främmande för sagatidens sociala verklighet p.g.a. de sociala förändringar som ägde rum vid anslutningen till Norge. Därför bygger de på folksagor och skriven litteratur snarare än på muntlig tradition om det förflutna. (Vésteinn Ólason 1998: 185–186.)

Fristatens fall och dess konsekvenser för det isländska samhället pekas här ut som en grundläggande förklaring till förändringar i den isländska mentaliteten som förändrade smaken så att den ”efterklassiska” sagans egenart uppstod. Men fristatens fall pekas ut även av forskare som andrar det litterära inflytandet från andra genrer och traditioner som huvudorsaken till den ”efterklassiska” sagans uppkomst. Jónas Kristjánsson poängterar att skrivandet av riddarasagor, de höviska översättningsverken, inleddes i Norge på den norske kungens initiativ. Han hävdar, liksom flera andra forskare, att de ”efterklassiska” islänningasagorna på-

---

⁷ Beskrivningen ”modally mixed” myntades (i ett delvis annat sammanhang) ursprungligen av Margaret Clunies Ross (1998: 51).

verkats av riddarasagorna och kommenterar: "it is not purely accidental that the influence of such sagas on *Íslendinga sögur* more or less coincides with the end of the Icelandic commonwealth" (1997: 219). Kopplingen beror i detta fall på kung Håkon, som var den som lät översätta riddarasagor till norrönt språk och som också var den första kungen att regera även över Island. Jónas tänker sig alltså en kulturell influens av direkt slag, och inte primärt något inflytande på den isländska mentaleten.

Vilka sagor ingår då i kategorin "efterklassiska"?

Går vi till den normerande *Íslenzk fornnit* inkluderas i vol. 13–14 följande sagor som betecknas som sena, d.v.s. tillkomna efter 1300.⁸

- *Harðar saga*
- *Þorskfirðinga saga*
- *Bárðar saga Snæfellsás*
- *Kjalnesinga saga*
- *Jökuls þáttr Búasonar*
- *Gunnars saga Keldugnúpsfífls*
- *Flóamanna saga*
- *Þórðar saga hreðu*
- *Finnboga saga*
- *Króka-Refs saga*
- *Víglundar saga*
- *Orms þáttr Stórolfssonar*
- *Bergbúa þáttr*
- *Stjörnu-Odda draumr*
- *Þorsteins þáttr uxafóts*
- *Þorsteins þáttr forvitna*

Det är uppenbart att det är den sena dateringen, en tillkomsttid efter år 1300, som motiverar dessa sagors särställning.

Men det finns därtill ett antal islänningasagor som också dateras till tiden efter 1300 i *Íslenzk fornnit* men som ändå inkluderats i samlingens

---

⁸ *Íslenzk fornnit* 13 omfattar även några þættir som av utgivarna dateras till 1200-talet: *Kumlbúa þáttr*, *Þóraríns þáttr Nefjölfssonar*, *Egils þáttr Síðu-Hallssonar*, *Þorsteins þáttr tjaldstæðings*. Det är inte klart varför dessa placerats i vol. 13. Sannolikt rör det sig helt enkelt om sagor som av olika skäl inte kommit med på "rätt" plats i den geografiska ordningen i vol. 2–12. Man kan dock inte utesluta att sagans karaktär, som även i dessa fall ibland avviker från den "klassiska" normen (t.ex. *Kumlbúa þáttr*), kan ha spelat en roll i åtminstone några fall.

huvuddel, vol. 1–12, och placerats i enlighet med det geografiska systemet. Det handlar om följande sagor:

- *Grettis saga* (Íslenzk fornrit vol. 7)
- *Svarfdæla saga* (Íslenzk fornrit vol. 9)
- *Fljótsdæla saga* (Íslenzk fornrit vol. 11)
- *Hávarðar saga Ísfirðings* (Íslenzk fornrit vol. 6)

Dateringarna i Íslenzk fornrit motsvaras väl av vad vi möter i t.ex. Sigurður Nordals översikt över islänningasagan (1953: 262–269)⁹. Sigurður beskriver också dessa sagor som markant annorlunda än de ”klassiska” – en beteckning han flera gånger nyttjar. Det finns för honom en stark koppling mellan tillkomsttiden och sagornas karaktär. Samtidigt visar han att hans syn på motsatsen klassiskt-efterklassiskt inte enbart är en fråga om tillkomsttid; han daterar *Grettis saga* till 1300-talet men kommenterar den ändå med orden: ”Grettis s. staar i det hele taget som langt den bedste i denne gruppe og fortjener trods visse svagheder at betragtes som som den sidste klassiske Isl.s.” (1953: 265). Här är ”klassisk” primärt en kvalitetsstämpel, endast i andra hand en fråga om tillkomsttid. Möjligen är det detta som förklarar varför sagan i Íslenzk fornrit placerats bland de ”klassiska” sagorna och även av andra forskare behandlats som en av dessa.¹⁰ Vad gäller innehåll och karaktär hör den däremot till de sagor som stämmer bäst in på det typiskt ”efterklassiska” (ett stort antal övernaturliga/fantastiska motiv som en central del av intrigen, helheten och huvudpersonens öde; se t.ex. Vésteinn Ólason 2007:14–15).

Vésteinn Ólason diskuterar i artikeln ”The Fantastic Element in Fourteenth Century Íslendingasögur: A Survey” ett antal islänningasagor som en separat grupp. Han avgränsar sin grupp till att omfatta de sagor som dateras till tiden efter år 1300 i Íslenzk fornrit (Vésteinn Ólason 2007a: 9).¹¹ Han använder inte i detta fall begreppet ”efterklassisk”, men han diskuterar samma slags egenheter som brukar betecknas med detta be-

⁹ Av sagorna ovan saknas *Gunnars saga Keldugnúpsfjfls* och *Fljótsdæla saga* samt flertalet þættir.

¹⁰ *Grettis sagas* speciella status framgår också i de moderna översiktsverken av Clover, O’Donoghue, Vésteinn Ólason m.fl. Som tidigare noterats uppmärksammar de ”efterklassiska” sagor i mycket ringa grad. Däremot behandlas *Grettis saga* utförligt i t.ex. Clover 1982 (20, 25–26, 36–37, 40, 45–46, 53, 66, 71–73, 88, 94, 115–118, 180–182), O’Donoghue 2004 (28–29, 93, 139, 164, 193), och den behandlas som en islänningasaga bland andra i Vésteinn Ólason 2005 (103). Sagans placering i Íslenzk fornrit spelar sannolikt en viktig roll för detta.

¹¹ Av praktiska skäl håller han sig till de verk som betecknas som sagor i denna utgåva och håller därmed utanför sådana verk som där betecknas som þættir (Vésteinn Ólason 2007a: 9).

grepp. I andra arbeten använder han verkligen termen "postclassical sagas" om samma sagor som behandlas i arbetet från 2007.¹² Av allt att döma är "postclassical sagas" och "Fourteenth century sagas" synonyma begrepp för Vésteinn Ólason. Det styrks därtill av ännu ett arbete av honom där han om samma sagor talar om "the sagas that can be termed *late or post-classical*" [min kursivering] (2005: 116).¹³ I grunden är det samma synsätt som möter hos Carol Clover. Hon definierar "classical sagas" som skrevs "during the classical period of saga writing (ca 1220–1300)" (Clover 1984: 612).

Dateringen spelar alltså en avgörande roll vid utskiljandet av en grupp "efterklassiska" sagor från övriga, "klassiska": det är sagor tillkomna efter år 1300. Ibland är dateringen utgångspunkten, och det är helt enkelt fråga om en uppdelning efter (antagen) tillkomsttid (så hos Vésteinn Ólason), och den påstådda specifika karaktären är något som tolkas utifrån den antagna tillkomsttiden. Men ibland förefaller det vara den speciella karaktären, de avvikande egenheterna vad gäller stil, tematik och mentalitet, som är utgångspunkten för utskiljande av den "efterklassiska" gruppen, och tillkomsttiden reduceras till en förklaring till dessa (så hos Sigurður Nordal). Dessa två synsätt ligger dock i praktiken mycket nära varandra. "Dateringen af enkelte værker er tvivlsom, men i det store og hele går udviklingen mod det overdrevne og romantiske", skriver t.ex. Jónas Kristjánsson om islänningasagorna (2000: 122). Det är stort sett samma verk som inkluderas i den grupp som kontrasteras mot de traditionella/genuina islänningasagorna och deras påstått senare tillkomsttid ses som en viktig förklaring till deras avvikande karaktär. Dateringen har därmed en nyckelroll i hela konceptet "efterklassiska" sagor, och dateringen intar därmed också en nyckelroll vid prövningen av detta koncept.

*

---

¹² Så t.ex. i Vésteinn Ólason 1993a: 334. Han nämner under beteckningen "postclassical sagas" tolv sagor, som alla återfinns i såväl arbetet från 2007 som i listan ovanför, och han betonar att detta endast är ett urval, vilket säkerligen är förklaringen till att *Dorskfirdinga saga* och *Finnboga saga* inte finns med bland de nämnda.

¹³ I ännu ett arbete komplicerar Vésteinn begreppen något. I Vésteinn Ólason 1993b delar han in islänningasagorna i tre grupper: 1) "Fornlegar sögur", från 1200–1280, 2) "Sígildar sögur", från 1240–1310, 3) "Unglegar sögur", från 1300–1450 (1993b: 42). Grupperna gamla och klassiska sagor går alltså i varandra. För de "unga" sagornas del är identifikationen mellan ickeklassisk (jfr den föregående gruppens beteckning "sígildar") och en sen tillkomsttid alltså densamma som i de övriga diskuterade arbetena.

Den bild som tecknats ovan har utsatts för relativt lite kritik. Ett viktigt påpekande gjordes dock av Margaret Clunies Ross när hon anmärkte att åtskilliga sagor från alla slags undergrupper är ”modally mixed”, varför sådana inslag inte är unika för de yngre sagorna (Clunies Ross 1998: 51). Några av de forskare som starkt hävdar en markant skillnad mellan klassiskt och efterklassiskt har också lagt in nyanserade reservationer i sin beskrivning av övergången ca 1300 från ”klassiskt” till ”efterklassiskt” (så Sigurður Nordal och Vésteinn Ólason¹⁴). Påpekanden av Clunies Ross typ har dock varit få, och nyanseringarna från Vésteinn och Sigurður har inte inneburit att uppdelningen i ”klassiska” och ”efterklassiska” sagor har ifrågasatts, ej heller tesen om det ”efterklassiska” som något ickegenuint. Även hos dessa forskare saknas de ”efterklassiska” sagorna och deras framträdande drag i beskrivningen av islänningasagans allmänna karaktär. Någon verklig prövning av tesen om den ”efterklassiska” islänningasagan har hittills inte gjorts.

*

Förteckningen ovan över de islänningasagor som dateras till efter 1300 torde utgöra den mest användbara utgångspunkten för en prövning av de ”efterklassiska” sagorna. Det är dessa jag i fortsättningen kommer att åsyfta med beteckningen. Om vi för enkelhets skull, i likhet med Vésteinn Ólason 2007, håller oss till de verk som verkligen betecknas med ordet *saga* i Íslenzk fornrit (och därvid utesluter þættir) har vi en korpus på 14 ”efterklassiska” sagor. Detta kan jämföras med 25 sagor i Íslenzk fornrit som dateras till tiden före 1300 och som alltså kan beskrivas som de ”klassiska”. Det är viktiga siffror. Den förra gruppen utgör 36 % av de sagor som ingår i Íslenzk fornrit. Det innebär att mer än en tredjedel av alla islänningasagor är ”efterklassiska”. Det är alltså ingen obetydlig del av genren det handlar om. Med hänsyn till denna omfattning är negligeringen av dessa sagor i översiktsverk och forskning anmärkningsvärd. Vi har tidigare kunnat konstatera att Anderssons och Íslenzk fornrits exkluderande behandling av dessa sagor styr vår bild av islänningasagan som helhet och i sig motiverar en undersökning av grunderna för exkluderingen. Gruppens stora omfattning i kontrast till forskningens och stan-

¹⁴ Sigurður Nordal betonar att enskilda sagor i en grupp kan vara från samma tid som sagor från en annan (Sigurður Nordal 1953: 235). Vésteinn Ólason påpekar, med direkt hänvisning till Clunies Ross: “All the groups contain examples of what could be called a realistic/historical style and also what could be called fantastic/supernatural elements; this latter style is much more conspicuous in the sagas that can be termed late or post-classical (cf. Clunies Ross 1998: 50–1)” (Vésteinn Ólason 2005: 116).

dardverkens tystnad om den inskräper ytterligare vikten att pröva hållbarheten i den traditionella bilden av de "efterklassiska" sagorna och deras relation till de "klassiska".

Frågeställningar

En av hörnstenarna i tesen om den "efterklassiska" islänningasagan är alltså datering. Dateringen – till tiden efter 1300 – spelar roll både som motivering av utskiljandet av gruppen och som förklaring till de påstått gruppstiljande dragen. Det finns en nära relation, och en principiellt problematisk växelverkan, mellan de utpekade typiska dragen och dateringen av sagorna. Sagorna har i hög grad daterats utifrån de typiska dragens antagna ålder, samtidigt som de typiska dragen i hög grad daterats utifrån sagornas antagna ålder. Ibland är det sagornas typiska drag som utgör utgångspunkten för deras status som separat grupp, ibland är det dateringen av dem till sen tid; oftast är dessa kriterier sammanvävda.

Artikelns primära syfte är att undersöka möjligheten att datera de "efterklassiska" islänningasagorna, i synnerhet i relation till de "klassiska". Vilket stöd har den gängse dateringen av dessa sagor? Vad kan vi finna för någorlunda säkra hållpunkter i dateringen av islänningasagorna överlag? Finns det alls skäl att anta att "klassiska" och "efterklassiska" islänningasagor har tillkommit under olika tid? Någon närmare datering av samtliga "efterklassiska" sagor – eller islänningasagorna överlag – är förvisso inte möjlig i denna artikel. Däremot bör det vara möjligt att finna hållpunkter som kan bilda utgångspunkt i diskussionen.

Dateringen är bara *en* aspekt av problemkomplexet kring den "efterklassiska" islänningasagan och dess relation till den "klassiska." Men genom att undersöka denna aspekt får vi också en grund att närma oss andra aspekter. Hit hör framför allt frågan om det befogade i att se de typiskt "efterklassiska" dragen (övernaturliga, fantastiska inslag, överdrifter etc.) som något sent och främmande inom islänningasagans genre.

Ett par inledande anmärkningar

Innan vi börjar de regelrätta undersökningarna skall nämnas att det finns principiella problem med den gängse bilden av utvecklingen från klassiska till efterklassiska islänningasagor.

Vi såg att de ”efterklassiska” ofta har hävdats stå på en konstnärligt lägre nivå än de ”klassiska”, en degenerering där det genuint sagamässiga luckrats upp över tid. Men betraktar vi ett område där vi delvis känner den relativa kronologin i utvecklingen under just den aktuella tiden från 1200-tal till 1300-tal, nämligen stilen, får vi en annan bild av utvecklingen över tid av sagalitteraturen. Det är i hög utsträckning i 1300-talets sagahandskrifter den klassiska sagastilen möter renast, i t.ex. *Möðruvallabók* och *Hauksbók* – och samma tid skall vara den tid då sagastilen urartar och de ”efterklassiska” islänningasagorna, skrivs. Det är de yngre, omarbetade versionerna från 1300-talet av *Fóstbræðra saga* och *Eiríks saga rauða* (i båda fallen i *Hauksbók*) som starkast renodlar den typiska ”sagastilen”, som är betydligt mindre konsekvent i de versioner som står originalversionen från 1200-talet närmast (Jansson 1945: 260–262). Bilden synes bli bekräftad vid ett studium av handskrifterna till *Egils Saga Skallagrimssonar*. Man kan jämföra det gamla θ -fragmentet från ca 1250 med den text som finns i *Möðruvallabók* från ca 1350. Texten skiljer sig i de två handskrifterna skiljer lätt, men konsekvent, åt stilistiskt. Den ”genuina sagastilen” är ojämförligt mest genomförd i 1300-handskriften M (jfr Sigurður Nordal 1933: lxxxiii–lxxxvi). Den genuina sagastilen tycks snarast växa fram successivt och fullbordas först en bit in på 1300-talet. Tendenserna finns redan under 1200-talet, men det är först på 1300-talet genren renodlas. Det gör påståenden om en generell degenerering av islänningasagan under 1300-talet problematiska.

Konungasagorna erbjuder i norröna sammanhang alltid en intressant jämförelsepunkt. Till följd av de kända författarnamnen är de daterbara med betydligt större säkerhet än islänningasagorna. Jämför man de tidiga konungasagorna, som Oddr Snorrasons *Óláfs saga Tryggvasonar* eller *Den legendariska Olavssagan*, med de senare versionerna i *Heimskringla*, som i hög utsträckning bygger på dessa föregångare, är det tydligt att just den ”klassiska” karaktären, både tematiskt och stilistiskt, är något som växer fram med tiden och inte finns där från början. I de två äldre sagorna finns gott om berättelser om konfrontationer med troll, sjömonster och andra övernaturliga varelser, liksom starka inslag av mirakel från hagiografisk litteratur. Nästan allt sådant är bortrensat i den yngre *Heimskringla*-versionen. Här, där vi känner den relativa kronologin, kan vi se att det är just de äldre sagorna som har åtskilliga av de karaktäristiska som vanligen knyts till de ”efterklassiska”: de folkloristiska inslagen, osannolika händelser, inslag av hagiografi och fantasteri som ger helheten en ”modally mixed” karaktär (se t.ex. Sävborg 2011a).

Analogierna ovan problematiserar flera av de utgångspunkter forskarna har arbetat med. Däremot bevisar de inte något om islänningasagornas kronologi. Konungasagor och islänningasagor framstår i hög utsträckning som olika genrer. Tendenserna kan teoretiskt ha varit annorlunda för islänningasagan och deras utveckling vad gäller tematik och källor.

Stoffets ålder

Jag har flera gånger nämnt de "efterklassiska" sagornas utmärkande motiv. Hur är det de med själva de historier som berättas i de "efterklassiska" sagorna? Vet vi något om åldern och traditionen hos dessa historier? Är dessa sagors stoff uppfunnet först efter ca 1300?

I Haukr Valdísarsons *Íslendingadrápa* (Skj BI: 539–545) omtalas 27 namngivna islänningar från sagatiden. Här möter åtskilliga hjältar bekanta från de klassiska islänningasagorna, som Egill Skallagrímsson (str. 9–10), Brodd-Helgi (str. 3), Helgi Droplaugarson (str. 6–7), Kormákr (str. 25) och Gunnarr á Hlíðarenda (str. 20). Men här nämns också flera figurer som är huvudpersoner i "efterklassiska" sagor. Str. 14 ägnas Finnbogi inn rammi, str. 15 Ormr Stórolfsson och str. 17 Grettir Ásmundarson, huvudpersonerna i *Finnboga saga*, *Orms þáttr Stórolfssonar* respektive *Grettis saga*.

Vilka historier berättades då om de nämnda hjältarna? Var det de "efterklassiska" historier som vi möter i de "efterklassiska" sagorna eller historier av mer "klassisk" karaktär? Det får vi inte veta. Dikten är stereotyp och ger mycket allmän och kortfattad information om sina hjältar, de bekanta från "efterklassiska" sagor såväl som de bekanta från "klassiska". Om Egill får vi veta att han kämpade, om Kormákr får vi veta att han kämpade; om Finnbogi får vi veta att han kämpade han med. Mer information ger inte dessa strofer. Men i några fall ges lite mer konkreta uppgifter.

Om Ormr Stórolfsson berättas att han ensam kämpade med en bjälke mot 12 motståndare, ett i sin fantastiska överdrift karaktäristiskt "efterklassiskt" motiv. Str. 18 omtalar hur Þorleifr jarlsskald tillsammans med brodern Óláfr dräpte en bärsärk. Denna händelse, dräpet på bärsärken Klaufi, utgör klimax i den efterklassiska *Svarfdæla saga*. Hjälten i str. 21 är Miðfjarðar-Skeggi, bekant från åtskilliga islänningasagor, "klassiska" som "efterklassiska". Men till det som omtalas hör hans inbrott i Hrólfr krakis gravhög, där Skeggi rövade svärdet Sköfnungr. Det är en händelse

som omtalas i den efterklassiska *Þórðar saga hreðu* (169)¹⁵, och själva motivet med *haugbrot* räknas till de typiska egenheterna i ”efterklassiska” sagor.¹⁶

Haukr Valdísarson är inte säkert identifierad och diktens ålder är oviss. Yngre än ca 1300 kan den inte vara; från denna tid stammar handskriften den återges i (AM 748 I 4to).¹⁷ Vissa forskare daterar dikten till 1100-talet och anser den byggd uteslutande på muntlig tradition.¹⁸ Andra anser tvärtom att dikten bygger på skrivna sagor och för dikten till 1200-talet.¹⁹

Den olösta frågan om *Íslendingadrápas* ålder gör att det är oklart vad dikten kan belägga i fråga om de ”efterklassiska” sagornas datering. Om dikten är en resumé av skrivna sagor, som Bjarni Einarsson och Ernst Walter menar, utgör den ett starkt belägg för att de ”efterklassiska” sagorna om Finnbogi, Ormr Stórolfsson och Grettir är från 1200-talet och alltså lika genuina islänningasagor som *Egils saga*, *Droplaugarsona saga*, *Vápnfirðinga saga* och *Njáls saga* m.fl. sagor som i så fall också förutsätts där. Då Haukr refererar dem alla i samma sammanhang och på samma sätt har man under denna tid inte gjort någon skillnad på ”klassiska” och ”efterklassiska” sagor.

Men även om *Íslendingadrápa* föregår sagorna och bygger på muntlig tradition har dikten betydelse för frågan om de ”efterklassiska” sagornas ålder och relation till de ”klassiska”. *Íslendingadrápa* bevisar ovillkorligen att berättelser om ett antal av de typiska ”efterklassiska” sagornas hjältar och deras typiskt ”efterklassiska” äventyr fanns redan under 1200-talet. Dikten visar att tanken att de ”efterklassiska” sagorna skulle utmärka sig för att uppfinna historier i stället för att förmedla tradition inte kan vara giltig i någon större utsträckning. Ett antal av de ”efterklas-

¹⁵ Förutom i *Þórðar saga hreðu* omtalas Skeggis *haugbrot* i *Landnámabók* (212–213), såväl i Sturlubók (kap. 174) som Hauksbók (kap. 140).

¹⁶ För forskningens syn på *haugbrot* i de efterklassiska sagorna, se Sävborg 2011b: 437–438 och Sävborg 2012: 335–336.

¹⁷ Så Ernst Walter: ”Die Handschrift von etwa 1300” (1991: 98), och Jónas Kristjánsson: ”The *Íslendingadrápa* is written in a distinctive hand which has been dated at approximately 1300, or possibly the beginning of the fourteenth century” (1975: 80).

¹⁸ Så Jónas Kristjánsson 1975: 90.

¹⁹ Så Bjarni Einarsson, som betecknar dikten som ”a poetic adaption of saga material” (1993: 333), och Ernst Walter, som beskriver dikten som en resumé över islänningasagorna, en katalog över sagornas hjältar (1991: 102), tillkommen på 1200-talet (103). Jónas Kristjánsson har hänvisat till ett antal ålderdomliga språkformer som argument för 1100-talsdateringen (som helassonans q-a i str. 13, den okontraherade formen *ófaum*, vilken kan beläggas genom meterns krav, och formen ”ept” i stället för ”eptir”; 1975: 84–85), men Walter förklarar dessa former som arkaismer (1991: 99).

siska” centralfigurerna och några av de typiskt ”efterklassiska” motiven var omtalade redan under 1200-talet och uppfanns inte av författare under 1300-talet. Man har under 1200-talet uppenbarligen inte sett annorlunda på själva stoffet. Ormr Stórolfssons, Grettirs och Finnbogis framfart hör naturligt hemma i samma sammanhang som Gunnarr á Hlíðarendas och Helgi Droplaugarsons. Höginbrott för att vinna forntidshjältars vapen och den ensamme vapenlöse hjältens kamp mot tolv fiender hör lika naturligt hemma i centrum för berättelser om den isländska historien som Egills och Brodd-Helgis fejder. De hörde alla hemma i samma berättartradition redan i det isländska 1200-talet.

Sagornas ålder

Som flera gånger betonats är frågan om de ”efterklassiska” sagornas ålder nära sammantvinnad med frågan om deras egenart. Det som främst daterat de ”efterklassiska” sagorna som sena är deras förment ”efterklassiska” karaktär. Förekomst av de drag som anses typiskt ”efterklassiska” och – därmed – typiska för sen sagalitteratur har alltså daterat de enskilda ”efterklassiska” sagorna som sena. Det är förvisso ett faktum att vissa litterära drag är typiska för vissa perioder, varför dateringsmetoden i princip kan vara användbar, under förutsättning att det finns någon grund för att föra vissa drag till en viss tidsperiod.

Det borde alltså vara möjligt att genom en komparativ undersökning datera de drag som pekats ut som typiskt ”efterklassiska”. Jämförelser borde i så fall göras med verk vilkas ålder (åtminstone i relation till sagorna) vi säkert känner. De övernaturliga/fantastiska motiven, mötena med Den andra världen, vore i så fall lämpligt att undersöka, eftersom detta hör till de mest utpräglade särdragen för de ”efterklassiska” sagorna i förhållande till de ”klassiska”.²⁰ Emellertid tillhör de mer daterbara

---

²⁰ Förvisso har forskningen, som framgått ovan, nämnt fler drag än så som ”efterklassiska” karaktäristika. De flesta av dessa drag har emellertid aldrig direkt motiverats som dateringskriterier utan snarare tillskrivits de sagor som redan (väl av andra skäl?) uppfattats som säkert daterade. Några av de typiska drag som forskningen knutit till de ”efterklassiska” islänningasagorna är dessutom, åtminstone såsom de har formulerats, av så subjektiv och diffus art att de är hart när omöjliga att pröva som dateringskriterier. Hit hör beskrivningarna av ”efterklassiska” sagor som kvalitativt sämre och deras personteckning som grällare och ensidigare. Några karaktäristika är svårare att datera av andra skäl. Uppfattningen att sagaförfattarna från början återger befintlig – som historisk uppfattad – tradition men med tiden övergår till att vara skapande författare och själva uppfinna sina historier bär

norröna verk som teoretiskt skulle kunna användas som jämförelsepunkt – såsom konungasagor, skaldedikter och eddadikter – andra genrer än islänningasagorna, och det är inte självklart att olika genrer följer samma kronologiska tendenser. Det skulle därmed vara svårt att genom sådan komparation få fram resultat som skulle nå allmän acceptans.²¹ Det finns därmed skäl att snarare rikta in sig på att pröva dateringen med andra metoder.

Ännu mer problematiska dateringskriterier är hänvisningar till stil, smak och konstnärlig kvalitet (Einar Ólafur Sveinsson 1958: 108–114, 115–123). Sådana kriterier är alltför diffusa och subjektiva för att kunna skänka en fast grund på vilken kronologin kan vila. Men förvisso förekommer även objektiva kriterier. Ibland andras forskningen språkliga drag vid dateringen (ibid.: 96–107). Men direkt ålderdomliga drag är sällsynta i sagornas språk, och när de förekommer kan det handla om arkaismer eller dialektala drag (ibid.: 100); unga drag behöver inte belägga sen tillkomsttid, då texten omarbetas från handskrift till handskrift och något nytt alltid tillkommer. Även historiska argument har använts för att datera sagorna. Seder som upphörde vid en daterbar tidpunkt omnämns någon gång som ännu förekommande, vilket kan ge ett terminus ante quem.²² Men exemplen är få och vår kunskap om både sederna och förbuden är dåliga. De ger i bästa fall indikationer om enstaka sagors ålder.

Betydligt vanligare är att argumentera för en relativ kronologi. Det är huvudmetoden i ett av de nyaste arbetena. Theodore Andersson ställer i en bok från 2006 upp en hypotes om en utveckling av sagaskrivningen: från ett insamlande av tradition till idéinriktad och litterär komposition (2006: 2–3). Men det är i huvudsak oklart på vad han bygger kopplingen mellan respektive egenart och kronologi, och han håller sig dessutom

---

rimlighetens prägel, även om den är svår att pröva genom jämförelser med andra genrer, då islänningasagan är ett särpräglat fenomen och alla norröna verk har olika relation till både den historiska verkligheten och traditionen. Men det avgörande problemet är att vi inte säkert kan fastställa vad som är påhittat och vad som är tradition i sagalitteraturen. Detta kriterium måste alltså användas med stor försiktighet och kan knappast användas till att pröva kronologin för vare sig den utpekade gruppen ”efterklassiska” sagor i stort eller de enskilda ”efterklassiska” islänningasagorna. Då synes det mer fruktbart att pröva om de typiska *motiven* i de ”efterklassiska” sagorna utgör en hållbar dateringsmetod.

²¹ Jag håller ändå sådana komparationer för relevanta och har använt mig av dem i t.ex. Sävborg 2012 samt i min installationsföreläsning vid Tartu universitet (Sävborg 2011a).

²² Det gäller i första hand omnämmandet i *Laxdæla saga* av gudsdömar som något ännu förekommande; annalernas uppgifter synes visa att dessa förbjöds på Island 1248 (ibid.: 65).

enbart till sagor han på förhand uppfattar som klassiska. Dateringsmetoden är lika problematisk som de grundade på litterär kvalitet eller grad av "klassisk" karaktär. Ofta antyder han dateringar av enskilda sagor grundade på en uppfattning om relativ kronologi mellan dem. Om *Gísla saga* skriver han: "Perhaps the best dating index is the probability that *Gísla saga* was known by the author of *Droplaugarsona saga*, for which there is no good reason to assign a particularly late date" (ibid.: 78). Men här, som oftast, är påverkansriktningen osäker, och de flesta forskare har förordat den motsatta riktningen. Och dateringen av den saga som *Gísla saga* här relateras till motiveras inte alls.

De flesta sagadateringar som framförts handlar om relationen mellan enskilda sagor. Sagor dateras och omdateras inom en begränsad tidsperiod av några decennier. Men kronologin klassiskt-efterklassiskt gäller något annat. Det är en övergripande uppdelning där sagor som dateras till början av 1200-talet (t.ex. *Kormáks saga* och *Heiðarvíga saga* enligt standarduppfattningen) och sagor som dateras till 1280-talet (t.ex. *Njáls saga*) förs samman som "klassiska", medan ett stort antal andra sagor, vissa daterade till de första decennierna av 1300-talet (t.ex. *Finnboga saga*), andra till ca 1400 (t.ex. *Víglundar saga*) förs samman som "efterklassiska". Det är denna kronologiska uppdelning jag vill pröva. Här gäller det inte relativ kronologi mellan enskilda sagor, här gäller det inte datering något decennium upp eller ner; här handlar det om datering av de "klassiska" sagorna till 1200-talet och de "efterklassiska" till 1300-talet.

Många av de dateringar som nämndes ovan var subjektiva eller byggde på flertydiga och svårtolkade indiciekedjor. Det synes nödvändigt att skaffa något slags fast utgångspunkt och att i ett första steg hålla sig till så objektiva kriterier som möjligt. Nackdelen är att det innebär att bara ett mindre antal sagor alls kan dateras, och att dateringen blir grov och föga precis. Vad den kan göra är att ge hållpunkter, en grund, för en följande diskussion. Dateringar utifrån stil, språkliga drag och relation till andra sagor behöver inte vara förkastliga. Men de blir aktuella först när grundläggande förutsättningar är klarlagda. Det synes behövt att här flytta diskussionen till ett mer basalt plan. I den följande undersökningen lyder frågorna: Hur vet vi säkert att några islänningasagor hör hemma i 1200-talet? Vad har vi för skäl att tro att andra inte gör det?

Den förhärskande uppfattningen är som vi sett att de "efterklassiska" sagorna har författats efter år 1300. Vad har denna tes för stöd?

En första fråga är om det finns några islänningasagor som rent objek-

tivt kan fastställas som sena, sagor som utifrån tydliga kriterier kan dateras till 1300-talet. I *Þórðar saga breðu* berättas om huvudpersonen Þórðs byggnadsverksamhet. Han bygger åtskilliga *skálar*, och sagan berättar att än av dessa stod kvar länge: ”Stóð sá skáli allt til þess, er Egill biskup var at Hólum” (207). Egill var biskop i Hólar 1332–41 (Jóhannes Halldórsson 1959: LV). Sagan hänvisar till förhållanden som låter sig dateras på yttre grunder. Därmed har vi ett terminus post quem. *Þórðar saga breðu* bör vara skriven efter 1332.

I några sagatexter citeras strofer vilkas meter kräver ordformer som knappast förekom före 1300-talet. Detta gäller strofer i *Njáls saga*, *Harðar saga* och *Víglundar saga*.²³ I fallet *Njáls saga* saknas dock de misstänkta stroferna i flertalet handskrifter, och i *Harðar saga* saknas alla strofer i det äldsta handskriftsfragmentet. I båda fallen finns alltså indikationer om att de aktuella stroferna är interpolerade i senare tid i sagatexten. De unga språkformerna i de aktuella stroferna utgör därmed inte ett starkt belägg för själva sagans ålder. Något annorlunda är förhållandet i *Víglundar saga*. Här finns inga versioner som saknar stroferna med de unga dragen, och många, sannolikt flertalet, av sagans strofer uppvisar drag som tydligt pekar på en tillkomsttid efter år 1300.²⁴ Denna saga synes alltså med större säkerhet kunna dateras till tiden efter år 1300.

Slutsatsen blir att en islänningasaga, *Þórðar saga breðu*, på ’objektiv’ grund kan dateras till tiden efter 1300. Även *Víglundar saga* kan med stor sannolikhet dateras till denna tid. Båda dessa sagor räknas till de ”efterklassiska”, men det bör noteras att de inte framstår som typiska för dessa. De saknar den mest grundläggande egenheten som vanligen knyts till dem, de övernaturliga/fantastiska motiven.

Låt oss vända på frågeställningen. Finns det några islänningasagor som på objektiva grunder kan dateras till tiden före 1300?

Det finns några sagor som, fragmentariskt, bevarats i handskrifter från 1200-talet. Det handlar, med reservation för den osäkerhetsmarginal som alltid finns vid handskriftsdatering, utifrån dagens standarduppfattning om följande sagor:

Av *Egils saga Skallagrímssonar* finns ett antal fragment från 1200-talet, samlade i AM 162 A, fol. Äldst, och sannolikt äldst av alla handskrifter

²³ För unga språkformer i några av stroferna i *Njáls saga*, se Finnur Jónsson 1904: 95. *Harðar sagas* strofer, se Þórhallur Vilmundarson och Bjarni Vilhjálmsson 1991: XIX. För de unga språkformerna i *Víglundar sagas* strofer, se Jóhannes Halldórsson 1959: XXIV.

²⁴ Hit hör assonanser av typen *karlmann* [=kallmann] – *snjallri* i str. 11, *þat* [=það] – *eiði* i str. 20 (Jóhannes Halldórsson 1959: XXIV).

med islänningasagor överhuvud, anses Θ -fragmentet vara, daterat till ca 1250; ζ -fragmentet dateras till ca 1250–1300 (ONP 1989: 234).

Av *Laxdœla saga* har bevarats två fragment från andra hälften av 1200-talet. Äldst är sannolikt AM 162 D2, fol. (ca 1250–1300), något yngre är AM 162 E fol. (ca 1300) (ONP 1989: 323).

Dessa två är de enda islänningasagor som bevarats i handskrifter som genomgående dateras till 1200-talet av forskningen. Men rimligen bör också nämnas de sagor som bevarats i handskrifter daterade till ca 1300.

Heiðarvíga saga finns i Sth. Perg. 18, 4:o, nedtecknad ”c1300” (ONP 1989: 268).

Av *Eyrbyggja saga* har bevarats två blad ur en handskrift från ”c1300”, AM 162 E fol. (ONP 1989: 233).

Av handskrifterna till *Njáls saga* dateras minst en, Gráskinna, Gl. kgl. saml. 2870, 4to. till ”c1300” (ONP 1989: 342).

Vi har fått en lista omfattande *Egils saga*, *Laxdœla saga*, *Heiðarvíga saga*, *Eyrbyggja saga* och *Njáls saga*. Dateringen av dessa sagor till 1200-talet vilar på solid grund.

Men detta är inte den enda dateringsmetod som kan betecknas som objektiv. Det finns också flera belägg för att sagor nämns i källor som säkert kan dateras till 1200-talet.

Vi har dels de redan 1200-talsdaterade *Laxdœla saga* och *Heiðarvíga saga*, vilka båda omnämns i *Eyrbyggja saga* (”Hann [Snorri goði] kemr við Laxdœla sögu” och ”Hann kemr ok við Heiðarvíga sögu”; 180).

Laxdœla saga, som ju genom den äldsta handskriften kan föras till 1200-talet, hänvisar till en *Njarðvíkinga saga* (”sem segir i sögu Njarðvíkinga”; Laxd 202). Skildringen i det aktuella avsnittet stämmer in på den saga som bevarats under namnet *Gunnars þáttr Þiðrandabana*, och enligt gängse uppfattning inom forskningen avses denna saga. Om identifikationen är riktig måste *Gunnars þáttr* vara äldre än *Laxdœla saga*.

Víga-Glúms saga omnämns i Sth. Perg. 2, 4:o från senare delen av 1200-talet. Handskriften innehåller primärt Snorris *Óláfs saga helga*, men här finns också en sannolikt samtida förteckning över en boksamling i vilken både *Víga-Glúms saga* (”viga Glúms. s.”) och *Eyrbyggja saga* (”eyrbygia. s”) räknas upp.²⁵

²⁵ Förteckningen finns i handskriften på bl. 79 r. Se Gödel 1897–1900: 36, där handskriften dateras till ”Senare hälften af 1200-talet” (35) och förteckningen till ”omkring år 1300” (36).

Flera islänningasagor nämns vid namn i *Landnámabók* i Sturla Þórðarsons redaktion ("Sturlubók"), sannolikt färdigställd på 1270-talet; Sturlas död 1284 utgör terminus ante quem. I *Landnámabók* nämner Sturla *Hávarðar saga* ("Þar gerðisk saga þeira Þorbjarnar ok Hávarðar ens halta", 159; sannolikt även: "Þar af gerðisk saga Ísfirðinga ok víg Þorbjarnar", 190)), *Þorskfirðinga saga* ("af því gerðisk Þorskfirðinga saga"; 154), *Harðar saga* ("Þar hefsk <af> saga Harðar Grímkelssonar ok Geirs"; 76) och *Svarfdæla saga* ("Þar af gerðisk Svarfdæla saga"; 254).

Vår lista har utökats med *Víga-Glúms saga*, *Gunnars þáttur Þiðrandabana*, *Hávarðar saga*, *Þorskfirðinga saga*, *Harðar saga* och *Svarfdæla saga*. Även en datering av dessa sex sagor till 1200-talet synes därmed vila på solid grund.

Men så har inte forskningen sett på dessa belägg. Förvisso har man godtagit beläggen i fallen *Gunnars þáttur Þiðrandabana* och *Víga-Glúms saga*, två sagor som räknas som klassiska. *Gunnars þáttur Þiðrandabana* dateras således i utgåvan i Íslenzk fornrit på grundval av just omnämmandet i *Laxdæla saga*: "Gunnars þáttur hefir því verið kunnur við Breiðafjörð á ritunartíma Laxdæla sögu um eða skömmu fyrir miðja 13. Öld" (Jón Jóhannesson 1950: LXXXVII). Däremot har man inte godtagit 1200-talsomnämningarna av *Þorskfirðinga saga*, *Harðar saga*, *Hávarðar saga* och *Svarfdæla saga* som belägg för att de tillkommit under detta sekel. Dessa fyra sagor beskrivs alla som "efterklassiska", och de förs av en enig forskning till 1300-talet. Det faktum att de trots allt nämns i en 1200-talskälla har man förklarat på annat sätt än hänvisningarna i 1200-talskällor till *Gunnars þáttur* och *Víga-Glúms saga*. Man har i stället hävdad att hänvisningarna till *Þorskfirðinga saga*, *Harðar saga*, *Hávarðar saga* och *Svarfdæla saga* gäller andra sagor än de befintliga, sagor som dock skall ha burit samma namn som dessa.

Den förklaring som ges är att just dessa fyra sagor skulle belägga ett nytt fenomen i sagaskrivandet under början av 1300-talet. Perioden skulle kännetecknas av en "omarbejdelse af ældre sagaer" – "en slags bastarder af ældre og yngre sagaer" (Sigurður Nordal 1953: 262). Förlagorna med samma namn skulle ha varit klassiska sagor skrivna på 1200-talet, men de bevarade versionerna skulle vara omarbetningar där de efterklassiska motiven och episoderna tillfogats, och sagorna skulle ha grundligt omskrivits och anpassats till hela den förment efterklassiska egenarten. Omarbetningarna skulle vara så omfattande att det knappast är rimligt att tala om samma sagor; de nya versionerna tänks ha tillskrivit huvudpersonerna helt ny härstamning och helt nya familjerelationer, berättel-

sen om deras liv skall ha förändrats och fokus i sagorna skall ha blivit en helt annan. Och därmed har forskningen kunnat upprätthålla tesen att de "efterklassiska" sagorna och den "efterklassiska" egenarten inte existerade före 1300-talet.

Denna tes har godtagits av veterligen alla forskare idag.²⁶ Vad finns det då för belägg för att hänvisningarna i *Landnámabók* skulle gälla andra versioner än de till vår tid bevarade?

Vi inleder med *Hávarðar saga Ísfirðings*. *Landnámabók* nämner explicit en saga om Hávarðr vid två tillfällen.

Första gången är i *Sturlubók* kap. 117 (även i *Hauksbók* kap. 89). Kapitlet berättar om en Sléttu-Björn och hans avkomlingar, däribland sonen Þjóðrekr (158) och dennes son Þorbjörn (159). Efter själva släktöversikten konstateras att Þjóðrekr tyckte att det blev trångt i Saurbœr, varför han flyttade till Ísafjörðr. Kapitlet avslutas med en kommentar om den nämnda orten: där utspelas Þorbjörns och Hávarðr haltis saga ("Þjóðreki Sléttu-Bjarnarsyni þótti of þrönglent í Saurbœ; því rézk hann til Ísafjarðar; þar gerðisk saga þeira Þorbjarnar ok Hávarðar ens halta." (159) Det finns ingenting som hindrar att detta syftar på den befintliga *Hávarðar saga*. Det enda som sägs om den nämnda *Hávarðar saga* är att den utspelar sig i Ísafjörðr. Den bevarade sagan utspelar sig ovedersägligen i Ísafjörðr.

Längre fram, i kap. 150 (identiskt i *Hauksbók* kap. 121), kommer *Landnámabók* in på invånarna i Laugardalr. Flera personer räknas upp, varpå det heter: "Þar í Laugardal bjó síðan Þorbjörn Þjóðreksson, er vá Ólaf, son Hávarðar halta ok Bjargeyjar Valbrandsdóttur; þar af gerðisk saga Ísfirðinga ok víg Þorbjarnar." (190; jfr H 121, s. 191). Här ges ett annat namn på den återopade sagan än förra gången, men rimligen rör det sig om samma verk; i båda fallen talas det i sammanhanget om Hávarðr och Þorbjörn. Om denna saga får vi alltså veta att den berättat om Þorbjörns dråp på Óláfr, Hávarðrs son, och om det senare dråpet på Þorbjörn. Det är en korrekt innehållsbeskrivning av den bevarade *Hávarðar saga*, som helt och hållet kretsar kring dessa händelser. Det finns inga skäl att anta att det skulle syfta på en annan saga eller avvikande sagaversion i förhållande till den vi har.

Härtill omnämns Hávarðr ytterligare två gånger i *Landnámabók*, utan att det görs några hänvisningar till sagan (186, 187 (H: 189)).

Ingen har veterligen hävdats att de hänvisningar som *Sturla* gör till

---

²⁶ Det gäller t.ex. centrala översiktsverk som Vésteinn Ólason 1993b: 149, 154 och Clunies Ross 2010: 00, men också åtskilliga artiklar som t.ex. Örnólfur Thorson 1990: 38–40, ett arbete som ändå strävar efter att ifrågasätta många gängse påståenden inom forskningen.

Hávarðar saga inte skulle stämma in på den bevarade ”efterklassiska” sagan med detta namn. De framförda beläggen för att det skulle handla om olika sagor har varit av annat slag. Björn K. Þórólfsson och Guðni Jónsson hävdar att den i *Landnámabók* åberopade sagan inte är identisk med den bevarade med argumentet att det finns diskrepanser mellan *Landnámabóks* och den bevarade *Hávarðar sagas* uppgifter i andra avsnitt än de där *Hávarðar saga* nämns. De förutsätter att Sturla bygger på en *Hávarðar saga* i de två andra avsnitt där Hávarðr nämns. Ett långt parti i S 142 (i vilket Hávarðr enbart nämns kort vid slutet) har ingen motsvarighet i den bevarade *Hávarðar saga*, och eftersom Björn och Guðni utgår från att avsnittet måste komma från en *Hávarðar saga* ser de här en diskrepans i förhållande till den bevarade sagan och ett belägg för existensen av en annan *Hávarðar saga* än den befintliga (Björn K. Þórólfsson och Guðni Jónsson 1943: LXXXVI). Det är emellertid allt annat än självklart att Sturla hämtat dessa uppgifter från en *Hávarðar saga*; det finns ju i dessa fall ingen hänvisning till en sådan och följaktligen inte heller några diskrepanser. Detsamma gäller den andra påstådda diskrepansen mellan Sturlubók och den bevarade *Hávarðar saga*. Sturla kommer i en genealogi i kap. 148 ner till Bjargey och nämner därpå att hon var gift med Hávarðr och att deras son var Óláfr (187). Detta stämmer i och för sig fullt ut med *Hávarðar saga*, men i Sturlubók berättas dessutom att Bjargeys far hette Valbrandr, medan *Hávarðar saga* inte anger hennes fars namn men däremot tillskriver henne en bror med namnet Valbrandr. Björn och Guðni anser att även denna förmenta diskrepans belägger existensen av en annan *Hávarðar saga*. Några direkt motsägan- de uppgifter rör det sig inte om i detta fall, och framför allt saknas skäl att förutsätta att dessa uppgifter i Sturlubók, som dessutom gäller släktingar till en ren bifigur, måste återgå på en *Hávarðar saga*, när en sådan saga inte alls åberopas i detta sammanhang.²⁷ Att *Landnámabók* har uppgifter som på enstaka eller ibland rentav åtskilliga punkter avviker från vad som sägs i islänningasagorna är ett vanligt fenomen i samband med även de ”klassiska” islänningasagorna. Det kan aldrig tjäna som belägg för existensen av äldre och radikalt annorlunda versioner.

Slutsatsen blir densamma som nyss. Ingenting talar för att Sturlubóks hänvisningar till *Hávarðar saga* skulle gälla en annan saga än den befintliga med detta namn.

²⁷ Det skall därtill nämnas att motsvarande avsnitt i Hauksbók (kap. 119; 189) låter Valbrandr vara namnet på Bjargeys bror och därmed har samma uppgifter som – den bevarade – *Hávarðar saga*.

Porskfirðinga saga nämns i Sturlubók kap. 114 (och i Hauksbók kap. 86). *Landnámabók* berättar här om landtagandet av Þorskafrjörðr. Mot slutet av kapitlet kommer verket in på Oddr skrauti och hans son Þórir. Avsnittet lyder i sin helhet:

Þá bjó Þrándr mjóbeinn í Flatey, er Oddr skrauti ok Þórir son hans kómu út. Þeir námu land í Þorskafrjörð; bjó Oddr í Skógum, en Þórir fór utan ok var í hernaði; hann fekk gull mikít á Finnmörk. Með honum váru synir [H: var son] Halls af Hofstöðum. En er þeir kómu til Íslands, kallaði Hallr til gullsins, ok urðu þar um deilur miklar; af því gerðisk Þorskafrjörðinga saga. Gull-Þórir bjó á Þórisstöðum; hann átti Ingibjörgu, dóttur Gils skeiðarnefs, ok var þeira son Guðmundr [H: Sigmundr]. Þórir var et mesta afarmenni. (154)

Hänvisningen till *Porskfirðinga saga* följer närmast efter orden att det uppstod konflikt på grund av guld sedan Hallr gjort anspråk på det (”En er þeir kómu til Íslands, kallaði Hallr til gullsins, ok urðu þar um deilur miklar; af því gerðisk Þorskafrjörðinga saga.”). Detta stämmer med *Porskfirðinga saga*. Där skildras utförligt hur Hallrs krav på gulds skatten från Finnmörk (195–196) leder till en konflikt som sedan varar sagan igenom ända till s. 221, då Þórir dräper Hallr. Det är överlag guld som ligger till grund för de flesta av konflikterna i sagan. Hänvisningen i *Landnámabók* stämmer överens med den befintliga *Porskfirðinga saga* och det synes rimligt att uppfatta denna saga som den till vilken *Landnámabók* hänvisar och därmed som den enda och ursprungliga sagan med detta namn.

Man kan också välja att se hänvisningen som gällande alla uppgifter som givits om Þórir. Även i så fall stämmer det mesta utmärkt på sagan. Han är också där son till Oddr och reser till Finnmörk med en son till Hallr (H har singularform son i st.f. söner, vilket stämmer med sagan där det också bara är en Hallr-son, Hyrningr; denne är viktig i sagan som helhet, varför det är rimligt att han nämns). Han hämtar också där hem en gulds katt därifrån. Avsnittet i *Landnámabók* refererar på sitt kortfattade sätt mycket väl huvudhandlingen i *Porskfirðinga saga*, inklusive den förment typiskt ”efterklassiska” skattrövarerisoden. Det är ett korrekt påstående att *Porskfirðinga saga* bygger på detta stoff – ”af því gerðisk Þorskafrjörðinga saga”. Även om hela detta avsnitt vägs in synes det finnas alla skäl att anta att den *Porskfirðinga saga* som *Landnámabók* hänvisar till är den befintliga.

Vad skulle då tala emot detta?

Huvudargumenten för att den i *Landnámabók* nämnda *Porskfirðinga saga* skulle vara en äldre version än den vi nu har är enligt sagans utgivare Þórhallur Vilmundarson och Bjarni Vilhjálmsson följande:

De påpekar att Sturlubók inte omtalar Þórir som deltagare i striden vid Fagradalsárós (S 120, H 92; Landn 160) medan han är en av ledarna enligt *Porskefirðinga saga*. Det handlar om ett helt annat kapitel än det ovan citerade, och något påstående om att uppgifterna om striden kommer från *Porskefirðinga saga* finns alltså inte – sagan nämns ju inte här. Argumentationen hos utgivarna är alltså denna: eftersom Sturlubók i ett avsnitt om en händelse som också omtalas i *Porskefirðinga saga* saknar en uppgift som finns i sagan kan Sturlubók inte ha känt den befintliga sagan, men eftersom man i ett annat sammanhang faktiskt nämner en saga med detta namn måste det därvid röra sig om en annan saga än den befintliga. Slutledningen är långsökt. Sturla har haft många källor, och det finns inget skäl att förutsätta att alla Sturlubóks uppgifter om händelser som också berörs i *Porskefirðinga saga* måste härröra från just en saga med detta namn. Eftersom Sturlubók inte alls nämner *Porskefirðinga saga* i samband med striden vid Fagradalsárós kan olikheten inte heller beskrivas som en diskrepans. Þórhallur och Bjarni hänvisar också till att sagan och Sturlubók lämnar olika uppgifter om antalet deltagare och antalet fallna i slaget, men eftersom Sturla, som nämnts, här inte nämner någon källa kan detta faktum svårligen belägga existensen av en äldre *Porskefirðinga saga*. Detsamma är giltigt för utgivarparets argument att sagan och Sturlubók har något avvikande uppgifter om Kjallakr gamli (Þórhallur Vilmundarson och Bjarni Vilhjálmsson 1991: CXII).

Något mer substans har påståendet att det finns en diskrepans mellan Sturlubók och *Porskefirðinga saga* i fråga om huvudpersonen, Gull-Þórir, själv (ibid.: CXII). Här är det fråga om det tidigare nämnda kapitel där *Porskefirðinga saga* faktiskt nämns. Sturlubók säger inledningsvis att Oddr och sonen Þórir kom till Island och tog land i Þorskafjörðr (154). I *Porskefirðinga saga* sägs att Oddr kom till Island och köpte land, och ingenting nämns där om Þórir; i meningen efter heter det: ”hann fekk Valgerðar, dóttur Eyjúlfs í Múla; þeira son var Þórir” (178). Eftersom uppgiften om Oddrs giftermål följer efter uppgiften om bosättningen på Island synes sagan förutsätta att giftermålet ägde rum på Island och i konsekvens därmed rimligen även Þórirns födelse. Någon regelrätt motsägelser rör det sig inte om; platsen och tidpunkten för Þórirns födelse nämns aldrig i sagan, och att uppgifter tas i fel ordning är inte ovanligt i norrön litteratur.²⁸ Även om det föreligger en divergerande uppgift är skillnaden

²⁸ Några exempel: I *Den äldsta Ólafssagan* berättas åtskilliga episoder i kronologiskt fel ordning. Det gäller t.ex. berättelsen om skalden Óttarr, som i fragment 1 är en av kung Óláfrs skaldar och diktar till denne, men längre fram i sagan, i fragment 3, anländer till kungen för första gången. Det gäller i ännu högre grad skildringen av slaget vid Helgeå. I

av begränsat slag. Sturlubók säger aldrig att samtliga uppgifter i kapitlet kommer från *Porskefirðinga saga*, bara att den konflikt, och eventuellt det persongalleri, som omtalas utgör huvudämnet för *Porskefirðinga saga* ("af því gerðisk Þorskefirðinga saga"). Vilket är alldeles sant.

Inga av de framförda argumenten ger stöd åt tesen att Sturlubók skulle känna en annan *Porskefirðinga saga* än den befintliga. Slutsatsen blir att denna kan dateras som äldre än ca 1280.

Även *Harðar saga* räknas till de "efterklassiska", och även den omnämns i *Landnámabók*.

I Sturlubók kap. 38 och Hauksbók kap. 26 finns ett kort avsnitt om landnamsmannen Rauðr och hans avkomlingar. Texten lyder: "Rauðr hét maðr, er nam land <et syðra> upp frá Rauðsgili til Gilja ok bjó at Rauðsgili; hans synir váru þeir Úlfr á Úlfsstöðum ok Auðr á Auðsstöðum fyrir norðan á, er Hǫrðr vá. Þar hefsk <af> [H: ok þar af gerðisk] saga Harðar Grímkelssonar ok Geirs." (76) I *Harðar saga* berättas mycket riktigt om Auðr som "bjó á Auðsstöðum" (54). Det berättas hur Hǫrðr dödar Auðr och hans huskarl och bränner ner hans gård och därmed dödar de kvinnor som fanns inomhus (56). Det är denna händelse som leder till Hǫrðrs fredlöshet och därmed till sagans huvudparti om hans långa fredlösa rövarliv, vilket ovedersägligen är huvudintrigen i *Harðar saga*. Påståendet i *Landnámabók* att *Harðar saga* bygger på denna händelse stämmer utmärkt in på den existerande sagan med detta namn. Det finns inga motsättningar mellan uppgifterna i *Landnámabók* och den bevarade *Harðar saga*. Den rimliga slutsatsen är att det är den befintliga *Harðar saga* som omnämns i Sturlubók.

Den enda påstådda avvikelserna mellan *Landnámabók* och den befintliga *Harðar saga* ligger i en enstaka formulering i en av handskrifterna. I Jón Erlendssons 1600-talsavskrift av Sturlubók står efter dråpet på Auðr:

---

fragment 4 berättar sagan om efterspelet efter slaget, men längre fram, i fragment 5, berättas om slaget och förberedelserna för det. (För närmare analys av dessa och andra kompositionsmissar i Den äldsta Óláfssagan, se Sigurður Nordal 1914: 49–52.) I eddadikten *Helgakviða Hjörvarzsonar* berättas i den inledande prosan om en kung som vill äkta en vacker kvinna och skickar ut sonen till sin jarl på friarfärd. Jarlsonen, Atli, stannar en vinter, men har ingen framgång utan reser hem igen. Härpå fortsätter prosan, utan något uppehåll, med att berätta en historia om hur Atli en dag möter en talande fågel och i den följande versdialogen får information om en vacker kungadotter – den som Atli enligt prosan har varit på friarfärd hos, en färd han just har återvänt från. En prosakommentar efter verspartiet förtydligar dock att detta skedde innan Atli for på friarfärd. Hela avsnittet har alltså kommit på kronologiskt fel plats; en betydligt tidigare händelse berättas alltså alltför långt fram i historien.

”Þar hefsk saga Harðar”, d.v.s. ’Där börjar *Harðar saga*’.²⁹ Det skulle kunna ses som ett indicium för att den återopade *Harðar saga* skulle ha börjat med dråpet på Auðr. En jämförelse med andra handskrifter av *Landnámabók* tyder på att det handlar om en felskrivning eller felläsning av Jón. I Skarðsárabók, Björn Jónssons 1600-talsredaktion som bygger på samma medeltida handskrift av Sturlubók som Jóns avskrift, står det ”Þar hefsk af”. Redan Hauksbók har det med detta synonyma ”þar af gerðisk”, vilket indikerar att Hauks förlaga Sturlubók haft ordalydelsen ”þar hefsk af”, eller åtminstone att Haukr har tolkat den så. Analogierna med *Landnámabóks* hänvisningar till *Þorskfirðinga saga* och *Hávarðar saga* pekar på samma sak (”af því gerðisk Þorskfirðinga saga” resp. ”þar af gerðisk saga Ísfirðinga”). Även Jakob Benediktsson väljer i sin utgåva av *Landnámabók* i Íslenzk fornrit denna formulering (jfr citatet ovan).

Argumentet för att Sturlubóks hänvisning skulle gälla en annan *Harðar saga* än den befintliga väger inte tungt. Sturla har säkerligen känt den existerande sagan med detta namn. Även denna ”efterklassiska” saga kan dateras som äldre än 1280.

I Sturlubók kap. 219, liksom i Hauksbók kap. 185, berättas om ett antal personer och händelser, varefter det heter: ”Þar af gerðisk Svarfdœla saga” [H: ”gerisk”] (254).

Påståendet att *Svarfdœla saga* bygger på detta stoff kommer efter ett referat av ett antal händelser, följt av en liten historia som kort berättas. Där sägs att Klaufi dräpt Atli, befriat Karl inn rauði ur fångenskap och äktat Yngvildr rauðkinn (252); det sägs vidare att Klaufi högg sönder en skinsäck med färgningsgräs för sina svågrar, Yngvildrs bröder; sedan citeras en strof om detta som Þorleifr jarlsskáld, Yngvildrs bror, skall ha kvätt; sist följer de ovan citerade orden att *Svarfdœla saga* bygger på detta (254). Alla dessa uppgifter – dråpet på Atli, befrielsen av Karl inn rauði, förstörelsen av grässäcken och Þorleifrs strof om detta – stämmer in på den existerande ”efterklassiska” *Svarfdœla saga* (161, 172); den enda avvikelserna ligger i förleden av Yngvildrs tillnamn (sagan kallar henne fagrinn). Episoden närmast före hänvisningen till sagan, historien om förstörelsen av grässäcken och själva strofen, stämmer fullständigt. *Svarfdœla saga* bygger verkligen till övervägande del på detta stoff, alldeles som Sturlubók säger. Orden ”Þar af gerðisk” syftar naturligen på att det

²⁹ Poängterat av utgivarna Þórhallur Vilmundarson och Bjarni Vilhjálmsson 1991: XVII, vilka synes tolka det så att sagans huvudintrig, men inte själva sagan, börjar med denna händelse (XVIII).

är utifrån den sist skildrade konflikten (mellan Klaufi och Yngvildrs bröder) som merparten av *Svarfdæla sagas* intrig kommer – hur Yngvildrs bröder dräper Klaufi och händelserna som följer ur detta. Den *Svarfdæla saga* som återoplas synes stämma gott överens med den bevarade sagan med detta namn.

Det återkommande argumentet för att den befintliga *Svarfdæla saga* icke är den i *Landnámabók* nämnda sagan med samma namn är att det finns diskrepanser i fråga om flera av uppgifterna i sagan och *Landnámabók*. Sagans utgivare i Íslenzk fornrit, Jónas Kristjánsson, hävdar: "Menn hafa löngum álitid, að þessi Landnámufrásögn sé endursögn Svarfdælu. En svo mikið ber á milli, að þá getur ekki verið átt við söguna í þeirri mynd, sem nú er, enda mun hún vera yngri en svo, að ívitnunin geti átt við hana" (Jónas Kristjánsson 1956: LXVI–LXVIII).

Det finns i det aktuella *Landnám*-kapitlets inledning på några punkter avvikande uppgifter i förhållande till *Svarfdæla saga* vad gäller genealogierna för framträdande personer i Svarfaðardalsbygden. Främst handlar det om små diskrepanser vad gäller rena bifigurer, men det gäller också den framträdande Klaufis härstamning och släktskap med övriga inblandade. I *Landnámabók* är Klaufi son till Guðrún (och en Hafþórr víkingr), som är syster till Karl inn rauði, och Klaufi är alltså systerson till Karl inn rauði och dotterson till Þorsteinn svörfuðr (Klaufis syster heter Gróa och är gift med Gríss gleðill). I *Svarfdæla saga* är Klaufi därefter son till Þórarna (och en Snækollr Ljótsson), som är syster till Þorsteinn svörfuðr (Klaufis syster heter denna gång Sigríðr, men systemen make heter också här Gríss), och alltså kusin till Karl inn rauði och systerson till Þorsteinn svörfuðr.³⁰ Att uppgifter i sagorna på enstaka punkter skiljer sig från *Landnámabók* är i och för sig inte ovanligt; vad som är speciellt här är att *Landnámabók* explicit nämner en saga.

Men *Landnámabók* påstår inte att 'så sägs det i *Svarfdæla saga*'. Ingenting i hänvisningen till sagan antyder att Sturla skulle ha hämtat alla de i kapitlet angivna uppgifterna från sagan, inklusive alla genealogiska detaljer. Det som sägs är enbart att *Svarfdæla saga* bygger på detta stoff. Och just i fråga om de händelser som refereras, själva inslaget av berättelse i *Landnám*-kapitlet i fråga, råder som nämnts överensstämmelse mellan

³⁰ De förmenta diskrepanserna mellan uppgifterna om Þorsteinn svörfuðrs föräldrar är däremot inga diskrepanser. De forskare som hävdar skillnader på denna punkt förutsätter att Þorsteinn svörfuðr är identisk med den i sagans inledning – som föregår den stora laken i handskriften – nämnde Þorsteinn Þorgnýsson. Identifikationen är emellertid osannolik, vilket flera forskare visat (se t.ex. Jónas Kristjánsson 1956: LXXVI).

Landnámabók och den befintliga sagan. Det är denna berättelse som närmast föregår hänvisningen till sagan, inte de genealogiska detaljerna.

Slutsatsen blir att Sturlubóks hänvisning till en *Svarfdæla saga* gäller den existerande sagan med detta namn. Även denna "efterklassiska" saga kan beläggas som äldre än 1280.

Tesen att de i *Landnámabók* nämnda sagorna skulle var äldre och väsentligt annorlunda verk än de befintliga "efterklassiska" sagorna med samma namn har inte vunnit stöd i min undersökning. Beläggen för tesen var inte starka.

Forskningen har hävdade att äldre, klassiska, sagor i dessa fall skulle ha blivit omarbetade. Fenomenet med olika versioner av samma islänningasaga är förvisso väl belagt. Vi har åtskilliga exempel på sagor som finns i flera versioner. För att kunna slutligt bedöma tesen om de omarbetade versionerna bör vi jämföra med dessa fall av säkra omarbetningar för att se av vad slag sådana omarbetningar brukar vara.

I de flesta fall rör det sig om verbala skillnader. Ord byts ut, meningar skrivs om, texten förlängs eller förkortas. Sådana är skillnaderna mellan versionerna av *Bandamanna saga* i *Möðruvallabók* resp. *Konungsbók*, liksom skillnaderna mellan versionerna av *Eiríks saga rauða* i *Hauksbók* resp. *Skálholtsbók*. I ett fall inom sagalitteraturen är de verbala skillnaderna så omfattande att man måste tala om olika stilideal; det är *Fóstbræðra saga*, vars långa, digressionstryfferade version i *Möðruvallabók* och *Flateyjarbók* skiljer sig markant från den betydligt mer kortfattade i *Hauksbók*. *Ljósvefninga sagas* C-version skiljer sig från A-versionen bl.a. genom förekomsten av ett antal insprängda små berättelser av relativt självständig karaktär.

Men genomgående är det ändå samma historia som berättas. Digressioner om bifigurer kan strykas eller läggas till, men huvudintrigen är densamma och alla viktiga episoder finns i båda versionerna. Grundkaraktären är, trots ibland markanta verbala skillnader, densamma. Inte i något fall handlar det om tillägg av hela tematiska komplex, av omfattande intriger som med helt nya historier utförligt skildrar tidigare okända delar av huvudpersonens liv, eller om förändringar där de tidigare orsakssammanhangen byts ut mot helt andra, av radikalt annan art. Inte i något fall handlar det om en grundläggande förändring i författarens förhållningssätt till stoffet. Grundläggande fakta om centralfigurerna och deras relationer förblir desamma. Det handlar, trots den olikartade utformningen, ändå tydligt om samma verk.

Men den typ av olika versioner som forskningen tänkt sig i fallen

Porskefirðinga saga, *Svarfdæla saga*, *Harðar saga* och *Hávarðar saga* är av annat slag. Dels har vi naturligtvis alla svårförklarliga förändringar vad gäller fakta som personnamn, släktskapsrelationer etc. som forskningen tillskrivit de omarbetade versionerna av dessa sagor. Men framför allt skulle där råda en grundläggande olikhet vad gäller centrala delar av innehållet (alla de övernaturliga/fantastiska och fornaldarsagomässiga äventyren bland drakar och högbor i *Porskefirðinga saga* och *Harðar saga*, gengångaravsnitten i *Svarfdæla saga* etc.), förhållningssättet till verkligheten (t.ex. den 'fantastiska', osannolika sorgreaktionen hos huvudpersonen i *Hávarðar saga* och hans lika 'fantastiska' personlighetsförändring, liksom den komisk-ironiska hållningen till honom) och huvudpersonernas karaktär och människoskildringen överlag (t.ex. den 'fantastiska' supermankaraktären hos Hörður i *Harðar saga*).³¹ Och det är en typ av revision som inte är belagd i något av de många fall där vi har olika versioner av en saga. En så radikal omskrivning av en saga som forskningen synes ha tänkt sig transformeringen av *Harðar saga*, *Svarfdæla saga* m.fl. från "klassiska" islänningasagor till "efterklassiska" är en typ av förändring som saknar paralleller i några kända fall. Det är en form av omarbetning som synes uppfunnen enkom för att förklara motsättningen mellan den traditionella dateringen av dessa sagor till sen tid – liksom deras "efterklassiska" egenart – och omnämmandet av deras namn i en tidig källa.

Det är fullkomligt säkert att de i *Landnámabók* omnämnda islänningasagorna på åtskilliga punkter såg annorlunda ut i de handskrifter Sturla läste än i de betydligt yngre handskrifter vi utgår från idag. Detta är att vänta, förändringar äger alltid rum. Men en jämförelse med kända omarbetningar talar tydligt för att äldre versioner av de befintliga *Porskefirðinga saga*, *Harðar saga*, *Svarfdæla saga* och *Hávarðar saga* bör ha haft samma grundinnehåll och grundkaraktär som de befintliga. Skillnaderna bör gälla den verbala utformningen och mindre inslag. Den "efterklassiska" egenarten har funnits där från början.

Slutsatsen blir att hänvisningarna i Sturlubók till *Porskefirðinga saga*, *Harðar saga*, *Svarfdæla saga* och *Hávarðar saga* gäller de befintliga sagorna med dessa namn. Dessa "efterklassiska" sagor kan på objektiv grund dateras till tiden före 1280. Dateringen av dem är lika väl styrkt

³¹ Detta är tydligt i Vésteinn Ólasons ord om den antagna omarbetningen av *Harðar saga*: "Varðveitt gerð mun aukin munnmælum og stórlega ýkt, auk þess sem frásögn af útanför þeirra fóstbræðra með miklum fornaldarsagnabrag er líkleg til að vera nýsmíð" (1993b: 149).

som 1200-talsdateringen av *Egils saga*, *Laxdæla saga*, *Heiðarvíga saga*, *Eyrbyggja saga*, *Víga-Glúms saga* och *Gunnars þáttr Þiðrandabana*.

Dateringen av de fyra sagorna till 1200-talet innebär att ett antal drag i dem som regelmässigt utpekas som typiskt "efterklassiska" kan fastställas som etablerade redan i sagaskrivningen under denna tid. Det gäller motivet med *haugbrot*, med en gravhög som bryts och på magiskt vis sluter sig igen (*Harðar saga* 39–40), en huvudperson som utkämpar en strid mot högbon, som nu efter döden förvandlats till ett "tröll", inne i hans hög (39–41) och som sedan rövar en skatt med övernaturliga egenskaper från honom (42–44); det gäller motivet med ett möte med hednaguden Odin, som ger hjälten goda råd (40, 44), liksom strider i Gautland mot vikingar med hamnskiftare i släkten (46); det gäller motivet med hjälten som ensam dräper 13 man i en strid (88). Det gäller motiven med *haugaeldar* som brinner med blå låga i gravhögen (*Þorskfirðinga saga* 183), med den onda människan som väljer att levande gå in i gravhögen och bli ett "tröll" därinne (183), motivet hur detta troll skänker hjälten magiska gåvor att använda i strid (184), åkallan under strid av övernaturlig varelse som då bringar hjälp (187–188); motivet med människor som förvandlas till eldsprutande drakar som vaktar skatter och huvudpersonens kamp mot drakarna och rov av skatterna (187–189); motivet med hjältens konfrontation med trollkvinnor och hamnskiftare (205); motivet med sagaprotagonisten som till slut själv förvandlas till en drake på sitt guld (226). Det gäller motivet med den aktivt agerande gengångaren (*Svarfdæla saga* 175–190) och förekomsten av folksagoaktiga kolbitarhistorier (*Svarfdæla saga* 129, *Þorskfirðinga saga* 197). Det gäller också det förment fantastiska motivet med den svage och ömklige åldringen som plötsligt förvandlas till oövervinnerlig kämpe (*Hávarðar saga*), liksom det humoristiskt-parodiska förhållnings sättet till hjältens personlighet, till hans ömklighet likaväl som hans heroism. Det rör sig i samtliga fall om motiv och episoder som är centrala i handlingen och styr intrigen i respektive saga. Utan dem skulle de fyra sagorna ha varit helt andra verk. Dessa sagaepisoder tillhör den genuina sagalitteraturen från sagaskrivningens guldålder under 1200-talet. De tillhör denna i lika hög grad som skildringen av tillkomsten av *Höfuðlausn* i *Egils saga*, Guðrúns eggelser i *Laxdæla saga*, striden på isen i *Eyrbyggja saga*, Glúms martialiska skratt i *Víga-Glúms saga* eller branden på Bergþórshváll i *Njáls saga*.

Slutsatser

"Efterklassiska" sagor skrevs på Island redan före 1280, under de "klassiska" sagornas tid. De två tendenser som har betecknats som "klassisk" och "efterklassisk" har odlats samtidigt. Det stämmer väl överens med de tidigare noteringarna om de "icke-klassiska" motivens förekomst i konungasagor från samma sekel. De olika tendenserna uppskattas i samma tid och miljö. Sturla Þórðarson skrev konungasagan *Hákonar saga* och samtidsagan *Íslendinga saga*, båda i grunden "klassiska", men gjorde också succé med att högläsa eller återberätta sagan om trollet Huld.³² Undersökningens slutsats gör det också lättare att acceptera de "fantastiska" monsterhistorier som trots allt finns i huvudsakligen "klassiskt" inriktade islänningasagor som *Njáls saga* och *Bjarnar saga Hítödlakappa*.³³ De 'avvikande' inslagen ingår i en större kontext.³⁴ Margaret Clunies Ross har med rätta skrivit: "a large proportion of sagas from all sub-classes are modally mixed to an extent that many scholars are unwilling to recognise fully" (Clunies Ross 1998: 51).

Tesen om de "efterklassiska" islänningasagorna och deras påstådda egenart vilar på flera pelare. En av dem var den kronologiska, tanken att sagor med "icke-klassiska" drag som övernaturliga eller fantastiska motiv i centrum utgör en grupp som är yngre än sagor med en "klassiskt" jordbunden och vardaglig grundkaraktär; de förra dateras till 1300-talet, de senare till 1200-talet. Denna del av tesen visade sig inte hålla för en prövning av grunderna för den gängse dateringen. Utifrån objektiva kriterier är det inte rimligt att likställa de islänningasagor som betecknats som "efterklassiska" med 'islänningasagor från 1300-talet' och de islän-

---

³² *Sturlu þáttr* berättar hur Sturla Þórðarson år 1263 underhöll omgivningen med *Huldar saga* (Sturlunga saga II: 232). Berättelsen sägs uttryckligen handla om ett troll ("Þat er frá trollkonu mikilli"; 233) och betecknas som en *trollkonusaga* (233). Det tycks av formuleringarna att döma ha rört sig om en skriven saga – i varje fall uppfattade omgivningen det så ("sendi drottning eftir Sturlu, það hann koma til sín ok bafa með sér trollkonusöguna" [min kursivering]; 233). Sagan är inte bevarad och vi känner inte dess tid och spelplats. Under alla omständigheter utgör episoden ett starkt belägg för att trollhistorier var populära redan i 1200-talets isländska sagalitteratur, ja att hela skrivna sagor med troll som huvudmotiv förekom redan där.

³³ T.ex. strider med drakar i *Bjarnar saga* 124 och *Njáls saga* 303.

³⁴ Vésteinn Ólason noterar förekomsten av sådana motiv i de "klassiska" sagorna – i det aktuella arbetet betecknade som 1200-talsagor – men ser dem tvärtom som fundamentalt annorlunda och mindre betydelsefulla i jämförelse med vad som återfinns i de "efterklassiska" (Vésteinn Ólason 2007: 10).

ningasagor som betecknats som ”klassiska” med ’islänningasagor från 1200-talet’.

Men slutsatsen innebär inte att alla de ”efterklassiska” sagorna bör omdateras till 1200-talet. Det finns inget stöd i mina undersökningar för en sådan tes. Samtidigt bör inskräpas att dateringen till 1200-talet av de fyra ”efterklassiska” sagorna *Hávarðar saga*, *Harðar saga*, *Porskefirðinga saga* och *Svarfdæla saga* i själva verket är betydligt bättre styrkt än 1200-talsdateringen av åtskilliga typiskt ”klassiska” islänningasagor. Det är viktigt att minnas när vi diskuterar dateringen av andra ”efterklassiska” sagor än dessa fyra. Det finns förvisso inga positiva skäl att föra dessa övriga till 1200-talet, men detta är alltså fallet med de flesta islänningasagor överlag. Det finns inga mer objektiva belegg som daterar så ”klassiska” verk som *Droplaugarsona saga*, *Reykðæla saga* och *Kormáks saga* till 1200-talet än de självklart 1300-talsdaterade ”efterklassiska” *Finnboga saga* och *Orms þáttur Stórolfssonar*. En datering av dem alla bör ske förutsättningslöst. Som en utgångspunkt bör vi ha att 1300-talet inte bör uteslutas som tillkomsttid för någon av dem, och inte heller 1200-talet för någon av dem.

Den gängse synen på kronologi och dess koppling till fenomenen ”klassiskt” och ”efterklassiskt” i sagalitteraturen bör inte beskrivas som mer rigid än den är. Årtalet 1300 nämns gärna som gräns, men få torde uppfatta det som en så magisk storhet att det i ett slag förändrade en litterär genres hela karaktär.³⁵ De flesta av de forskare som omfattar den traditionella synen på de ”efterklassiska” sagorna och deras kronologi kan säkerligen skriva under på Sigurður Nordals reservationer när han delar in sagalitteraturen i fem grupper, motsvarande fem tidsskikt: vissa sagor från ett skikt kan vara jämgamla med några i ett annat, vissa författare ligger före flertalet i utvecklingen (Sigurður Nordal 1953: 235). Ingen har rimligen förnekat att det måste finnas överlappningar mellan ”klassiskt” och ”efterklassiskt” i islänningasagans utvecklingshistoria.³⁶

Men mina undersökningar synes visa att den ”efterklassiska” egenarten funnits i islänningasagan i större omfattning och längre tillbaka i tiden än även de mest nyanserade forskarna tänkt sig. Om det alls hand-

³⁵ Ett undantag på denna punkt är möjligen Carol Clover som skriver: “After about eighty years the classical sagas disappeared as abruptly as they had emerged” (Clover 1984: 618).

³⁶ Vésteinn Ólason säger också uttryckligen att ”the year 1300, the turn of the century, is obviously chosen for practical reasons” – där finns ”considerable overlappings between the groups” (Vésteinn Ólason 2007a: 9).

lar om en utveckling från "klassiskt" till "efterklassiskt" har den börjat betydligt tidigare och varit betydligt mer långdragen än den traditionella bilden ger vid handen. Vi har sett att sagor med så utpräglade "efterklassiska" motiv och intriger som *Harðar saga* och *Porskefirðinga saga* kan beläggas redan på 1270-talet, och de kan mycket väl vara äldre än så. Detta resultat har stor betydelse för bedömningen av de gängse teorierna om den "efterklassiska" sagans uppkomst och själva förklaringen till dess egenart. Det finns en utbredd uppfattning inom forskningen att den "efterklassiska" sagan måste förstås utifrån historiska förändringar och de nya politiska och sociala förhållanden dessa innebar. Den historiska händelse som utpekats är fristatens fall och den nya lagstiftningen som följer med denna, händelser som äger rum under 1260- och 1270-talen. Vi har sett hur forskare som Einar Ólafur Sveinsson, Vésteinn Ólason och Martin Arnold utpekar förändringarna efter fristatens fall som den avgörande förklaringen till de förment nya tendensernas uppkomst. Men sagor som *Harðar saga*, *Porskefirðinga saga*, *Svarfdæla saga* och *Hávarðar saga* är så tidiga att de inte kan ha präglats av dessa förändringar. Fristatens fall kan inte förklara dem eller deras "efterklassiska" egenart. Eftersom så mycket av den "efterklassiska" egenarten finns i dem förefaller det osannolikt att denna egenart alls skulle ha något samband med de historiska (och politiska, sociala etc.) händelser som pekats ut som de avgörande. Dessa egenheter bör rimligen förklaras på annat sätt även i övriga "efterklassiska" sagor som kännetecknas av samma drag.

Både de "efterklassiska" och "klassiska" egenheterna har funnits länge i sagalitteraturen. De är – åtminstone i hög utsträckning – samtidiga fenomen. Även hela sagor av båda slagen har samexisterat under lång tid. I dessa avseenden avvisar jag den gängse uppfattningen. Men på en viktig punkt är jag ändå enig med de forskare som företräder den traditionella synen. Jag ser det trots allt som meningsfullt att göra en distinktion mellan "klassiska" och "efterklassiska" drag, liksom mellan "klassiska" och "efterklassiska" sagor. Forskarna må ha misslyckats med att fastställa ett samband med kronologin, men i själva analyserna av sagorna och deras egenheter har de kunnat urskilja åtskilliga drag som faktiskt skiljer olika sagor från varandra, och ofta handlar det verkligen om sagor i respektive kategori. Beteckningen "efterklassisk" är olycklig, eftersom den implicerar den kronologiska koppling jag här har ifrågasatt, men att det finns "icke-klassiska" drag och sagor som avviker från de "klassiska" som sagalitteraturen är mest ryktbar för är också min uppfattning. Vi kan inte självklart utgå från att *Droplaugarsona saga* och *Gunnars saga Keldugnúpsfjfls* är skrivna vid olika tidpunkt, men det är tydligt att deras

litterära egenart är mycket olika. Även om den historiska förklaringen till deras respektive egenart avvisas kvarstår behovet att åtminstone förstå, och kanske förklara, deras olikhet.

Källor

- Austfirðinga sögur*. Utg. Jón Jóhannesson (Íslenzk fornrit 11). Reykjavík 1950.
- Bandamanna saga*. → *Grettis saga Ásmundarsonar* m.m.
- Bárðar saga Snæfellsáss*. → *Harðar saga* etc.
- Bjarnar saga Hítðcelakappa*. → *Borgfirðinga sögur*.
- Borgfirðinga sögur*. Utg. Sigurður Nordal och Guðni Jónsson (Íslenzk fornrit 3). Reykjavík 1938.
- Droplaugarsona saga*. → *Austfirðinga sögur*.
- Egils saga Skalla-Grimssonar*. Utg. Sigurður Nordal (Íslenzk fornrit 2). Reykjavík 1933.
- Eyfirðinga sögur*. Ed. Jónas Kristjánsson (Íslenzk fornrit 9). Reykjavík 1956.
- Eyrbyggja saga*. Ed. Einar Ól. Sveinsson & Matthías Þórðarson (Íslenzk fornrit 4). Reykjavík 1935.
- Finnboga saga*. → *Kjalnesinga saga* m.m.
- Fljótsdæla saga*. → *Austfirðinga sögur*.
- Flóamanna saga*. → *Harðar saga* etc.
- Gísla saga Súrssonar*. → *Vestfirðinga sögur*.
- Grettis saga Ásmundarsonar*. Ed. Guðni Jónsson (Íslenzk fornrit 7). Reykjavík 1936.
- Gunnars saga Keldugnúpsfífls*. → *Kjalnesinga saga* m.m.
- Gunnars þátr Þiðrandabana*. → *Austfirðinga sögur*.
- Harðar saga* etc. Ed. Þórhallur Vilmundarson & Bjarni Vilhjálmsson (Íslenzk fornrit 13). Reykjavík 1991.
- Heiðarvíga saga*. → *Borgfirðinga sögur*.
- Hávarðar saga Ísfirðings*. → *Vestfirðinga sögur*.
- Heimskringla* I–III. Utg. Bjarni Aðalbjarnarson (Íslenzk fornrit 26–28). Reykjavík 1941–51.
- Helgakviða Hiorvarðssonar*. Efter: *Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. Utg. Gustav Neckel-Hans Kuhn. Heidelberg 1962.
- Íslendingadrápa*. Efter: *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. B: *Rettet tekst* I. Utg. Finnur Jónsson. Copenhagen 1912.
- Kjalnesinga saga* etc. Ed. Jóhannes Halldórsson (Íslenzk fornrit 14). Reykjavík 1959.
- Kormáks saga*. → *Vatnsdæla saga* m.m.
- Kumlbúa þátr*. → *Harðar saga* etc.
- Landnámabók*. Efter: *Íslendingabók, Landnámabók*. Ed. Jakob Benediktsson (Íslenzk fornrit 1). Reykjavík 1968.

- Laxdæla saga*. Utg. Einar Ól. Sveinsson (Íslenzk fornrit 5). Reykjavík 1934.
- Den legendariska Ólafssagan*. Efter: *Olafs saga hins helga: Die „Legendarische saga“ über Olaf den heiligen (Hs. Delagard. saml. nr. 8 II)*. Utg. Anne Heinrichs et al. Heidelberg 1982.
- Ljósvetninga saga* etc. Ed. Björn Sigfússon (Íslenzk fornrit 10). Reykjavík 1940.
- Njáls saga*. Efter: *Brennu-Njáls saga*. Utg. Einar Ól. Sveinsson (Íslenzk fornrit 12). Reykjavík 1954.
- Orms þáttr Stórolfssonar*. → *Harðar saga* m.m.
- Reykðæla saga*. → *Ljósvetninga saga* etc.
- Skj: *Den norsk-isländske skjaldedigtning*. Utg. Finnur Jónsson. B I–II. Köpenhamn 1912–1915.
- Sturlunga saga*, vol. II. Utg. Jón Jóhannesson m.fl. (Sturlunguútgáfan). Reykjavík 1946.
- Svarfdæla saga*. → *Eyfirdinga sögur*.
- Vápnfirðinga saga*. → *Austfirðinga sögur*.
- Vestfirðinga sögur*. Utg. Björn K. Þórolfsson och Guðni Jónsson (Íslenzk fornrit 6). Reykjavík 1943.
- Víga-Glúms saga*. → *Eyfirdinga sögur*.
- Víglundar saga*. → *Kjalnesinga saga* etc.
- Þórðar saga hreðu*. → *Kjalnesinga saga* etc.
- Þorleifs þáttr jarlsskálds*. → *Eyfirdinga sögur*.
- Þorskfirðinga saga*. → *Harðar saga* etc.

Litteratur

- Andersson, Theodore M. 1967. *The Icelandic Family Saga: An Analytic Reading*. Cambridge, Massachusetts.
- Andersson, Theodore M. 2006. *The Growth of the Medieval Icelandic Sagas (1180–1280)*. Ithaca-London.
- Arnold, Martin 2003. *The Post-Classical Icelandic Family Saga*. (Scandinavian Studies 9.) Lewiston-Queenstown-Lampeter.
- Bjarni Einarsson 1993. ”Íslendingadrápa”. *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, utg. Phillip Pulsiano m.fl. New York&London.
- Björn K. Þórolfsson och Guðni Jónsson 1943. ”Formáli”. *Vestfirðinga sögur* (Íslenzk fornrit 6.) Reykjavík.
- Clover, Carol 1982. *The Medieval Saga*. Ithaca and London.
- Clover, Carol J. 1984. ”Family Sagas, Icelandic”. *Dictionary of the Middle Ages* 4. New York.
- Clunies Ross, Margaret 1998. *Prolonged Echoes: Old Norse myths in medieval Northern society*. Vol 2: *The reception of Norse myths in medieval Iceland*. Odense.
- Clunies Ross, Margaret 2010. *The Cambridge Introduction to The Old Norse-Icelandic Saga*. Cambridge.

- Einar Ólafur Sveinsson 1934. "Formáli". *Laxdæla saga* m.m. (Íslenzk fornrit 5.) Reykjavík.
- Einar Ólafur Sveinsson 1935. "Formáli". *Eyrbyggja saga*, m.m. (Íslenzk fornrit 4.) Reykjavík.
- Einar Ólafur Sveinsson 1954. "Formáli". *Brennu-Njáls saga* (Íslenzk fornrit 12.) Reykjavík.
- Einar Ólafur Sveinsson 1958. *Dating the Icelandic Sagas: An Essay in Method*. London.
- Finnur Jónsson 1904. "Om Njála". *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, vol. 19. Köpenhamn. S. 89–166.
- Finnur Jónsson 1924. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. 2:a uppl. Vol. III. Köpenhamn.
- Gödel, Vilhelm 1897–1900. *Katalog öfver Kongl. Bibliotekets fornisländska och formorska handskrifter*. Stockholm.
- Jansson, Sven B.F. 1945. *Sagorna om Vinland*. 1. *Handskrifterna till Erik den rödes saga*. Stockholm.
- Jóhannes Halldórsson 1959. "Formáli". *Kjalnesinga saga* m.m. (Íslenzk fornrit 14.) Reykjavík.
- Jón Jóhannesson 1950. "Formáli". *Austfirðinga sögur* (Íslenzk fornrit 11.) Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson 1956. "Formáli". *Eyfirðinga sögur*. (Íslenzk fornrit 9.) Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson 1975. "Íslendingadrápa and Oral Tradition." *Gripla* 1, s. 76–91.
- Jónas Kristjánsson 1997. *Eddas and sagas*. Reykjavík.
- Jónas Kristjánsson 2000. "*Njáls saga". *Gudar på jorden: Festskrift till Lars Lönnroth*. Stockholm. S. 119–130.
- Mitchell, Stephen 1993. "Fornaldarsögur". *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. Utg. Phillip Pulsiano m.fl. New York&London.
- Mundal, Else 2006. "The Treatment of the Supernatural and the Fantastic in Different Saga Genres". *The Fantastic in Old Norse/Icelandic Literature. Sagas and the British Isles: Preprint Papers of The Thirteenth International Saga Conference, Durham and York 6th–12th August, 2006*. Utg. John McKinnell m.fl. S. 718–726.
- O'Donoghue, Heather 2004. *Old Norse-Icelandic Literature: A Short Introduction*. Malden, Mass.
- ONP 1989 = *Ordbog over det norrøne prosasprog: Registre*. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. Köpenhamn 1989.
- Schach, Paul 1989. "Vígglundar saga", *Dictionary of the Middle Ages* 12.
- Sigurður Nordal 1914. *Om Olaf den helliges saga: En kritisk Undersøgelse*. Reykjavík.
- Sigurður Nordal 1933. "Formáli". *Egils saga Skalla-Grímssonar* (Íslenzk fornrit 2.) Reykjavík.
- Sigurður Nordal och Guðni Jónsson 1938. "Formáli". *Borgfirðinga sögur* (Íslenzk fornrit 3.) Reykjavík.

- Sigurður Nordal 1953. "Sagalitteraturen". *Litteraturhistorie: Norge og Island*. (Nordisk kultur 8 B.) Stockholm.
- Sävborg, Daniel 2011a. Installationsföreläsning vid Tartu universitet 29 mars 2011. <http://www.uttv.ee/naita?id=4877>.
- Sävborg, Daniel 2011b. "Haugbrot, Haugbúar and Sagas". *Viking Settlements and Viking Society: Papers from the Proceedings of the Sixteenth Viking Congress, Reykjavík and Reykholt, 16–23 August 2009*. Utg. Svavar Sigmundsson. Reykjavík. S. 437–447.
- Sävborg, Daniel 2012. "Fornaldarsagan och uppkomsten av den efterklassiska islänningasagan". *The Legendary Sagas: Origins and Development*. Utg. Ármann Jakobsson, Annette Lassen, Agneta Ney. Reykjavík. S. 323–349.
- Walter, Ernst 1991. "Argumente zur Bestimmung des Alters der Íslendingadrápa Hauks Valdísarsonar". *Deutsch-Nordische Begegnungen: 9. Arbeitstagung der Skandinavisten des deutschen Sprachgebiets 1989 in Svendborg*. Utg. Kurt Braunmüller och Mogens Brøndsted. Odense. S. 96–103.
- Vésteinn Ólason 1993a. "Íslendingasögur". *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*. Utg. Phillip Pulsiano m. fl. New York & London.
- Vésteinn Ólason 1993b. "Íslendingasögur og þættir". *Íslensk bókmenntasaga*, vol. 2. Utg. Böðvar Guðmundsson et al. Reykjavík.
- Vésteinn Ólason 1998. *Dialogues with the Viking Age: Narration and Representation in the Sagas of the Icelanders*. Reykjavík.
- Vésteinn Ólason 2005. "Family sagas". *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*. Utg. Rory McTurk. Oxford. S. 101–118.
- Vésteinn Ólason 2007a. "The Fantastic Element in Fourteenth Century *Íslendingasögur*: A Survey". *Gripla* 18, s. 7–22.
- Vésteinn Ólason 2007b. "The Icelandic Saga as a Kind of Literature with Special Reference to its Representation of Reality". *Learning and Understanding in the Old Norse World. Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*. Utg. Judy Quinn m.fl. Turnhout. S. 27–47.
- Vries, Jan de 1967. *Altnordische Literaturgeschichte*, vol II, 2:a uppl. Berlin.
- Örnólfur Thorson 1990. "'Leitin að landinu fagra': Hugleiðing um rannsóknir á íslenskum fornþekkingum". *Skáldskaparmál: Tímarit um íslenskar bókmenntir fyrri alda* 1, s. 28–53.
- Þórhallur Vilmundarson och Bjarni Vilhjálmsson 1991. "Formáli". *Harðar saga* m.m (Íslensk fornrit 13.) Reykjavík.

ULF TELEMAN

Om svenska konjunktioner och deras historia

Den moderna svenskan har en ordklass konjunktioner som skiljer sig från klasser av andra oböjliga ord som t.ex subjunktioner, adverb och prepositioner. De viktigaste konjunktionerna är:

additiv: *och*
disjunktiv: *eller*
adversativa: *men, fast, utan*
explanativa: *ty, för*
konklusiv: *så*

Svenska konjunktioner skiljer sig från subjunktioner bl.a. genom att konstrueras med huvudsatser i stället för bisatser. De skiljer sig från adverb genom att inte fungera som satsbas i den följande satsen och från prepositioner genom att inte kunna konstrueras med nominalfraser som komplement. (Se vidare SAG 2, kap. 11 § 1–5.)

Vid den litterära tidens början var antalet olika konjunktioner färre:

additiv: *ok*
disjunktiva: *ēþa, äller*
adversativa: *än, utan*

Tack till Cecilia Falk, Henrik Rosenkvist och de två tidskriftsgranskare som gett mig nyttiga synpunkter på en preliminär version av denna artikel.

Teleman, U., professor emeritus in Swedish, Centre for languages and literature, Lunds universitet, Sweden. "On Swedish conjunctions and their history", *ANF* 127 (2012), pp. 59–92.

Abstract: Swedish conjunctions differ from subjunctions by being able to combine main clauses with each other. At the beginning of the literary period (13th century) Swedish had conjunctions meaning 'and', 'or', 'but', all of them with a Proto-Germanic origin. During the following centuries a few causal/explanative and consecutive/conclusive conjunctions were added: *ty, for, så*. In this article it is argued that these conjunctions were originally established as subjunctions which later became used (also) as conjunctions. The formal differentiation between conjunctions and subjunctions may be related to the rise of the particular syntactic structure of Swedish subordinate clauses in early modern time. It is interesting to note that the development unexpectedly occurred from hypotax to paratax, not the other way round.

Keywords: Old Swedish, Early Modern Swedish, language change, grammaticalization, conjunctions, subjunctions, main clauses, subordinate clauses.

Föreliggande studie vill beskriva och förstå ordklassens utveckling från då till nu i samspel med språkets förändringar i övrigt, framför allt under fornsvensk tid när *ty*, *för* och *så* efterhand blev medlemmar av klassen. En avgörande fråga är det därvid hur de nämnda enstaviga formorden förhöll sig till de liktydiga ordförbindelserna (*för*) *ty at* och *så at*.

De fornsvenska subjunktionerna har undersökts i flera avhandlingar (Bergqvist 1884, Bjerre 1935 och 1938, Braunmüller 1978 och 1995, Haskå 1988, Rosenkvist 2004), men konjunktionerna har inte rönt motsvarande uppmärksamhet. Smärre undersökningar, huvudsakligen på basis av enskilda texter eller materialet i ordböcker över fornspråken (Fritzner, Kalkar, Söderwall, Schlyter) har ändå lämnat väsentliga bidrag: Diderichsen 1941 om *ok*, *älder*, *än* (särskilt i SkL), Kotcheva 2001 om *än* och *men*, 2002 om *ok* och *än* (särskilt i ÄVgL), Falk 2010 särskilt om *ty*, *för* och *så*. Av relevans för svenskan är också Christofferssens studier i fornvästnordisk syntax (t.ex. 2003).

Framställningen inleds här med en skiss av hur kategorierna huvudsats och bisats manifesterar sig under den tid då de nya konjunktionerna etableras. Därefter behandlas översiktligt utgångsläget vid den litterära tidens början, och den då föreliggande uppsättningen av konjunktioner beskrivs som en bakgrund till uppkomsten av de nya konjunktionerna. I ett längre avsnitt följer vi sedan framför allt i de fornsvenska texterna hur de kausala/explanativa och konsekutiva/konklusiva konjunktionerna konventionaliseras. I det avslutande avsnittet betraktar vi resultatet av utvecklingen och vad den har att säga om grammatikaliseringsriktning, dvs. om det tidsmässiga förhållandet mellan subjunktioner och de semantiskt närbesläktade konjunktionerna.

Som vi ska se figurerar under den aktuella perioden formord vilka inte rättmätigt kan klassificeras bara som endera subjunktioner eller konjunktioner. För dem används under övergångstiden beteckningen ”konnektiv” som en praktisk etikett. Vi tar däremot inte ställning till om konnektiv utgör en egen grammatisk kategori vid sidan om ordklasserna konjunktioner och subjunktioner (som t.ex. *ok*, *eþa* gentemot t.ex. *sum*, *at*).

1 Huvudsatser och bisatser i fornsvenskan

En avgörande skillnad mellan konjunktion och subjunktion är karaktären av den sats de konstrueras med: konjunktionen tar en huvudsats och subjunktionen en bisats. Huvudsats och bisats manifesterar sig annor-

lunda under fornsvenskan än i modern svenska. Ändå är det uppenbart att distinktionen är reell också i de germanska fornspråkens grammatik.

Bisatsen var och är syntaktiskt underordnad en annan sats. Den kan vara komplement till ett av matrissatsens ord, t.ex. attribut till ett substantiv eller objekt eller bundet adverbial till ett verb. Den kan också fungera som ett omständighetsled, dvs. ett fritt adverbial i matrissatsen. Man kan gradera graden av integration i matrissatsen så att attributssatsen är den mest integrerade, verbkomplementsatserna kommer därefter och slutligen de fria adverbialssatserna som är minst integrerade i den överordnade satsen. Bisatsen bär normalt ingen egen illokutionär kraft och den får sitt eget sanningsvärde endast som ett led i matrissatsen.

Den prototypiska huvudsatsen är i princip inte underordnad annan sats och den är bärare av egen illokutionär kraft, t.ex.

påstående
underställande fråga
sökande fråga
uppmaning

Härmed sammanhänger att huvudsatsen (inklusive dess eventuella bisats) fungerar som en mening, dvs. den är avstampet för nästa led i texten. I princip är däremot bisatsen kopplad till den fortsatta texten endast (direkt eller indirekt) via sin matrissats.

De viktigaste fornsvenska huvudsatstyperna markerades strukturellt ungefär som i modern svenska (där S står för subjekt):

deklarativ sats:	$XV^{fin}S$	tha fiol han a siin knä
rogativ sats:	$V^{fin}S$	wilt thu koma til miin
kvesitiv sats:	$X^{hv}V^{fin}S$	hui ræþes þu sua dighart
direktiv sats:	$V^{imp}(S)$	bryt ikke gudz budhordh

Bisatsens interna struktur kännetecknas negativt, dvs. av att icke överensstämma med huvudsatsens:

bisats: $YS(X)V^{fin}$ tha han fiol en tidh a knä

Bisatsens Y kan vara en lexikaliskt entydig subjunktion som *sum* eller *at*, men många Y är homonyma med andra ord i andra klasser som *än* (också konjunktion eller adverb), *um* (också preposition). Också *hv*-led kunde inleda både bisatser och huvudsatser. Ordföljden $(X)V^{fin}Z$ (där X och Z är icke-subjekt) var entydig som bisatsmärke oavsett om den berodde på s.k. kil eller på att det finita verbet stod sist ("tysk ordföljd") eller efterhand på modern ordföljd ("af-ordföljd" eller "biff-ordföljd"). Om bi-

satsens ordföljd i litterär tid se särskilt Jörgensen 1987, Pettersson 1988, Platzack 1988, Falk 1993 samt Håkansson 2011 och där anförd äldre litteratur. Om objekt-verb-följd i äldre svenska se särskilt Delsing 1999 och Magnusson 2011.

Att en sats är underordnad en annan kan framgå av dess placering i kontexten, t.ex.:

som satsbas i deklarativ sats:	<i>æn han komber</i> vet iak ikke
som negerad:	ikke <i>æn han flyr</i> utan æn han blifuer
som koordinerad:	æn han flyr aller <i>æn han blifuer</i>
som underordnad annan bisats:	nær hon spør <i>æn han komber</i>

När den moderna bisatsordföljden var etablerad c. 1700 blir placeringen av negationer och andra mittfälsadverbial en entydig markör av bisats gentemot huvudsats och omvänt. (Detta kan sägas gälla även om huvudsatsordföljd kan användas under vissa betingelser med viss innebörd, se t.ex. SAG 4: 467f.)

Även om distinktionen huvudsats – bisats signaleras på olika sätt syntaktiskt och lexikaliskt under fornsvensk tid är det också självklart att bisatser som inte inleds av entydig subjunktion mycket ofta är strukturellt dubbeltydiga (jfr Rosenkvist 2004: 98). Detta gör att övergångar mellan subjunktion och konjunktion kan vara svåra att belägga, men det är ju samtidigt just denna omständighet som underlättar de förskjutningar vi här skall studera.

Ovan konstaterades att bisatser kunde vara mer eller mindre tätt knutna till matrissatsen. Fria adverbialssatser var de minst integrerade. Går vi ett steg till kan vi säga att också en samordnad sats är knuten till den föregående satsen, även om den står friare gentemot denna än en adverbialsbisats gentemot sin matrissats. Och slutligen kan man säga att samordnade satser är närmare länkade till varandra än par av asyndetiskt förbundna satser som innehållsligt hör samman.

Samordning är alltså en sorts mellanting (Diderichsen 1941: 64: ”et Confinium”) mellan asyndetisk paratax och sådan hypotax som t.ex. representeras av matrissatser med underordnade fria adverbialssatser. Detta avspeglar sig intressant nog i vissa ordföljdsmonster för samordnade konjunkter med finit verb i 1600-talets och 1700-talets svenska som visats och studerats av Magnusson (2007, kap. 5). Man kan redan i runsvenskan och i fornsvenska texter notera att verbfraskonjunkt efter huvudsatskonjunkt kan ha en sorts kilordföljd som om det hade varit

konjunkt till en bisats. Liknande fenomen möter i infinitivfraskonjunkter.

þaiR byku i rynby *auk* bo atu (SRI U114)
ikifastr lit raisa stain *uk* bro kera (SRI U142)

Tyvär saknar vi fortfarande detaljerad kunskap om satsledsföljd i sådana koordinerade led under fornsvensk tid. Den särskilda ordföljden i konjunkter har dock noterats av flera äldre forskare, t.ex. Wenning 1929 (5ff.), Larsson 1931 (45ff.), Åkerlund 1935, Diderichsen 1941 (63ff.). Se också numera Falk (opublicerade förarbeten till ett större arbete om svensk syntaxhistoria). De strukturella omständigheter som Magnusson och hans föregångare upptäckt är tankeväckande: samordningarna framstår ju här onekligen som ett mellanting mellan huvudsatser och bisatser, dvs. strukturen avspeglar konjunkternas semantiska och textuella status. De är självständiga eftersom de har illokutionär kraft, men de är också i någon mening underordnade eftersom de förutsätter en annan sats som de anknyter till.

I avsnitt 3 nedan ska vi se lite närmare på förloppet i det kraftfält som uppstår när fria adverbialsbisatser konkurrerar med samordnade satser inledda av liktydiga konnektiv.

2 Urkonjunktionerna: sidoordnande och tillordnande

I 1200-talets svenska fanns en liten uppsättning ”urkonjunktioner” (beteckningen lånad från Kotcheva (2002: 142)):

additivt: *ok*
disjunktivt: *äller* m.fl. varianter (som i fsv. men ej i fgu. ersatte det tidigare *eþa*)
adversativt: *än* (som senare ersattes av *män*)

I detta tidiga skikt av konjunktioner ingick också det adversativa *utan* (se Rosenkvist 2004: 105ff).

Av urkonjunktionerna utgör det additiva *ok* och det disjunktiva *eþa/äller* en särskild grupp som vi kan kalla sidoordnande. De har ungefär samma semantiska och syntaktiska egenskaper som dagens *och* och *eller*. De kännetecknas alltså av att kunna sidordna inte bara meningar, satser och reducerade satser utan också nominalfraser. De är multiplikativa, dvs. de kan sidoordna flera led än två på samma nivå. Både den ad-

ditiva och den disjunktiva relationen är symmetrisk, dvs. $A \& B \approx B \& A$.¹
 Några illustrativa exempel från runsvenska och äldre fornsvenska:

at hans almusa vari guþi töka *ok* at hans blyght skal ändas mz
 heþar (LegBu 4)

sidhan sagdhe gudh [...] warde liws *oc* iämskyt wardh liws (MB1:
 155)

[tierfr *uk* kunar *a*] *uk* kulhu litu risa stain *uk* bru eftiR alfntan faþur
 sin (SRI U462)

gvz ängel kom een dagh tel ioakim ... *ok* tröste han räddan *ok*
 sagþe sik wara [...] (LegBu 4)

inkikar lit raisa stain eftiR styþik faþur sin *uk* þorkel lit kiara mer-
 ki at inkikuni suiru sin (SRI U914)

[...] *ok* hände i fornäpnda stadhenom caphernaum at var herra
 ihesus gik in ij sancti pätars hws (Bo 70)

fra terz eller tel nons sat hon við væf *ælla* ten: *älla* naal (LegBu 5)

Varþer maþer lustin i kyrkiugarþi. *æller* i har takin þa skal [...] (ÄVgL 6)

Jorþ ir oc aldri afraþa laus. vtan þi ains et allir lyþir selin. *eþa* han
 verþi at vereldi guldin. (GotlL 69)

þa skal hæræþ hanum vt dømæ *ællar* skal han friþ fly (ÄVgL 17)

Bregþar maþr mannj slic oqueþins orþ firi socn aldri *eþa* aþingi.
eþa a stefnu [...] (GotlL 80)

Hwath giordhe war herra för än han skapadhe wärldina/ *eller* hwi
 sat han swa länge orkolöös (MB1: 31)

Det har legat nära till hands att söka konjunktionernas etymologiska
 källa i adverb enligt mönstret:

A. Också B. > A och B.

A. Eljest B. > A eller B.

¹ Här uppfattas alltså *och* och *eller* som prototypiskt symmetriska. I faktisk text kan samordning med *och* bli asymmetrisk eftersom den tolkas ikoniskt (SAG 4, Samordning § 6):

A och B (A, och sen B)

A och B (A, och därför B)

Också *eller* kan tolkas asymmetriskt när det ena ledet är beroende av det andra (SAG 4, Samordning § 27–28):

Nu måste jag börja skriva, eller blir jag inte färdig i tid.

Hwar man skall settie sith merke på sina gierning eller gherningen bliffuer förbrutin (SAOB: Skråordn. (1545))

Konjunktionen *ok* torde vara etymologiskt identisk med adverbet *ok*. (Om detta ords möjliga etymologi se t.ex. Hellquist *och* och Kluge *auch*.) Det disjunktiva *eþa* har en osäkrare etymologi men dess ersättare i östnordiskan *äller* (m.fl. varianter) återgår säkerligen på ett adverb med betydelsen 'annars', 'alternativt' (se t.ex. översikten i Hellquist).

Att de båda sidoordnande konjunktionerna återgår på adverb kan i varje fall för *äller* stödjas med att denna konjunktion ofta följs av deklarativ sats med omvänd ordföljd, som om konjunktionen vore satsbas i huvudsatsen.

byia mæn [...] gauo hanom daghleca sin far at æta. *ælla* blæste han sua gen staþenom etar ok ilsco. (LegBu 490)

þæt ær þit [...] *ælla* vil iak þæt kœpa (LegBu 184)

Denna ordföljd används också i modern svenska till skillnad från i danska (jfr Hjorth 1979):

Vi måste befria oss från vidskepelsen, *eller* blir vi aldrig fria.

Också *ok* följs i fornsvenskan inte sällan av deklarativ sats med omvänd ordföljd:

styrðhi þa goðhær laghmaðþær wæstrægötlandi [...] oc waru þa allir tryggir landi sinu (ÅVgL 301)

§1. *Ok* aghu mæn friþ hawa, þær kununger biuþer vt leþung sin (SdmL 183)

þa kom mik ii hugh hælagma læst, *ok* vaknaþe iak tel guz naþa (LegBu 135)

þy at himirike hauin i mist for þæssu hems fikt *ok* worþo iamskyt þore grenu at gulle (LegBu 152)

För *ok* är bevisläget mer problematiskt än för *äller* eftersom omvänd ordföljd är vanlig också utan konjunktionen *ok*, som markör av fortsättning i texten. För en genomgång och diskussion av inversion se särskilt Alving 1916, kap. 2 (efter *och*, *men*, *utan*) och kap. 3 (efter *äller* och efter adverb).

De återstående urkonjunktionerna är de adversativa *æn* och *utan*, en grupp som vi ska kalla för tillordnande och som i stort sett motsvarar den moderna svenskans *men* och *utan*. De skiljer sig på olika sätt från de sidoordnande konjunktionerna. De anger snarast en asymmetrisk relation och är på det sättet mer lika subjunktioner än vad de sidoordnande kon-

junktionerna är. De kan heller inte ensamma samordna nominalfraser utan bara meningar, satser och reducerade satser. De är inte multiplikativa utan samordnar bara par av konjunkter, dvs. de kan inte samordna mer än två led på samma plan.

[...] besatte han bärghen, *æn* ekki matte han fördriffwa them som bodho j dalomen (MB2: 70)

hon [sc. renliues dygþ] är alz fagnaþa. ära oc ägha ... *en* af giri oc lusta likamans kumbar heþers spiäl (LegBu 183)

Med olika typer av huvudsats anger *æn* som textuell eller pragmatisk markör ändrad fortsättning och/eller inriktning o.l.:

guz ordh växto daghlikä ... *æn* stephanus giordhe margh iärtekne (Järt 142)

ther äptir kom var herra ihesus atir til hælgha fädhrena, hulke som ...varo i frygdhina lofwi ... *æn* hwat the sungo thz veet han (Bo 236)

thak all the farin ther mislitat æru/ oc læt them vara vndir thinna sona oc swena gømo/ *æn* all the faren en lita æru lat mik them gøma oc mina swena. (MB1: 171f)

[...] *Æn* hwi sighir war hærra at stiærnor skulu vara tekn [...] (MB1: 50)

Kotcheva (2001, 2002) ser *æn* som den neutrala samordnande konjunktionen, avsedd att ersätta *asyndes* genom att antyda ett samband som annars skulle sakna särskild markering. Skillnaden mot *ok* skulle vara att *æn* inte signalerar att konjunkterna skall adderas till en helhet. Konjunktionen i sig är enligt Kotcheva inte adversativ: den anger inte *i sig* kontrast eller att den senare konjunkten strider mot vad man kunde vänta sig utifrån den förra. När *æn* för en modern läsare verkar ha adversativ innebörd, menar Kotcheva, är det bara en implikatur utifrån kontexten. Braunmüller (1995) antar också att distinktionen additiv – adversativ är en senare utveckling. Både *ok* och *æn* skulle alltså från början ha betytt bara ungefär 'and the following (too)'. Av någon anledning skulle ett ursprungligare *ok* trängts ut av det yngre *æn*, delvis i de nordgemanska språken och helt och hållet i de västgermanska (Braunmüller 1995: 266f.).

Diderichsen (1941), som studerat Skånelagens syntax, ser till skillnad från Kotcheva *ok* som den neutrala konjunktionen, medan *æn* är den mer expressiva. Enligt honom används konjunktionen *æn* normalt bara i

rättsregler ”hvis Modsætningsforhold er af speciel (kontradiktorisk eller kontrær) Art”. Enligt min mening är också i tidig fornsvenska den adversativa innebörden alltid mer eller mindre närvarande. Några exempel utöver de just givna:

wäll mughu oc skulu thyliche män faangäs [...] *än* eigh lijf mistä (Sdw: SD 4: 465 (1335, nyare avskr.))

mädh laghum ok laghä doomom skall man sijtt kräffiä, aater faa, ok sik eghnä, *än* eigh mädh rane ok walldzwerkum (Sdw: SD 4: 466 (1335, nyare avskr.))

mwrin war [...] c. alna høghir *æn* tornit siælfift twæggia rasta høt (MB1: 134)

Utifrån Kotchevas antagande kan man inte förstå varför *än* aldrig kunde samordna mer än två konjunkter och inte heller samordna nominalfraser. Den omständigheten att *än* framför allt sammanlänkar satser eller meningar tyder i stället enligt min mening på att konjunktionen anger en relation mellan propositionella innehåll, och då är det närliggande att anta just adversativ relation, åtminstone under den tid när de litterära texterna börjar flöda. Om förhållandena i förlitterär tid är det svårt att ha någon mening.

Flera etymologier har föreslagits för *än* som särskilt i tyska och engelska handböcker antas ha samma ursprung som ty. *und* och eng. *and* (Falk & Torp 1910, Noreen 1913, Hellquist, Kluge om *und*, ODEE om *and*). Förslagen är dock alla behäftade med stor osäkerhet och man kan utifrån dem inte avgöra frågan om *än* är en semantiskt omärkt konjunktion eller om den, som det antas i föreliggande undersökning, har en adversativ grundbetydelse. En möjlighet som inte nämnts tidigare är att ordet skulle etymologiskt vara avlett av roten i *annan*. I så fall kunde etymologin stödja tanken att *än* primärt är adversativt, en sorts pendang till likhetspartikeln *sum*, etymologiskt besläktad med *samma*.

I det kortare etymologiska perspektivet kunde man undra om *än* inte liksom *ok* och *æller* återgår på ett adverb. Adverbet *än* är visserligen belagt med betydelser som skulle passa till konjunktionens bruk som textbildningselement: ’för övrigt’, ja t.o.m. ’likväl’ (se Sdw *än* adv. mom. 8, 11 och 12). Denna användning är dock inte så vanlig och den hör hemma i textgenrer som knappast har kunnat ge upphov till den frekventa konjunktionen. Man kan också erinra sig att det inte heller finns några spår av konjunktionen *än* med omvänd ordföljd som är fallet vid *ok* och *æller*. (Om koncessiva och andra adverb som externa fundament med rak ordföljd i den följande deklarativa satsen se dock Alving 1916, kap. 3, Wenning 1930: 13ff., Larsson 1931, kap. 3.)

Att *utan* är adversativt torde vara svårt att bestrida, eftersom det nästan alltid korresponderar med en negerad föregående sats. Många av beläggen på *än* visar också ett samspel med negationen, så som framgår i ovanstående exempel. Kontrastbetydelsen i sådana satspar kan lätt få en biton av koncessivitet, dvs. så att den senare satsens proposition strider mot talarens förväntan:

lughin brænde konungx swæna som næst stodho ongnenom æn ananie [...] giordhe thæn eldin enghin skadha (MB1: 13)

Den adversativa satsfogningen korresponderar då med satsfogningar där en koncessiv subjunktion anger en liknande relation mellan bisatsen och dess matrissats:

Lughin brænde suena, æn eldin giordhe Ananias engin skadha. ≈
Æn tho at lughin brænde suena, giordhe eldin Ananias engin skadha.

D.v.s.

$S^1 \text{Konj}^{\text{advers}} S^2 \approx \text{Subj}^{\text{konc}} S^1 S^2$

Som vi ska se i det följande kommer de nya konjunktioner som utvecklas under fornsvensk tid att ansluta till de asymmetriska tillordnande urkonjunktionerna med deras parallell bland subjunktionerna, snarare än till de sidoordnande urkonjunktionerna.

3 Medeltidens ny tillkommande konjunktioner

Under medeltiden kan vi följa ordklassens öden i alltfler skrivna texter och notera en del mer eller mindre genomgripande förändringar. En del av dessa var huvudsakligen lexikaliska så som hade varit fallet när *aller* slog ut *epa* i de östnordiska språken och övertog dess betydelser och syntaktiska funktion. På liknande sätt ersattes mot periodens slut *än* av *men*.

I det medeltida lagspråket är inte *mæn* belagt (annat än som sammandragning av den temporala subjunktionen *mæþan*). Själens tröst har fortfarande bara *æn*. Sdw redovisar adversativt *mæn* fr.o.m. 1400-talet:

ther swarade ... abbet hanes so till at han aldrich screff biscop bryniolff noghet breff till, som war nathuge herre konung arörende war i ondho, *men* eth breff kendhes han hafue scrifuet till biscop bryniolff (Sdw: SD NS 3: 275 (1417))

mæn thogh besporde iach myk medh manghe gode fornwmstighe wise men ther om (Sdw: BSH 3: 173 (1466))

hans wiliæ war at komma them til nokro ond akt; *men* the waro aff gudhi swa wæl bewarade, at han haffde thæs engen makt (NoV 26)

Peder Månsson som skrev i början av 1500-talet hade nästan bara *än* som adversativ konjunktion i Bondakonst men i hans skrift Sjökonsulatet dominerar *män* stort. Olaus Petri och Peder Swart har bara *men* i sina krönikor från samma sekel. Det verkar alltså som om *men* slog igenom fort på tröskeln mellan medeltid och tidig modern tid.

Om man som Kotcheva anser att urkonjunktionen *än* inte i sig var adversativ, blir det ett rimligt antagande att svenskan fick en specialiserad adversativ konjunktion först med *men*. Här har vi emellertid försökt visa att *än* till sin grundläggande betydelse var adversativt och i så fall är *men* bara en lite modernare variant som övertog föregångarens adversativa betydelse. Detta skedde i en tid när det starkt polysema *än* också tappade en del andra funktioner, framför allt den som konditional subjunktion.

Den fonetiskt tydligare formen *men* kan ha varit attraktiv, ungefär som när prepositionen *a* byttes mot *pa* eller relativpartikeln *ær* mot *thær*. Det antas vanligen att svenskarna övertog det lågtyska *men* som var synonym till *awer'aber'*. En annan bidragande källa kan ha varit det temporala *mädhan* (välbelagd kortform: *män*) med sin sekundärt adversativa innebörd. Åter andra möjligheter är t.ex. adverbet *man* 'bara' eller kanske t. o.m. en sammandragning av det koncessiva *um æn*. (Se t.ex. Hellquist *men*, SAOB *men*, Kotcheva 2002.)

Mer genomgripande förändringar än tillkomsten av ersättningslexem som *aller* och *men* är etableringen av konjunktioner som anger nya relationer mellan de samordnade satserna och som också har delvis nya syntaktiska egenskaper. Det handlar då om de konnektiv som skulle bli den moderna svenskans *ty*, *för* och *så*.

3.1 Kausala konjunktioner under medeltiden och senare

Utgångspunkten för tillkomsten av kausala konnektiv² i svenskan är det samnordiska adverbiala (*for*) *þy* (där *þy* är dat. sg. neutr. av pronomenet *þän*) 'därför'. *Þy* och *for þy* hade ännu inte fått allvarlig konkurrens av liktydiga adverb som *therfore*, *for then skuld*.

² Traditionellt används beteckningen kausal för subjunktioner som *eftersom*, *emedan*, *därför att* medan beteckningen explanativ används för konjunktioner som *ty*, *för*. Subjunktionerna verkar ha fått sina namn efter användning för logisk kausalitet ("orsak") medan konjunktionernas namn snarast utgår från epistemisk-pragmatisk kausalitet ("skäl för att dra en viss slutsats"). Eftersom båda dessa användningar är möjliga för både subjunktioner och konjunktioner och eftersom det egentligen rör sig om kausalitet i båda fallen, använder jag här "kausal" i de fall då framställningen inte gäller den nämnda användningsskillnaden.

Vi har sett hur konjunktionerna *ok* och *äller* kan ha återgått direkt på likalydande adverb med betydelsen 'också' resp. 'annars' så att adverbet i funktion som externt fundament till en deklarativ sats etablerats som konjunktion enligt mönstret:

A. Ok ['också']: B. > A, ok ['och'] B

En sådan direkt analys är inte möjlig med *thy* 'därför':

A. Thy ['därför']: B ≠ A, thy ['ty'] B.

Den vänstra satsförbindelsen betyder ju att A orsakar B, medan den högra betyder att B orsakar A. Syntaktiskt är det visserligen fullt möjligt att använda fsv. *thy* som externt fundament som i t.ex.

thy tak thik heraf lærdom (ST 23)

men en direkt reanalys från adverb till konjunktion stöter alltså på oöverstigliga semantiska hinder. Processen har i stället gått till på ett annat sätt som här ska utredas lite närmare. (Se också Braunmüllers skiss av den morfologiska utvecklingen (1995: 254ff.))

Ett pronominellt adverb som *thy* är ofta anaforiskt, dvs. pekar på en föregående sats eller ett aktuellt sammanhang som orsaken till det förhållande som anges i den egna satsen:

iak födde han hemæ i husum [...] þy a iak han ok þu iki (ÄVgL 60)

En annan möjlighet var att foga orsakssatsen som appositionell bisats till adverbet. Orsakssatsen nominaliserades då med subjunktionen *at* och placerades omedelbart efter adverbet eller extraponerades till matris-satsens slut:

þa kallær bonde han þiuf sin. þy at han sundi lanzsak. (ÄVgL 55)

þy giptær bondæ þæm manni dottor sinæ ær til arff standær. at þer viliaæ þafi afvæxt æghæ (ÄVgL 29)

Den underordnade satsen kunde någon gång sakna underordningsmärket *at*, men detta är mycket ovanligt i äldre fsv. Följande siffror härrör från ÄVgL, delar av LegBu (s. 3–176) och MB1 (s. 1–70):

	Adverb		Konnektiv			
	ty	för ty	ty at	för ty at	ty	för ty
ÄVgL	16	–	9	1	–	–
MB1	8	80	107	31	1	4
LegBu	1	4	28	17	–	–

Vi ser att de *at*-lösa konnektiven är försvinnande få.

Lexikaliseringen av det kausala konnektivet sker först så att ordförbindelsen fixeras, dvs. delarna står i omedelbar kontakt med varandra. Därefter kan en reanalys av strukturen ske: hela förbindelsen uppfattas som bisatsinledare, dvs. föregås av en satsgräns som ursprungligen låg före *at*. Samtidigt integreras ordförbindelsen ("univerberas"), t.ex. så att den favoriserar material som skiljer den från det adverb som är dess utgångspunkt. MB1 har t.ex. *för ty* (inte *ty*) som dominerande adverbvariant, medan *ty at* (inte *för ty at*) är dess dominerande konnektiva variant. I många fall sker dessutom en fonetisk reduktion av ordförbindelsen. Sålunda har konnektivet inte sällan formen *þyt* eller *þit* som t.ex. ibland hos den heliga Birgitta i hennes autografer (76:42):

eg fore þy at þe formagho hans lif væria þyt þæt ær iguzs hand [...]
vtan fore þy at han [...]

I Schlyters utgåva av Magnus Erikssons landslag har huvudhandskriften *thy at* som i ett tiotal fall motsvaras av *thyt* i en lång rad andra ungefär samtida handskrifter.

Eftersom konnektivet under äldsta tid har stark övervikt för konstruktion med *at* är det rimligt att se den senare *at*-lösheten som resultat av reduktion eller ellipsis. Först under 1500-talet finner vi en markant övervikt för *ty* över *ty at*. Här några siffror för konnektivet från delar av Didrikssagan, Peder Månssons Bondakonst och Olaus Petris och Peder Swarts krönikor:

	<i>ty</i>	<i>ty at</i>
Did	84	29
PMBond	40	1
Petri	220	88
Swart	53	–

Troligen sammanhänger den starka ställningen för *ty* med differentieringen mellan subjunktion och konjunktion i förening med att det subjunktionella *ty at* är på väg ut ur språket. Mera därom nedan.

Uppkomsten av konnektivet *thy at* var resultatet av en underordningsoperation. Språket hade fått en fri adverbialsats med kausal innebörd. Vi kan därför som väntat hitta belägg där (*for*) *thy at*-satsen syntaktiskt röjer sig som bisats. Den kan t.ex. fungera som satsbas i en deklarativ matrissats, ibland dubblerad med pronominent led inne i matrissatsen:

þy at þu bedes þik änga siala hialp i minne kirkio, þy com þik þässä likama qual (LegBu 175)

þy at han længær liggi. far ikki meræ firi þæt. (ÄVgL 19)
 ok *för thy at* han kændis ey widh gudh først tha gaff han honom
 æta græs som oxa (MB1: 15)

Kausala bisatser inledda av (*för*) *thy at* kan också kooordineras och nege-
 ras som andra adverbialssatser:

Her skal iak brinna for vtan ænda *thy at* iak ey hedhradhe oc
 æradhe min skapara som mik bordhe Oc *thy at* iak ælskadhe meer
 kræselikit lifwerne [...] æn min gudh (ST 38)
ey för thy at han brindhir. vtan *för thy at* han ær elder luys oc
 logande (MB1: 30)

Det hände också att sådana satser var underordnade andra bisatser:

Riþer gester vræþer af garþe *for þy æt* han fik ei allan sin vilia göra
 [...] stande sama ræt (MEL 37)
 ther æpter sigx aff them fiærdha piltenom [...] huru gudh halp
 honom *thy ath* han gudz budhordh gømde (ST 12)

Ibland framgår bisatskaraktären genom den interna ordföljden. (Jfr t.ex.
 tabellerna i Falk 1993: 325 och 326 som visar frekvensen av kilordföljd
 och modern ”biff”-ordföljd.)

oc swa wardh hon fräls *thy at* hon ey afflät at helsea guz modhor
 mariam (Järt 61)
 Thenna widhermødho oc ysæld kom them ofwer *for thy at* the thz
 första gudz budhordh ekki hioldo (ST 10)
 lät en mäktogh quinna i stadhenum bära sik thiit *thy* hon i mang
 aar hafdhe warit al bort numin (Fsv. leg. A 49 i SFSS 7: 3 236)

Det intressanta är nu att *thy at* och de andra kausala varianterna (*för thy
 at, thy, för thy*) redan tidigt också kan konstrueras med en deklarativ
 huvudsats i stället för en bisats av den typ vi just har iakttagit. Också i
 den äldre fornsvenskan påträffar vi sålunda de kausala konnektiven som
 inledare till deklarativa satser med icke-subjekt som satsbas och omvänd
 ordföljd:

maa wæl söndaghir heta *thy at* tha skin solin æwinnelika (MB1: 53)
þy æt i varum laghum giftis huarte maþer i oþol iorþ (MEL 269)
 grat ey *thy at* äftir tre dagha scal thu äta mz mik (Järt 39)

Pronominell dubbling av satsbasen återfinns också i *thy at*-sats:

thy at war hughir han ær først huldhir innan sik siælffwom (MB1: 43)

þy æt þa han bætraþe kununa þa bætraþe han ok barnit (MEL 52)

thy at the iordh som han skulde ærffuoda [...] hon haffde giffwit
inga fruct vtan godha (MB1: 46)

Anledningen till att det kausala konnektivet har börjat kunna konstrueras med deklarativ sats kan ha varit att propositionen som anger orsak till propositionen i en överordnad deklarativ sats normalt förutsätts vara sann. Det kausala konnektivet kan inte ens i modern svenska inleda huvudsatser som anger uppriktiga frågor och uppmaningar bara interrogativa och direktiva huvudsatser som är förtäckta påståenden:

*Ty kommer du?

*Ty vem kommer?

*Ty läs boken!

Nu går vi ut, för är det inte ett härligt väder!

Nu går vi ut, för när kommer vi annars ut?

Nu går vi ut, för känn vad varmt och skönt det är!

Stegets mellan presupponerat sann och hävdad sann (som propositionen i en deklarativ huvudsats) är säkert litet.³ Betydelseskilnaden mellan subjunktionell och konjunktionell funktion är ungefär densamma som för den moderna svenskans *att*-satser med eller utan bisatsordföljd (t.ex.

---

³ En annan väg från bisats till huvudsats kan ha varit från användningen om real orsak till motivering av ett antagande:

(1) Dörren är låst, ty ingen är hemma.

(2) Ingen är hemma, ty dörren är låst.

I (1) anges orsaken till propositionen i den första satsen. I (2) anges en orsak till talarens påstående med den föregående satsen. Jfr användningen av *ty* som orsak eller motiv till andra språkhandlingar:

(3) Har du sett honom, för han är ju inte här?

(4) Ta på dig ordentligt, för det blir nog kallt!

I (1) hänvisar *ty*-satsen till den föregående satsens propositionella innehåll, i (2–4) till en språkhandling som begås med den föregående satsen. Se om dessa olika användningar av kausala konjunktioner också Teleman 1976 och Sweetser 1990, kap. 4.

Man skulle nu kunna föreställa sig att dessa förklarande satser som i exemplen (2–4) är lösare fogade till den föregående satsen, dvs. att de knyter ihop satser till text snarare än till en komplex propositionell omständighet. En djärv spekulation kunde vara att det är användningar som (2–4) vilka bäddar för utbyte av bisats mot en sats med illokutionär kraft. Tyvärr är naturligtvis det traderade fornsvenska textmaterialet inte sådant att vi kan avgöra om denna förmodan är riktig.

Andersson 1975). Också i fornsvenskan kunde en *at*-sats med den deklarativa satsens ordföljd bära illokutionär kraft:

oc sighia the wisasto swa at iæmmykin lusta haffde mannen tha hauat i thera samkomo som nw (MB1: 88)

Nästa fas i utvecklingen är den lexikala differentieringen av de konnektiva varianterna i kausala subjunktioner och konjunktioner, så att resultatet blir som i modern svenska, där *ty* är konjunktion i skriftspråket och *för* i talspråket samtidigt som *därför att* (som ersatt det äldre *för ty at*) är kausal subjunktion vid sidan av andra subjunktioner som *eftersom*, *emedan*, *som*, *då* m.fl. (Om differentiering av varianter som ett led i grammatikaliseringsprocesser se Hopper & Traugott 2003: 118f. Har kanske här latinet med sin distinktion mellan *quia*, *quoniam* m.fl. 'emedan' mot *enim*, *nam* 'ty' varit en förebild?)

Jag har inte lyckats avslöja några tendenser till differentiering, t.ex. mellan *ty* och *ty at*, under 1300- och 1400-talen. Det verkar visserligen ibland som om olika skribenter laborerar med olika sätt att skapa ett system i variationen men siffrorna pekar åt olika håll. Det är t.ex. svårt att se någon gemensam tendens mellan valet av form för adverb, subjunktion och konjunktion i t.ex. excerperade delar av MB1 och Själens tröst, t.ex.

	Adverb		Subjunktion		Konjunktion	
	thy	for thy	thy at	for thy (at)	thy at	for thy (at)
MB1	8	20	2	21	16	–
ST	34	4	4	18	1	8

På 1500-talet är *thy* fortfarande gångbart som kausalt adverb medan *for thy* slagits ut i denna användning. Olaus Petri företräder en nyare tid med sin höga frekvens för *ther fore* (se också Haskå 1988).

	ty	för ty	ther fore
Did	93	–	14
PMBond	14	–	–
Petri	38	–	305
Swart	15	–	2

De här 1500-talstexterna har få entydiga exempel på (*för*) *ty (at)* som subjunktion. I Olaus Petris krönika återfinns t.ex. bara ett par exempel:

for then skul at the i noghon motto forachtade samma Birger Jerl,
thy at the wel wiste honom wara skickelighan noogh til konung
(Petri 66)

[...] på thet (vtan tuiffuel) at han åter skulle fördriffua konung
Karl, *Ty* han wel wiste, at the icke skulle förlika sigh (Petri 210)

Detta kan möjligen tyda på att *thy* av konnektivvarianterna nu hade blivit specialiserat som kausal *konjunktion*. I så fall verkar det som om processen förlöpte parallellt med att den nya bisatsordföljden vann terräng. Språkbrukarna gjorde alltså en systematisk åtskillnad mellan kausala konjunktioner och subjunktioner samtidigt som bisatsen fick en tydlig intern struktur som skilde den från den deklarativa satsen. Nya subjunktioner bildades då också i och med att det ursprungliga (*för*) *thy at* ersattes av *therfor at* och *for then skull at*. I Olaus Petris krönika finner vi ett femtontal fall av dessa nya kausala subjunktioner.

Låt oss se lite närmare på den nya talspråkliga konjunktionen *för* och dess bakgrund. Vid sidan av *thy at* fanns redan från början förbindelsen *firi thy at* som kausalt konnektiv:

firi þy at þe äru langt borte til at flyæ þæssæ plikt [...] þa giuum wir them tu slik timæ (Sdw: SD 1: 668 (1285))

Samtidigt möter någon enstaka gång andra varianter som *ther fore at*, *for thy* (utan *at*) och *firi at* (utan pronominell rektion):

ther fore at gudh älskadhe abels offer, tha haffde kain mykla awund widh honum (LegBu 89)

hær taka scanungs bor dalbo. lot. *firi at* þer sculu crakæ ok flacæ (ÄVgL 70)

thz ma ey heta iärtekne, *for thy* thz matte samuledh wardha aff naturo krapt (MB 1 [A2]: 293)

Inte förrän under sent 1400-tal och 1500-tal dyker exempel upp med bara *for* som kausalt konnektiv:

dömdes lauris oys sak til XL m. *for* han ful i annars mans tal (Sdw: BtFH (1506))

hälge ären i som ären wilielike fatike, *för* idhart är hymerikes rike (KlostLefv 23)

thäs fäghre oc wänare wardha the aff thera dygdhom, *For* thänna thiokka haren betekna mina otalika dygdher [...] (Mecht 136)

[Svenskarna böra taga sig] tillvare for fremmende härskapp, *för* suenskes historier giffue tilkänne att tett haffuer varet dem till liten vinst (SAOB: Karl IX (1585))

Beläggen tyder på att det ensamma *for/för* som kausalt konnektiv är en sen variant av konnektivet.

Det är i och för sig möjligt att prepositionen direkt konstruerats med

bisatskärna. Söderwalls material visar att preposition (utan *at*) kunnat ta bisatskärna som komplement: *mädh* (Sdw 2: 7), *til* (Sdw 3: 361), *widh* (Sdw 3: 948), *äptir* (Sdw 3: 1136). Det är också möjligt att prepositionen *for* regelmässigt konstruerats med *at*-sats. Men eftersom sådana konstruktioner ändå är så sällsynta i fornsvenskan, är det knappt troligt att det är de som är källa till konjunktionen *för*.

Ännu mer osannolikt är det att konjunktionen *för* utgår från en preposition som direkt konstruerats med deklarativ huvudsats. För en sådan omkategorisering av preposition till konjunktion finns det knappast några övertygande paralleller i det svenska språkets historia.

Sannolikast är således att *för* är en reduktion (ellips) av ordförbindelsen *för thy at* ungefär som *ty* av *ty at*. Sådana reduktioner är välkända i utvecklingen av ordförbindelser med funktion som formord (t.ex. prepositioner och subjunktioner) i nordisk språkhistoria. (Se t.ex. Braunmüller 1978, 1995 och Teleman 2008.) Reduktionsprodukten utgörs normalt av den del i den lexikaliserade förbindelsen som sticker ut fonetiskt (initial och/eller starktryckigt led) eller semantiskt.

I dagens svenska är det en klar stilistisk skillnad mellan det utpräglat skriftspråkliga *ty* och det mera talspråkliga *för*. Man kan undra om denna skillnad av någon anledning uppstod redan under medeltiden. Medan *ty* spelar en allt viktigare roll i 1400-talets texter är *for* då nästan osynligt, trots att *for thy at* varit en jämbördig konkurrent till *thy at* i tidiga fornsvenska texter som MB1 och legendariet och trots att *för* i nysvenskan blev den självklara kausala konjunktionen i talspråket. Denna utveckling är svår att förstå om inte *för* också under medeltidens slutsekel i talspråket haft en starkare ställning än de skrivna källorna antyder.⁴

3.2 Konsekutiva konjunktioner på väg

Utgångspunkten för etableringen av konsekutiva konnektiv som *så att* och *så* i svenska är adverbet *så*, ett samgermanskt pronominent adverb med deiktisk, anaforisk och kataforisk användning, med betydelsen 'på detta sätt':

[...] rymde diæwlen ræddar [...] Cristoforus spurþe hui han *sua* giorþe (LegBu 498)

⁴ I danskan uppstod också den kausala konjunktionen *thi* som sedan upplevdes som ålderdomligt och som numera har ersatts av *for* som den stilistiskt neutrala konjunktionen. Som subjunktion används *fordi* (i talspråk *fordi at*) ODS, DO, Mikkelsen [1911]: 478f., 529).

Præsta arff skal *sua* skiptas. Dör præster tha. skal rætter arfue taka arff hans (YVgL 110)

Sua kunde redan i äldre fornsvenska konstrueras med två slags satskomplement, inledda av *sum* respektive *at*. Det var den senare komplementtypen som ledde till bildandet av konsekutiva konnektiv:

[...] garþer þenni stander firi tomt þans *sua at* han ma eig vt væghum na (YVgL 186f)

ær vm tiunda *sua* skipat *at* alder thæn tiunde sum vte stander [...] taki thæn præster sum æptir komber (YVgL 111)

Nu ær *sua* stathgat vm hö [...] *at* alt thæt in ær burghit [...] thæt a alt præstins arfua (YVgL 111)

Här liksom i utvecklingen av förbindelsen *thy at* avtecknar sig olika grader av integration:

han ær hanum *sua* skiuldær *at* [h]an a *at* løsæ han mæd laghmæli (ÄVgL 31) [*at*-satsen är extraponerad]

þær ær ey frither brutin *sua at* þær a biscuper sak a (YVgL 89) [ordförbindelsen är fixerad]

at þer eigh fridbrut giöt [sc. giöra (?)] *suat* biscuper a sak af. (ÄVgL 7) [förbindelsen är fonetiskt reducerad]

Det konsekutiva konnektivet enligt ovan är polysemt och möjligen kan tre semantiska faser urskiljas i utvecklingen:

Allir þer i væstræ götlande bo *sua at* ingin se vndan takin (YVgL 209) [sätt]

com lius af himnom som lygne eldar. *sua at* alle rædos (LegBu 185) [följd]

Huset är låst *så (att)* han är nog inte hemma. [slutsats; exemplet är nusvenskt redaktionellt, eftersom denna betydelse ej säkert påträffats i det fsv. textmaterialet]

Den konsekutiva betydelsen låg alltså inte i adverbet *sua* utan blev en effekt av konstruktionen med *at*-sats.⁵

⁵ Traditionellt benämns subjunktionen *så att* konsekutiv och konjunktionen *så* konklusiv. Distinktionen liknar den mellan kausala subjunktioner och explanativa konjunktioner. Troligen har grammatikerna utgått från att konsekutiv subjunktion anger real konsekvens av innehållet i matrissatsen, medan konklusiv subjunktion antas ange en slutsats som talar drar av innehållet i den föregående satsen eller textsammanhanget. Då såväl subjunktion som konjunktion kan användas på båda sätten benämns här båda konsekutiva.

Variante *suat* från ÄVgL tyder på att lexikaliseringsprocessen nått rätt långt redan vid den litterära tidens början. Annars är i de fornsvenska texterna *sua at* helt dominerande. Inte förrän i slutet av 1400-talet dyker det ensamma *sua* upp som konnektiv (se Sdw: 558 och Sdw Suppl.: 839). I Peder Swarts krönika från 1560 finns ännu nästan bara *så att* även om också ett litet antal exempel på *så* som konnektiv kan noteras. Samma gäller 1600-talets Agneta Horn som vid sidan av ett stort antal *så at* också har ett fåtal *så*:

[...] föll nid vppå iordenne, *så* hans lårbeen brast twerdt vtaff
(Swart 137)

då sångh iag jeremia klagewisa, *så* thet hördes i himelen (Horn 18)

At-satsen fogades till *sua* som ett komplement och var alltså underordnad den sats där *sua* ingick som adverbial. Liksom i den nybildade *thy at*-satsen väntar vi oss därför tecken på underordning i *sua at*-satsen. Bevisläget är dock mindre gynnsamt här eftersom *sua at*-satsen antagligen lika lite som den moderna *så att*-satsen kunde fungera som satsbas i sin matrissats. Vi får alltså nöja oss med andra indicier på syntaktisk underordning som att satsen är underordnad annan säker bisats eller att den är negerad och/eller koordinerad eller att den har adverbial eller objekt före det finita verbet. Rätt många sådana belägg finner vi redan i äldre fornsvenska.

Ær oc *swa at* ingin loter af allum tindænum ær ut guldin firi pascha aftan. þæ giældi allum saksioknonum [...] (ÄVgL 71)

fød tel guz þiænist ok *sua at* hon sialf louaþe guþi renliue (LegBu 5)
all wærlden skulde honom tiæna tässa lundh. ey *swa at* han matte byuda offwir them (MB1: 78)

var hon ... enom staþ þiænande a bönom *sua at* hon ä[n]gte orþ vip folk talaþe (Bu 5)

Ey skal thz swa vndirstandas vtan *swa at* vatn giorde aff sik fiska oc fugla (MB1: 55)

Dessutom förekommer det liksom i *thy at*-satserna tidiga fall där *sua at* följs av entydigt deklarativ sats, dvs. satsbas och omvänd ordföljd med ev. dubblerat satsled:

þær ær ey frither brutin. *sua at* þær a biscuper sak a (YVgL 89)
som them skilde fra hedhnom mannom mz oppenbarlikt mark *swa at* før vtan thz mark matte engin ganga til gudz dyrkan (MB1: 389)

Æn waar hærra skipade thz *sua at æ* thy mere nødh oc ærffuodhe the tholdo thy mere øxlados the oc vaxto (MB1: 211)

Nu ær *sua* stathgat vm hö [...] *at* alt thæt in ær burghit [...] þæt a alt præstins arfua (YVgL 111)

Det verkar som om den deklarativa satsens ordföljd gärna utlöses när *sua at* följs av ett led som utgörs av en bisats (eller av en nominalfras med relativsats):

Dör præster tha skal rætter arfue taka arff hans. tho *sua. at* dö han thæt aar han skal biskups gengærth göra. Þa skal [...] (YVgL 89)

Liksom *thy at*-satserna är de flesta medeltida *sua at*-satserna dock neutrala i förhållande till status som huvud- och bisatser.

Det verkar alltså som om det konsekutiva konnektivet tidigt har haft två huvudfunktioner: subjunktionell eller konjunktionell. I de flesta fall säger dock varken extern eller intern syntax explicit vilken funktion som konnektivet har.

Sådan parallellitet mellan subjunktionell och konjunktionell funktion fanns redan i fornsvenskan vid konnektiv som var semantiskt närbesläktade med det konsekutiva konnektivet, t.ex. de kausala (se ovan avsnitt 3.1) och koncessiva. (Om likheter i bruket av kausala och koncessiva/adversativa konjunktioner i engelskan se också Sweetser 1990.)

	Subjunktionell funktion	Konjunktionell funktion
kausalt	<i>thy at</i> m.fl.	<i>thy at</i> m.fl.
koncessiv	<i>tho at</i> m.fl.	<i>än, män</i>

Den semantiska släktskapen mellan de tre typerna av konnektiv framgår av följande:

S1 – <i>thy (at)</i> – S2	S1 följer av S2
S1 – <i>sua (at)</i> – S2	S2 följer av S1
S1 – (<i>m</i>) <i>än</i> – S2	utifrån S1 kan ej S2 förväntas
S1 – <i>sua (at)</i> – S2	utifrån S1 kan S2 förväntas

Under fornsvensk tid hade ingen differentiering skett: båda varianterna kunde ha både subjunktionell och konjunktionell funktion. Under nyare tid skedde en differentiering liksom för de kausala konnektiven: *så att* blir subjunktion (jfr det kausala *därför att*) och *så* blir konjunktion (jfr de kausala *ty, för*).

Differentieringen var länge inte så tydlig som för de kausala motsvarigheterna. Kanske var stilskillnaden viktigare än skillnaden mellan

subjunktionell och konjunktionell funktion. Så sent som i Stålhammars brev med deras vardagliga stil finner vi båda varianterna med båda funktionerna:

bisats: altså hopass vij alle att dhett snart blif:r gott och fredh *så att* vij snart kamma hem igien (Stålh 1f13)

huvudsats: Jagh har her måst gifva för mitt avantiemente 100 dukater till Kantiliet, *så att* rät nu begynner pongen ropa hielph! (Stålh 4b63)

bisats: Lätt nu se [...] huru hurtiga [...] I ehren att skrifva [...] *så* vij icke glöma bårt Smålandh (Stålh 6e126)

huvudsats: alt dett andra vahr bårtta. *Så* iag kan icke mycket rosa uthaf detta kriget (Stålh 4c65)

Med viss förenkling såg nog läget i äldre nysvenska ut på följande sätt:

	formellt och neutralt språk	ledigt skrift- språk och talspråk
subjunktion	<i>så att</i>	<i>så</i>
konjunktion	–	<i>så</i>

En konsekutiv konjunktion saknas fortfarande i formellt språk. När någon gång *så att* konstrueras med deklarativ sats inleds denna nästan alltid av satsbas som innehåller eller utgörs av en bisats:

så att när han war medh j hoopen hade the Swenske iu öffuerhondenne (Swart 3)

så at de som warit små Nunnor, blewo nu stora Comödiantskor (DalinArg 23)

Genomgången har visat att utgångspunkten också för konjunktionen *så* är den underordnande förbindelsen *så att* som efter reduktion gett upphov till varianter som *suat* och *sua*. Sent omsider har en differentiering skett med *så att* fortsatt som subjunktion och *så* som konjunktion. Varför blev det just *så* och inte *så att* som blev konjunktion? Parallellen med de kausala och koncessiva subjunktionella konnektiven kan ha talat för att den konsekutiva subjunktionen skulle bli *så att*. Tydligt kändes ännu *att* som tydligt underordnande. Det enstaviga alternativet *så* blev där emot den naturliga konjunktionen analogt med de enstaviga koncessiva och kausala konjunktionerna *men*, *ty*, *för*.⁶

⁶ Också i danskan kan *så* fungera som konjunktion (med huvudsats) (Mikkelsen [1911], 586):

Jeg skal selv ud at køre på mandag, *så* inden den tid må jeg have min pels tilbage.

3.3 En koncessiv uppstickare

I texter från 1500-talet dyker en ny koncessiv subjunktion upp: *fastän*, *fast*.

så att honom hwarken maatt eller drick kunde wäl smake *fast* han
än hade bliffuit bätter spisadt än der skedde (Swart 7)

presterne wille ingelunde läsadt for them, och *fast* the hade thet
läsidt hade almogen naplige stält ther någon tro til (Swart 149)

(Gud) frånskilier them, som icke skola j straffet komma, *fast än*
the mitt ibland förderffuet woro (SAOB: PPGothus Und (1590))

Subjunktionens förhistoria är oklar. Något adverbliellt *fast* med koncessiv betydelse som t.ex. 'likväl', 'däremot' har inte belagts i de fornsvenska ordböckerna. Det ordinära koncessiva adverbet var i fornsvenskan *tho*. Icke desto mindre användes under 1500- och 1600-talen en lång rad, tro-
ligen svagt lexikaliserade, subjunktionella koncessiva ordförbindelser med *fast* som en komponent (här efter SAOB):

så fast [...] än
hvar fast
hvar än fast
där än fast
det än fast
om fast än
fast än om
fast om än
fast om
fast om att
fast skönt
fast ock(så)
fast [...] än
fast mera
fast hellre

Adjektivet *fast* är flertydigt. Ovanstående bildningar utgår sannolikt från den vanliga adverbliella betydelsen 'mycket' vilket innebär att koncessivitet inte härrör från *fast* utan är knuten till *än* som i fornsvenskan kan ange koncessiv betydelse i bisats:

om thu *än* bedz halfftt mit rike thz skal tik giffwas (MB2: 187)
jach skal fynna söwekin *än* huru thz ganga kan (Did 277)

En möjlig utgångspunkt för *fastän* är en förbindelse *så fast (...) än* med den ungefärliga betydelsen 'hur mycket än':

Wij (skola) synden vnfly ..., *så fast än* hon lustigh, lijffligh och sött kan synes wara [...] (SAOB: PPGothus (1590))

(Jfr ODS där den ursprungliga betydelsen anges som 'så meget som', 'hvor meget end'.) Man kan också se *fast än* som en parallell till förbindelsen *fast om*. I så fall vore *än* den sedermera obsoleta konditionala subjunktionen och *fast än* en parallell exempelvis till dagens dialektala *rätt om* 'fastän'. Det finns dock inga säkra belägg med *fastän* från den tid då *än* fortfarande var gångbart som konditional subjunktion, varför denna etymologi är mindre trolig.

Med tanke på hur betydelsen från början konstruerats bör *fast än* vara konnektivets primära variant och *fast* en reduktion därav. Förvånande nog är ändå *fast* minst lika vanligt som *fast än* i de tidiga källorna. Agneta Horn hade t.ex. 10 *fast* mot 2 *fast ... än*. Stålhammar har i sina brev bara *fast*, ett fyrtiotal belägg. Gyllenberg använder i Sprätthöken 15 *fast* och 6 *fast än*. Dalin i Argus har ett stort antal belägg på konnektivet, och därav cirka dubbelt så många *fast* som *fast ... än*. Sahlstedt (1773), Weste (1807), Lindfors (1815–1824) liksom Enberg (1836) upptar utan kommentar både *fast* och *fastän* som koncessiva konnektiv.

Först vid 1800-talets mitt väljer Dalin (1850) i sitt lexikon *fastän* som lexikalisk huvudform med upplysningen: "Förkortas i dagligt tal vanligen till *Fast*". Troligen började *fastän* under 1800-talet uppfattas som den mera vårdade varianten. Strindberg har i sina romaner klart flest *fastän* även om fortfarande andelen *fast* är mer än 25%. Och går vi ytterligare ett sekel framåt visar det sig att *fast* åter har tagit en klar ledning, i varje fall i sakprosa. Så t.ex. i några sena 1900-talsårgångar av Forskning och framsteg och i Press 97.

Även om *fast* tidigt var den vanligare formen användes ordet liksom *fastän* ännu normalt som subjunktion. I de allra flesta belägg som jag har funnit fram till 1800-talets början konstrueras *fast(än)* med vad som är eller kan vara en bisats. Bara några enstaka exempel tyder på att *fast* även under den äldre nysvenskan kunde användas med deklarativ huvudsats:

Så klagade di altidh på migh, *fast* iag gorde inte ila (Horn 26)
dock för bror Knutz skull vill iagh dett bettalla, *fast* iagh får icke något igien (Stålh 8b 168)

Ett par exempel från Dalins Argus visar att också *fastän* kunde användas som konjunktion under 1700-talet:

ögonen förblindas intet lätt på en owäldug man, *fastän* man har wäl sedt flere än hundrade förwillas ibland (DalinArg 363)

[det går ey] så fort. *Fastän* när hon då kommer är hon kärnan af det bästa i saken (DalinArg 356)

(Observera att *fastän* i närmast ovanstående exempel följs av en adverbieell bisats som lockar fram deklarativsatsens struktur i konnektivets komplementsats, så som ju ofta är fallet efter konnektiv som vacklar mellan bisats- och huvudsatskonstruktion.)

Säkra belägg på *fast* som konjunktion möter framför allt under 1800-talet, ofta i talspråkspräglad text:

Dä går väl inte så lätt att bli riddare heller ... *fast* nog vet jag att en, som knappt äger 10 Riksdaler, nyligen blifvit Riddare. (SAOB: Cederborgh 26 (1816))

Hon är minsann ändå en rik docka. *Fast* det bryr jag mig icke om. (Äl. sv.rom: Almquist Det går an 1899)

Se här och läs! *fast* det behöfs ey (SAOB: C.F. Dahlgren 5 (1832))

De samtida tvåspråkiga ordböckerna som t.ex. Sahlstedt och Lindfors visar att språkfolk uppfattade *fast(än)* som subjunktion genom att översätta med ord som *et(iam)si* och *quoque*, inte *sed* eller *autem*. Grammatikerna hade ännu bara vaga föreställningar om huvud- och bisatser som grammatiska kategorier och distinktionen mellan samordnande konjunktioner (konjunktioner) och underordnande (subjunktioner) kunde därför inte användas för explicit differentierande normering.

Brate (1898) representerar den första generationen grammatiker som skilde mellan samordnande och underordnande konjunktioner, men han nämner bara *fastän* och då som subjunktion, varken *fast* eller *fastän* (eller *så*) som konjunktion. Kanske tyckte Brate att *fast* var alltför vardagligt och därför inte passade i skolpiltarnas uppsatser eller hörde hemma i det standardspråk som grammatikerna beskrev och reglerade.

I svenska lexika och grammatikor är alltså *fast* som konjunktion osynligt vid ingången av 1900-talet, men i det faktiska språkbruket är det inte svårt att hitta. I Strindbergs romaner finner vi t.ex.

de tyckte så förstås, *fast* de sa ingenting (Str.rom: Ensam 1902)

köp en häst då [...] *fast* till bröllopet behövs den väl inte (Str.rom: Hemsöborna 1889)

I Press 97 påträffas också ett stort antal exempel med *fast* som konjunktion, t.ex.

Fast bastionerna har inte precis fallit än.
Fast annars var de ofta konservativa.
Fast alla fick inte sina gamla tjänster tillbaka.

På det hela taget kan man konstatera att en differentiering skett så att *fastän* nästan bara används som subjunktion även om ordet också någon gång kan nyttjas som konjunktion som här i Press 97:

fastän oftast når parterna en förlikning
fastän det talades det inte om

Av de båda varianterna dominerar *fast* som konjunktion men används ofta också vid sidan av *fastän* som subjunktion som i dessa exempel ur Press 97:

en kavaj från svenska Tiger sitter snyggt *fast* den inte går att
knäppa
I salongen bubblar det av barnskratt, *fast* det egentligen handlar
om saknad och längtan.

Etableringen av *fast* som konjunktion medförde ingen strukturell förändring av ordklassen: *men* stod fortfarande starkt i alla stilarter, det hade bara fått en synonym. Men processen är intressant som en parallell till tillblivelsen av *ty*, *för*, *så* som också hade blivit konjunktioner med subjunktionella ordförbindelser som källa.

4 Tillbakablick och samtidsperspektiv

Svenska språket gick in i den litterära perioden med både sidoordnande och tillordnande konjunktioner. Gruppen av sidoordnande konjunktioner var i stort sett densamma som i dag med sina additiva och disjunktiva konjunktioner. Som vi sett kännetecknades dessa av att kunna samordna konjunkter symmetriskt och multiplikativt. Dessutom kan de sidoordna nominalfraser, dvs. uttryck för referenter, vilket kan ha varit deras grundläggande funktion som sedan hade utvidgats till sidoordning av propositioner och meningar i texter. De tillordnande konjunktionerna var concessiva (adversativa) som också de återfinns i dagens svenska och kännetecknas av att de samordnar konjunkter asymmetriskt och parvis.

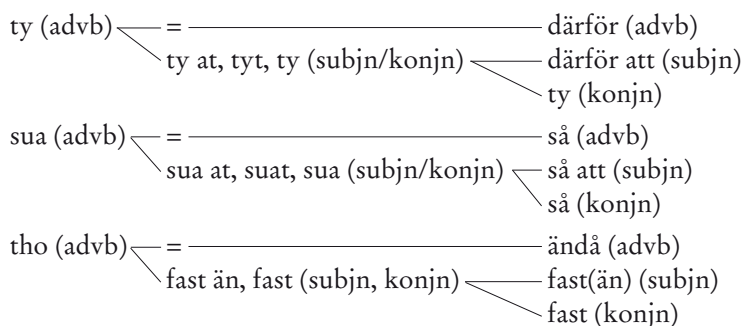
Dessa konjunktioner förefaller ha samordnat framför allt meningar, en användning som sedan kan ha generaliserats till uttryck för propositioner, dvs. satser och reducerade satser. Till skillnad från de sidoordnande konjunktionerna hade de tillordnande (koncessiva/adversativa) vid sin sida liktydiga underordnande subjunktioner, som konstruerades med bisatser som komplement.

De väsentliga systematiska förändringarna av ordklassen under medeltiden och efteråt var att två nya typer av tillordnande konjunktioner etablerades: kausala (explanativa) och konsekutiva (konklusiva) konjunktioner. De nya konjunktionerna samordnade liksom *än* och *men* leden asymmetriskt och parvis. Leden var i första hand satser och meningar.

Jag har försökt visa hur de nya konjunktionerna utvecklats ur de subjunktionella förbindelserna (*för*) *thy at* och *sua at*. Förbindelserna lexikaliserades, univerberades och förkortades. De nykonstruerade subjunktionella förbindelserna inledde fria adverbialssatser, dvs. den typ av bisatser som är lösast integrerade i sin matrissats. Sådana bisatser propositioner förutsätts ofta sanna om de är underordnade en deklarativ matrissats vars sanningsvärde påstås. Dessa omständigheter gör att en svävning mellan bisats och deklarativ huvudsats lätt uppstår och det är naturligt att de kausala och konsekutiva konnektiverna kan ta deklarativa satser som möjliga komplement vid sidan av bisatser. Vi har sett hur både ordförbindelserna och deras reducerade varianter under medeltiden kunde ha både den subjunktionella och den konjunktionella funktionen.

Under den nyare tidens två första sekel lades grunden till det standardiserade skriftspråket, och den moderna svenska bisatsordföljden stabiliserades. Samtidigt skedde också en differentiering av de kausala och konsekutiva konnektivens varianter. Därvid konventionaliserades de enstaviga varianterna *ty*, *för*, *så* som konjunktioner medan de *att*-försedda *därför att* och *så att* behöll den subjunktionella funktionen. Systematiken tyder på att det rör sig om en skriftspråklig utveckling. En liknande differentiering kan noteras för *fast* och *fastän* även om den troligen skedde senare.

Processerna kan schematiseras på följande sätt. Vi bortser här från skillnader mellan tal och skrift liksom mellan stilistiska och geografiska skillnader där vår kunskap är bristfällig. De tre processerna som lett till nya konjunktioner är nog inte samtidigt. Man kan anta att konjunktionen *ty* etableras före konjunktionen *så* som etableras före konjunktionen *fast*.

Kanske är vi nu sedan ett sekel inne i något som liknar en återgångsfas påminnande om den medeltida variationen. Det verkar pågå en sorts partiell synkretism mellan subjunktion och konjunktion i de tre ovan exemplifierade betydelsefälten. Subjunktioner och konjunktioner uppträder i talspråket åter med antingen bisats eller deklarativ sats som komplement.

	Huvudsats
Hon frös	<i>för (att)</i> han hade inte elementen på.
Hon frös	<i>så (att)</i> hon kunde inte sitta still.
Hon svettades	<i>fastän/fast</i> han hade inte elementen på.
	Bisats
Hon frös	<i>för (att)</i> han inte hade elementen på.
Hon frös	<i>så (att)</i> hon inte kunde sitta still.
Hon svettades	<i>fastän/fast</i> han inte hade elementen på.

Liknande tendenser har noterats också i tyskan där såväl de koncessiva *obwohl, obgleich, obschon* som det kausala *weil* optionellt i tal inleder huvudsatser, som synonymer till *aber* respektive *denn* (Sandig 1973, Lehmann 1991). Samma fenomen föreligger i danskan i fråga om *skønt* (Mikkelsen [1911]: 480). Också det svenska *eftersom* kan konstrueras med deklarativ sats:⁷

⁷ I modernt icke-standard-språk möter förbindelser som *fast att, men att, plus att* (Julien 2009) och det likaledes nybildade *dock att* (Rosenkvist, muntligt påpekande). De uppträder både med bisats- och huvudsatsordföljd. Troligen är dessa förbindelser exempel på en tendens till synkretism mellan konjunktioner och motsvarande subjunktioner. Påverkan tycks gå fram och tillbaka över ordklassgränsen. Möjligen bevitnar vi här en förskjutning i bruket av *att* från underordnande subjunktion till allmänt konnektiv. Jfr Londen & Lindström 2007: 124f.

Ett äldre fall av utveckling från underordning till samordning utgör pseudokonjunktionen *samt* som används i nyare svenska i vissa av de funktioner som normalt tillkommer *och*. Etymologiskt utgår ordet från fsv. *samber* 'samma', 'likadan' i adverbial neutrumform. Här har ett adverb utvecklats till preposition 'jämte' och sedan till konjunktion 'och'. Preposi-

Vi ville ju ha reda på vad räntabiliteten kunde vara eftersom det var ju dock ganska stora investeringar det gällde. (Teleman 1967: 170)

Föreliggande undersökning har framför allt hävdad att subjunktionella ordförbindelser ligger till grund för tre centrala svenska konjunktioner som har uppstått under litterär tid, under medeltiden och senare. Detta är tankeväckande i ett universalspråkligt perspektiv.

Traditionellt har språkhistoriker antagit att språkutvecklingen går från parataktiska strukturer till hypotaktiska. Denna grundhållning har mycket som talar för sig. Den har också övertagits av tongivande grammatikaliseringsforskare, se t.ex. framställningen i handboken av Hopper & Traugott 2003, kap. 5 och 7. Författarna antar där (s. 177–178) tre stadier: paratax (syntaktiskt självständiga meningar med underförstått samband), hypotax (syntaktiskt självständiga satser med anaforiska satsled som visar ett samband med föregående sats), underordning (den beroende satsen är ”embedded” som satsled i en matrissats). ”The cline of

---

tionen kan antingen ha uppkommit efter mönster av tyskan eller också ur en prepositionell förbindelse som fsv. *iämsamt medh*. Som preposition är *samt* belagt från 1500-talet:

[...] varder her Sten Erichson *sampt* her Göstaff Olsson honom tilkennegiffvendis (1552; SAOB)

Övergången till konjunktionellt bruk har ägt rum senast under 1600- och 1700-talen) då det dyker upp exempel på att *samt* kan samordna adjektivfraser, verbfraser och prepositionsfraser:

innerligen *sampt* ödmiuckeligest (1654; SAOB)

Jag såg ... huru Solen med Planeter och Fixstiernor rollade liksom på sin axel ... *samt* uppehöles uti sitt tomma intet af den obegripligt första rörelsen (c. 1760; SAOB)

[...] ena gatan op, den andra nehr, *samt* med åhn för Gallerie Flåtten (1730; SAOB)

I modern svenska kan *samt* inte längre användas som preposition:

*Samt hertigen var också kungen närvarande hela tiden. Jfr: Jämtte hertigen var också kungen närvarande hela tiden.

*Kungen samt hela sitt följe bevistade föreställningen. Jfr: Kungen med hela sitt följe bevistade föreställningen.

Icke desto mindre dröjer en viss air av preposition kvar vid *samt* såtillvida som en modern talare ogärna bekänner kasusfärg i uttryck som:

?jag samt du, *jag samt dig

Från äldre tid finns belägg på att *samt* kunde samordna deklarativa huvudsatser, ett bruk som numera torde vara obsolet:

?I alla tidningar skrevs det sympatiskt om regeringen samt insändare skrev vackra ord om statsministern.

En fullfjädrad additiv konjunktion är alltså inte *samt* ens i modern svenska.

clause combining” är alltså: ”parataxis > hypotaxis > subordination”. Även om författarna medger undantag och förutser att andra principer (som analogi) kan sätta den antagna ordningen ur spel, utgår man ifrån att den i princip är allmängiltig.

Cecilia Falk har i en kortare studie (2010) ifrågasatt det traditionella antagandet att en plattare samordningsstruktur alltid är underordningsstrukturens förstadium. I stället tänker hon sig att de båda strukturtyperna var för sig parallellt har produktivt bildats med den tillgängliga grammatiska apparaten. Det som ser ut som en utveckling från den ena varianten till den andra över tid skulle i stället vara en utslagningsprocess: en del samtidiga varianter överlevde och andra slogs ut.

Den här studien har undersökt uppkomsten av nya konjunktioner i svenskan. Vi har följt en process av sammanhängande förändringar. Kanske ser vi här ändå utvecklingsstadier över tid där det ena är en förutsättning för det andra. Det intressanta är då också att detta historiska förlopp är det omvända mot traditionella och grammatikteoretiska antaganden: subjunktionsförbindelser har gett upphov till konjunktioner. Eller med terminologin hos Hopper & Traugott: ”subordination” har gett ”hypotax”, inte tvärtom.

Citerade källor

1. Äldre fornsvenska

Medeltida lagtext i Schlyters utgåva anges med vedertagna förkortningar t.ex.

ÄVgL, YVgL, SdmL, MEL.

LegBu = Fsv. legendariet; utg. SFSS 7.

MB1 = Fem Moseböcker. Cod. Holm A 1; utg. SFSS 60.

MB1 (A 2) = Svenska medeltidens bibelarbeten. Första bandet; utg. SFSS 9:1.

MB2 = Svenska medeltidens bibelarbeten. Andra bandet; utg. SFSS 9:2.

BirgAut = Heliga Birgittas originaltexter; utg. SFSS 58.

2. Yngre fornsvenska

Bo = Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne; utg. SFSS 15.

Järt = Järteckensbok; utg. SFSS 22.

KlostLefv = Om klosterlefverne; utg. SFSS 20.

Did = Sagan om Didrik af Bern; utg. SFSS 10.

ST = Siælinna Thröst; utg. SFSS 59.

NoV = Namnlös och Valentin; utg. SFSS 52.

Mecht = Hel. Mechthilds uppenbarelser; utg. SFSS 32.

PMBond = Bondakonst; utg. SFSS 75.

PMSjö = Sjökonsulatet; utg. SFSS 43.

3. Nysvenska

Petri = Olaus Petris krönika (1530-talet); utg. J. Sahlgren 1917.

Swart = Peder Swarts krönika (1560); utg. N. Edén 1912.

Horn = Agneta Horns dagbok (1657); utg. G. Holm 1959.

Stålh = Stålhammars brev 1700 – 1708. I: Karolinska krigares dagböcker VII. utg. 1903.

DalinArg = Then swänska Argus; utg. Hesselman & Lamm 1910–1914.

GyllSprätt = Svenska sprätthöken; utg. L. Breitholtz 1959.

Äl.sv.rom. = Äldre svenska romaner; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

Str.rom = Strindbergs romaner och dramer; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

Press97 = Dagstidningstext från 1997; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

F&F = Artiklar i Forskning och Framsteg 1992–1996; utg. i nätversion av Språkbanken, Göteborgs universitet.

Om handskrifterna som ligger till grund för de utgivna verken i SFSS och deras datering se Patrik Åström, Register till Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet 1844–200. Uppsala 2003.

Litteratur

Alving, Hjalmar, 1916, *Det grammatiska subjektets plats i den narrativa satsen i fornsvenskan: en språkhistorisk undersökning*. Uppsala.

Andersson, Lars-Gunnar, 1975, *Form and function of subordinate clauses*. (Göteborg monographs in linguistics 1.) Göteborg.

Behaghel, Otto, 1923–1932, *Deutsche Syntax: eine geschichtliche Darstellung*. Heidelberg.

Bergqvist, Bengt J:son, 1884, *Studier öfver den konditionala satsfogningen i fornsvenskan*. Lund: Berlings.

Bjerre, Birger, 1935–1938, *Nordiska konjunktionsbildningar med temporal innebörd. 1–2*. Lund: Gleerup.

Brate, E., 1898, *Svensk språklära för de allmänna läroverken*. Stockholm: Norstedts.

Braunmüller, Kurt, 1978, Remarks on the formation of conjunctions in Germanic languages. *Nordic Journal of linguistics* 1. 99–120. (Också i Braunmüller 1995.)

- Braunmüller, Kurt, 1995, *Beiträge zur skandinavistischen Linguistik*. Oslo: Novus.
- Christoffersen, Marit, 2003, Noe om bindeord i eldre norsk, særlig om *ok*, *en*, *nema*. *Språk i endring*. Ed. J. T. Faarlund. Oslo: Novus. 13–28.
- Dalin, A. F., 1850–1853, *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Delsing, Lars-Olof, 1999, Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder. *Arkiv för nordisk filologi* 114, 151–232.
- Diderichsen, Paul, 1941, *Sætningsbygningen i Skånske lov*. København: Munksgaard.
- Enberg, Lars Magnus, 1836, *Svensk språklära utg. af Svenska Akademien*. Stockholm.
- Falk, Cecilia, 1993, *Non-referential subjects in the history of Swedish*. Lund: Dept. of Scand. Languages.
- Falk, Cecilia, 2010, Subjunktionshistorier och subjunktionshistoria. Kristinn Jóhannesson m.fl. (red.), *Bo 65. Festskrift till Bo Ralph*. 15–25.
- Falk, Hjalmar. & Alf Torp, [1910] 1960, *Norwegisch-Dänisches etymologisches Wörterbuch*. 2. Aufl. Oslo & Bergen: Universitetsforlaget.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp, 1900, *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania.
- Fritzner, Johan, 1867–1972, *Ordbog over det gamle norske sprog* 1–3. Bd 4: Rettelser og tillegg v. Finn Hødnebo.
- Haskå, Inger, 1988, Standardisering inom fornsvenskans bestånd av kausalmärkörer. Gertrud Petersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41. Lund: Lund university press. 86–103.
- Hellquist, Elof, 1957, *Svensk etymologisk ordbok*. 3. uppl. Lund: Gleerups.
- Hjorth, Poul Lindegård, 1979, Om ledstillingen i helsætninger med *eller*. *Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde på 60-årsdagen den 16 december 1979*. Stockholm: Esselte studium. 127–133.
- Hopper, Paul J., & Elizabeth Closs Traugott, 2003, *Grammaticalization*. Second edition. Cambridge: Cambridge university press.
- Håkansson, David, 2011, Bisatsledföljden i äldre svenska – variation eller förändring. *Arkiv för nordisk filologi* 126, 93–140.
- Julien, Marit, 2009, *Plus(s) att i skandinaviska – en minimal matris*. *Språk och stil* 19, 123–141.
- Jørgensen, Nils, 1987, *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar*. Lund: Lund university press.
- Kalkar, Otto, 1976 [1881], *Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700)*. København: Akad. forlag.
- Kluge, Friedrich, 2002, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24. Auflage. Bearb. von Elmar Seebold. Berlin/New York: de Gruyter.
- Kotcheva, Kristina, 2001, Wie aus *en* ein *men* wurde. Zur Geschichte einer Konjunktion. *Arbeiten zur Skandinavistik*. Hrsg. A. Heitmann. Frankfurt: Peter Lang. 221–228.
- Kotcheva, Kristina, 2002, Om konjunktionerna *ok* och *än* i fornsvenska. *Folkmålsstudier* 41, 145–156.

- Larsson, Carl, 1931, *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska forn-språken*. I. Uppsala: Lundequistska.
- Lehmann, Christian, 1991, Grammaticalization in contemporary German. Traugott & Heine (ed.), 493–535.
- Lindfors, Anders Otto, 1815–1824, *Fullständigt svenskt och latinskt lexicon*. Lund.
- Lindström, Jan, & Anne-Marie Londen, 2008, Constructing reasoning: the connectives *för att* (causal), *så att* (consecutive) and *men att* (adversative) in Swedish constructions. Jaakko Leino (red.), *Constructional reorganization*. Amsterdam: Benjamins. 105–152.
- Londen, Anne-Marie, & Jan Lindström, 2007, Att komma till en konklusion. Elisabeth Engdahl & Anne-Marie Londen (red.), *Interaktion och kontext. Nio studier av svenska samtal*. Lund: Studentlitteratur. 91–138.
- Magnusson, Erik, 2007, *Gränsöverskridande koordination. Syntaktisk förändring i äldre svenska*. (Nordistica gothoburgensia 28.) Göteborgs universitet.
- Magnusson, Erik Petzell, 2011, OV-ordföljd i svenskans historia. *Arkiv för nordisk filologi* 126, 141–191.
- Mikkelsen, Kr., [1911] 1975, *Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske tillæg*. Nytr. m. indeks. København: Reitzels.
- NO = *Norsk ordbok: ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–.
- Noreen, Adolf, 1913, *Geschichte der nordischen Sprachen: besonders in alt-nordischer Zeit*. (Grundriss der germanischen Philologie 4.) 3. vollst. umgearb. Aufl. Strassburg.
- Nygaard, M. [1906] 1966, *Norrøn syntax*. Oslo: Aschehoug.
- ODEE = *Oxford Dictionary of English Etymology*. 1966. Ed. by C. T. Onions. Oxford: Clarendon Press.
- ODS = *Ordbog over det danske sprog*. Grundlagt af Verner Dahlerup; udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab; red. H. Juul Jensen. 1918–1956. København: Gyldendal.
- Pettersson, Gertrud, 1988, Bisatsledföljden i svenskan eller Varifrån kommer BIFF-regeln? *Arkiv för nordisk filologi* 103, 157–180.
- Platzack, Christer, 1988, Den centralskandinaviska bisatsordföljdens framväxt. *Studier i svensk språkhistoria 1*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41.) Red. Gertrud Pettersson. Lund: Lund university press. 241–255.
- Rietz, Johan Ernst, 1867, *Svenskt dialekt-lexikon: ordbok öfver svenska allmogenspråket*. Lund.
- Rosenkvist, Henrik, 2004, *The emergence of conditional subordinators in Swedish*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 62.) Lund: Department of Scandinavian languages.
- SAG = Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson, 1999, *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Sahlstedt, Abraham, 1773, *Swensk ordbok*. Stockholm.
- Sandig, Barbara, 1973, Zur historischen Kontinuität normativ diskriminierter syntaktischer Muster in spontaner Sprechsprache. *Deutsche Sprache* (3), 37–57.

- Schlyter, Carl Johan, 1877, *Glossarium ad corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar*. Lund.
- SD = *Svenskt diplomatarium*.
- Sdw = K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Med supplement. Lund: Berlingska. 1925–1973.
- SFSS = Skrifter utg. av Svenska fornskriftssällskapet.
- SRI = *Sveriges runinskrifter*.
- Sweetser, Eve E., 1990, *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge university press.
- Teleman, Ulf, 1967, Bisatser i talad svenska. Gösta Holm (red.), *Svensket talspråk. Fem studier*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. 160–203.
- Teleman, Ulf, 1976, On causal conjunction in Modern Swedish. Fred Karlsson (red.), *Papers from the third Scandinavian conference of linguistics. Hanasaari 1976*. Turku. 393–404.
- Teleman, Ulf, 2008, Tidiga nordiska prepositioner. Härkomst och uppkomst. *Arkiv för nordisk filologi* 123, 77–141.
- Traugott, Elizabeth Closs, & Richard B. Dasher, 2002, *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge university press.
- Wenning, Alf, 1929, *Studier över ordföljden i fornsvenskan*. Lund: Lindstedts.
- Wessén, Elias, 1965, *Svenske språkhistoria III. Grundlinjer till en svensk syntax*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Weste, E. W., 1807, *Svensket och fransysket lexicon*. 1–2. Stockholm.
- Åkerlund, Walter, 1935, *Fornnordiska ordföljdsprinciper*. Lund: Håkan Ohlsson.

BO-A. WENDT

Från *sancte Matthei dagh* till 21 september

Kalendariska tidsuttryck i nordiska under senmedeltid och reformationstid

1 Att namnge eller numrera dagarna

Vi har ofta skäl att tidfästa händelser med hjälp av de välavgränsade enheter som vi mäter tiden i: timmar, dagar, veckor, månader och år. Inte sällan kan vi, åtminstone i talspråk, göra detta deiktiskt: *imorgon*, *förra veckan*, *i år*. Det kan också göras i förhållande till en annan redan etablerad tidpunkt, i dåtid eller framtid: *dagen därpå*, *en vecka tidigare*, *samma år*. I många sammanhang krävs emellertid tidsangivelser som är oberoende av både deixis och textsammanhang; vi kan då hänvisa till ett nuoberoende förhållande i den yttre verkligheten och tidfästa med fraser som *fem dagar efter Berlinmurens fall*, men en helt annan precision får vi förstås om vi istället tillgriper klockslag, årtal eller kalendariska tidsuttryck. Med denna sistnämnda beteckning avser jag tidsangivande uttryck som bygger på en kalender (i betydelsen 'förteckning över årets (indelning i) dagar (och veckor eller månader), kalendarium'); det handlar med

---

Wendt, B.-A., docent in Scandinavian languages, Lunds universitet, Sweden. "From *Saint Matthew's day* to 21 September. Calendarian time expressions in Nordic during the late medieval and reformation period". *ANF* 127 (2012), pp. 93–144.

Abstract: During the 16th century, and thus late in a European perspective, the Scandinavian language usage went from normally giving dates according to the church year calendar (each day having a name of its own, mostly referring to a saint) to normally giving them according to our modern calendar (numbering the days within each named month). The present investigation shows how this transition more exactly proceeded within Danish, Swedish and Icelandic – how the new time expressions first were used only by a few pioneers in the beginning of the century, most likely influenced by the renaissance, how they then gained ground in central parts and among the élite of Sweden (rather abruptly) and Denmark (more successively) some decades later, and how they conquered more peripheral areas only in the late 16th century. It is also shown how the two types of time expressions were structured in detail – how the old church year ones never gained a standardised format, different genres displaying somewhat different structural tendencies, but how the modern ones on the other side were rapidly shortened to that standard format we now are used to, though by no means present in their earliest Scandinavian usage.

Keywords: dates, time expressions, church year calendar, modern calendar, Danish, Swedish, Icelandic, renaissance.

andra ord om tidsenheter inom ett enda års ram med en dag som minsta hela enhet.

Vilken denna kalender är kan synas självklart – och just däri ligger också den helt kontextoberoende precisionen hos dessa uttryck –, men det är inte bara inom främmande kulturer vi finner exempel på tidsuttryck som bygger på ett annat kalendarium än vårt gängse; dit hör också de kalendariska tidsuttryck som vanligen möter i texter från nordisk medeltid, då man företrädesvis daterade på grundval av en kyrkoårs-kalender:

neesta løgherdhagin epter sancta michiels dagh (SvDipl 7077 (1364))
 nærsta ðagh epter festum margarete virginis et martiris (IslDipl 1: 75 (1387))
 in uigilia beati Bartholomei apostoli (DanDipl 6:359 (1397))

Det var alltså med eller i förhållande till de enskilda dagarnas namn i egenskap av helg- eller helgondagar som man daterade – utan hjälp av någon mellankategori som våra månader. Detta är ett välkänt sakförhållande för envar som sysslat med medeltida text, och det har också skrivits digra handboksverk för att ”översätta” dessa dateringar till våra nutida (som Bauer 1868, Grotefend 1891–98 och 1982, Schroeter 1926). En särskild komplikation ligger därvid i det förhållande att kyrkoårskalendern inte var enhetlig inom den västerländska kristenheten utan underkastad regional variation, beroende på vilka helgon – ibland mer lokala – som man uppmärksammade (om svenska förhållanden se Geete 1919, liksom Lindberg 1923, s. 149 ff., och 1937, s. 301 ff., Ljungfors 1955, s. 160 f. och bilaga II). Därtill kommer variation över tid: ”nya helgon upptogos och gamla kommo ur bruk, fester förändrades i grad o. s. v.” (Ljungfors 1955, s. 160; jfr med Lindberg 1923, s. 173 f., om förändringar i Uppsala ärkestift). Dateringstypen som sådan kommer jag framgent att beteckna *kyrkoårskalendarisk* (kallad *liturgisk* i Nielsen 1958 (sp. 8 ff.)).

Det är ett lika välkänt sakförhållande att vi vanligtvis inte längre behöver dessa ”översättningar” av dateringarna när vi läser text från nyare tid på någotsånär behörigt avstånd från medeltiden. Exempel från årtiondena kring 1600:

Mondagen den 16. nouembris (MalmøTb, s. 383 (1590))
 leffuerdagen som ehr thenn 24. octobris (DaDomme 647 (1590))
 den 17 december (AVasaBrev 24 (1612))

Här möter vi den numrering av dagarna inom var sina namngivna månader som vi alltjämt är vana vid. Denna dateringstyp betecknar jag *månadskalendarisk*. Av samma huvudtyp, men sällsynt i nordiskt språkbruk, är den antikromerska dateringen med *kalendae*, *nonae* och *idus* som refe-

renspunkter i månaderna och dessutom den i Norden ytterligt sällsynta *consuetudo Bononiensis* (se Blatt 1946, s. 582 f., Nielsen 1958, sp. 12). Den förstnämnda särskils i det följande som löpnummerande, i den mån jag behöver skilja den från den förra av dessa senare.

Att ett systemskifte med avseende på de kalendariska tidsuttrycken¹ ägt rum i nordiskt språkbruk ligger sålunda i öppen dag. Mig veterligt har däremot ingen närmare utrannsakat när detta skifte inträdde eller hur det förlöpte. Dess livligare intresse har forskningen ägnat ett äldre nordiskt kalenderskifte, nämligen det från en antaget förkristen mån månadsgrundad eller veckoräkande kalender till ovannämnda kyrkoårskalender; vanligtvis avser då intresset inte själva skiftet utan snarare hur det inhemska systemet ursprungligen kan ha sett ut och sedan förändrats i förhållande till och under inflytande av den julianska kalendern och kyrkoåret – särskilt livligt inom äldre forskning (se till exempel Jansson 1974 med litteraturöversikt), men tillika med sentida bidrag som Nordberg 2006. För det medeltida Island räknar Natanael Beckman (1934, s. 36 ff.) med teoretiskt sett fyra olika sätt att datera: (1) antikromersk datering, (2) löpnummerande månadskalendarisk datering, (3) datering genom isländsk veckoräkning och (4) kyrkoårskalendarisk datering. Han slår därvid fast att den antikromerska ”aldrig varit folklig i Norden” (s. 36) och att den löpnummerande varianten förekommit ”endast sporadiskt” (s. 37). Veckoräkningen torde enligt Beckman vara sällsynt i isländska diplom, däremot rätt vanlig i norska men ”[u]tan all jämförelse vanligast var [...], att man i Norden [...] daterade efter kyrkokalendern” (a. a., s. 38).

I sin undersökning av den huvudsakligen latinspråkiga diplomatiken i Sverige före 1350 kan historikern Åke Ljungfors (1955, s. 160) visa att antikromersk datering är helt förhärskande i det äldsta skedet – liksom denna ”det hedniska Roms dateringsmetod [...] användes genomgående i det påvliga kansliet, av påvliga legater och med dem jämställda personer” (s. 167) – och att det var först efter mitten av 1200-talet som kyrkoårskalendarisk datering började vinna inträde för att efter 1300 ha hunnit bli förhärskande i de svenska diplomerna (s. 160, 177). Med stöd av Sachse 1904 spårar Ljungfors denna senares ursprung till ”trakterna kring mellersta Rhen, de trakter, där också själva helgonkalendern fick sin i Europa vanliga utformning” (a. a., s. 167), och han framhåller därvid det geografiska sambandet med det reformivrande Cluny – i uttalad motsatsställning

---

¹ Att jag talar om uttryck och inte om adverbial beror på att det är själva uttrycken som kommer att vara av intresse här, inte deras syntaktiska funktion; denna är visserligen för det allra mesta tidsadverbialets men kan förstås understundom också vara till exempel subjektets, som i *så kom omsider den sjätte juni*.

till påvekansliet. Bruket kan föras så långt tillbaka som till 700-talet i Mainz' ärkestift, men i nordvästra Europa vann dessa tidsuttryck spridning först omkring 1200, varefter de också nådde Danmark och Sverige (a. a., s. 164 ff.). Ljungfors nämner också det moderna löpnummerande månadskalendariska dateringskicket och kan belägga ett utbrett bruk av det i England redan i slutet av 1100-talet² och i Frankrike omkring 1300 – men enbart spridda belägg i de svenska diplomerna (a. a., s. 184 ff.). Enligt J. Fr. Schroeter (1926, s. 103) är dateringen ”af orientalsk oprindelse og blev bragt til vesten med kristendommen”, och han hävdar därvid att metoden redan från 500-talet fick ”større og større tilslutning, fornemlig fordi den var langt enklere end den brugelige romerske, som den tilslut ganske fortrængte”. Några vidare besked om hur detta förträngande förlopte redovisar han emellertid inte. I det påvliga bruket var det uppenbarligen enbart i bullor och påvliga dekret som man daterade antikromerskt, medan datering av vardagligare skrivelser, ”les dates des brev”, gjordes med löpande dagnumrering ”à la manière moderne” (Blatt 1946, s. 583). Som framgår av exemplifieringen i Ringenson 1934 (s. 33 ff.) hade en löpnummerad månadskalender vunnit fotfäste också i italienskt folkspråk åtminstone från 1300-talet.

Min här föreliggande undersökning är sålunda ägnad att – empiriskt och med i huvudsak kvantitativa metoder – kartlägga det yngre, som det visar sig senmedeltida eller snarast äldre nytida skiftet när den medeltida kyrkoårskalendern i nordiskt språkbruk omsider fick ge vika för månadskalendern i sin löpnummerande tappning. Undersökningen avser enbart nordiska förhållanden och enbart språkbruket på folkspråken. Skiftet har givetvis en allmäneuropeisk bakgrund (som redan framgått av det ovanstående), men dennas roll i sammanhanget kommer att dryftas först efter att de nordiska rönen utretts till fullo. Valet av dateringsätt är i sig givetvis ingen språklig fråga, men det val man gör får följder för språkbruket, eftersom de båda uttryckstyperna är så strukturellt skiljaktiga. Min infallsvinkel är också alltigenom språklig: det är dateringarna såsom språkbruk och tidsuttryckens struktur som är undersökningens föremål, inte det bakomliggande kalendersystemets struktur.

Undersökningen tar avstamp i östnordiskt språkbruk, i den danska och den svenska som var på sitt håll utgjorde statsbärande språk i de två eftermedeltida nordiska kungadömena. Här har flera olika slag av texter undersökts, förenade av att de gynnar förekomst av dateringar: diplom-

² Han beskriver dock de engelska uttrycken på ett annat ställe som ”en dateringsmetod, som har beröringspunkter med vår moderna” (a. a., s. 164), så det är inte uppenbart hur de närmare bestämt var strukturerade.

material, andra rättshandlingar, stads- och tänkeböcker, krönikor samt enskilda författares brev och i någon mån (förords)daterade skrifter. Vad gäller västnordiskt språkbruk har jag endast beaktat isländska. Eftersom skiftet visar sig inträda under 1500-talet, blir ett kronologiskt sammanhängande norskt material inte så lättåtkomligt. Finn Hødnebo (1971, särsk. s. 153) avråder bestämt från att använda det för mina syften mest näraliggande, det norska diplommaterial, för kvantitativa studier om den utgående medeltiden och börjande nya tiden – med eftertryckligt instämmande av Ivar Berg (2011, s. 19 f.). Avrådan gäller förvisso undersökningar ägnade att säga något om (fonologi och morfologi hos) bakomliggande norskt talspråk, och det går förstas mycket väl an att uttala sig i kvantitativa termer om bruket i skrift i Norge som sådant (av till exempel kalendariska tidsuttryck, i första hand just en skriftföreteelse). För en översiktlig kvantitativ genomgång som denna kvarstår likväl den förveckling av helhetsbilden som ofrånkomligen följer av en blandning av texter skrivna på ren norska, på mer eller mindre dansk- eller svenskpåverkad norska, på danska av en norrman och på danska av en i Norge verksam dansk. Jag har därför nöjt med mig att undersöka de tre skriftspråk som, åtminstone på det hela taget, är tydligt skilda från varandra under hela senmedeltiden och reformationstiden. Det västnordiska komplement som isländskan ensam fått utgöra är till yttermera visso mycket ensidigare än det östnordiska materialet: endast diplommaterial fram till 1570 och så därefter – när det isländska diplomatariet inte tillhandahåller yngre texter – *Skarðsárannáll*, sammanställd 1640. Detta är den äldsta texten i samlingen *Annales Islandici*, och endast notiser för tiden 1580–1640 har medtagits, eftersom annalförfattarens äldre källor möjligen kan ha påverkat datumangivelserna.

Beskrivningen av själva skiftet från en dateringstyp till en annan är som framgått ett huvudmål för denna undersökning, men därutöver har jag också velat närmare rannsaka de båda uttryckstypernas egen språkliga struktur – dels i egen rätt, dels för att se huruvida det finns kronologiska förändringar som möjligtvis samspejar med den äldre typens avveckling och den yngres övertagande. För att komma åt eventuella strukturella förändringar hos uttrycken har inte bara (sent) senmedeltida och äldre nytida material undersökts utan också äldre medeltida, fastän jag där räknat med helt förhärskande bruk av kyrkoårskalendariska uttryck. För tiden före 1400 handlar det då, också i danska och svenska, endast om diplomtexter. Vad gäller undersökningens avgränsning framåt i tiden har jag stannat vid början av 1600-talet – med nyssnämnda

Skarðsárannáll som entydigt yngsta text –, då övergången till den nutida ordningen både typologiskt och strukturellt är i stort sett fullbordad.

Hela materialet omfattar följande olika delmängder (för nogare upplysningar om utgåvorna och genomgångna delar däri se källförteckningen):

1) Danska källor:

- DanDipl: diplom ur det danska diplomatariet till och med 1400 samt 1410–12.
- DaDomme: danska domsbrev ur olika privata samlingar 1375–1570 och 1590–91.
- JyTingsv: sydjylländska tingsvittnen från Ribe stift 1438–1556.
- GestaDan: prosakrönikan *Gesta Danorum pa danskæ*, också kallad *Lundekrøniken* (Skautrup 1947, s. 18 f.), i en sannolikt skånsk laghandskrift från första hälften av 1400-talet.
- MalmøStb, MalmøTb, HelsingørStb, RibeRdb: danska stadsböcker eller liknande från Malmö 1503–12, 1521–30, 1541–45, 1556–59, 1577–78 och 1590, Helsingør 1549–56 och 1564–65 samt Ribe 1527–76 och 1580–99.
- PaulusHSkr: skrifter av karmelitbrodern Paulus Helie 1526–34 (ofta med datering av förord eller liknande).
- PPalladiusSkr: skrifter av superintendenten på Sjælland Peder Palladius 1537–58 (ofta med datering av förord eller liknande).
- DaAdelsbrev: danska brev till och från Mogens Gyldenstjerne och Anne Sparre 1527–58 och 1566.
- ChrIVBreve: Christian IV:s egenhändiga brev 1598–1620.

2) Svenska källor:

- SvDipl: diplom ur det svenska diplomatariet till och med 1355, 1361–65, 1401, 1410 och 1420.
- KarlsKr, StureKr, OPetriKr, PSwartKr, PBraheKr: kröniketexter i form av de medeltida Karlskrönikan (omkring 1452) och Sturekrönikan (1500–1520) på rim samt de nysvenska av Olaus Petri (omkring 1540), Peder Swart (omkring 1560) och Per Brahe den äldre (omkring 1585) på prosa.
- ArbogaTb, SthlmTb, EnköpTb, JönköpTb, GävleTb: tänkeböcker från Arboga 1476–80, 1491–95, 1506–10, 1521–30 och 1541–69, Stockholm 1524, 1529, 1544–45, 1553–54, 1563–64, 1573–74 och 1592, Enköping 1540–95, Jönköping 1540–48 samt Gävle 1573–78 och 1584–99.

- SvAdelsbrev: svenska brev till och från Metta Ivarsdotter 1503–17.
- PederMBrev: birgittinbrodern Peder Månssons brev från Rom 1508–19.
- GustavIReg: Gustav I:s registratur 1530, 1534, 1538 och 1560 i sin helhet samt varannan månad 1542 och 1551.
- AVasaBrev: kungadottern Anna Vasas brev från Polen 1591–1612.

3) Isländska källor:

- IslDipl: isländska originaldiplom (i särutgåva) till och med 1399 och 1430–50 samt diplom ur det isländska diplomatariet 1501, 1520, 1539, 1544–45, 1553, 1562 och 1570.
- SkarðsáA: notiser från och med 1580 i *Skarðsárannáll* (från 1640).

Att urvalet av danska och svenska källor inte är innehållsligt helt likvärdigt beror helt enkelt på vilka texter som finns tillgängliga i lämpliga tryckta utgåvor. Med danska, svenska och isländska källor avses språket, inte härkomsten; diplom och brev på andra språk, främst latin och tyska (men också annat nordiskt språk i respektive kategori), undersöks inte. Flera av de utnyttjade textutgåvorna är inte uppenbart textfilologiskt tillförlitliga, men undersökningsobjektets art gör att detta knappast är något större problem.³ Alla källorna har undersökts med avseende på uttryckstyp. Med avseende på den inre strukturen hos respektive uttryckstyp har däremot endast ett urval av källorna undersökts närmare (se inledningarna till avsnitt 3 och 4).

I det följande redovisas först utfallet för val av uttryckstyp (i avsnitt 2). Därvid har jag också granskat huruvida tidsuttrycken uppträder som nominalfraser eller som prepositionsfraser (i alla källorna). I avsnitt 3 redovisas sedan de kyrkoårskalendariska uttryckens inre struktur, i avsnitt 4 de månadskalendariskas. Så redovisas i ett kort avsnitt 5 några rön om olika utbyggnader, framförallt årtalsangivelser som kommer i fråga i samma mån för båda typerna. I avsnitt 6 följer sammanfattande slutsatser.

---

³ Av samma skäl har jag vid citering sett mig oförhindrad att normalisera utgåvans typografiska särmärkning av upplösta förkortningar och liknande (i de utgåvor som verkligen är filologiskt grannlaga).

2 Från en uttryckstyp till en annan

2.1 Typfördelning

Månadskalendariska tidsuttryck av den moderna löpnumrerande typen var som framgått ingalunda okända under medeltiden. Ljungfors (1955, s. 184 ff.) har sålunda också hittat enstaka belägg i svenska (men ännu överlag latinspråkiga) diplom redan före 1350, satt i samband med det dåtida västeuropeiska bruket. Den verkliga övergången skulle i Sverige och Norden emellertid ännu låta vänta på sig i mer än 200 år. Ljungfors' belägg återfinns i latinspråkiga diplom. Det är också i sådana som de antikromerska tidsuttrycken återfinns i de allra äldsta svenska diplomerna, från 1200-talet, för att sedan så smått avlösas av de kyrkoårskalendariska under andra hälften av detta århundrade (Ljungfors 1955, s. 177). Min undersökning avser enbart datering i folkspråkliga texter, och här förekommer antikromerska tidsuttryck enbart i de isländska diplomerna. I dessa vann som känt folkspråket inträde tidigare än i de svenska och danska, och beläggen på antikromersk datering är också företrädesvis, men inte uteslutande, från tiden före 1400. De moderna månadskalendariska tidsuttrycken uppträder emellertid också tidigt i de folkspråkliga texterna – men sålunda i det längsta bara ytterst marginellt, hela medeltiden ut. I tabell 1 nedan redovisas fördelningen fram till omkring 1540, ett årtal jag valt eftersom det är först därefter som en förändring på litet bredare front kommer till synes.

I tabellen samredovisas i var sina kategorier diplom och andra rättshandlingar (IslDipl till och med 1539, SvDipl, DanDipl, DaDomme till och med 1539 samt JyTingsv⁴), stads- och tänkeböcker (ArbogaTb och MalmøStb till och med 1530, SthlmTb 1 samt RibeRdb 1527–39) och krönikor (GestaDan, KarlsKr och StureKr). Som framgår är de kyrkoårskalendariska tidsuttrycken nästintill helt allena rådande i alla dessa. De 18 antikromerska månadsuttrycken är som sagt samtliga från IslDipl och förekommer i någon mån under hela perioden, i några fall med räkneordet på isländska (till exempel *sexttanda kalendas martij* (IslDipl 1: 247 (1434))). De sju latinska av den moderna typen i diplomerna (alltså datering på latin i diplom som i övrigt är skrivna på folkspråket) återfinns i SvDipl (sex belägg 1365–1420) och IslDipl (1395). De två nordiskspråkiga fördelar sig också på SvDipl (1277) och IslDipl (1539). Det förra av dessa diplom, SvDipl 627 ”på papper utan sigill och vidimation”, är uppenbart

⁴ JyTingsv omfattar tiden 1438–1556 men har ändå i sin helhet förts hit, eftersom de kyrkoårskalendariska uttrycken genomgående är allena rådande.

Tabell 1. Fördelning mellan kyrkoårskalendariska och månadskalendariska tidsuttryck i nordiska texter före omkring 1540.

	Kyrkoårskal. tidsuttryck				Månadskal. tidsuttryck			Σ
	Lat.	Nord.	Σ	Σ %	Antikrom.	Löpnummerade Lat.	Nord.	
Diplom o. rättshandlingar	567	670	1237	97 %	18	7	2	1271 ⁵
Tänke- o. stadsböcker	308	847	1155	100 %	—	—	1	1156
Krönikor	1	178	179	99 %	—	—	1	180
SvAdelsbrev 1503–17	14	55	69	97 %	—	2	—	71
DaAdelsbrev 1527–39	—	26	26	81 %	—	—	6	32
PederMBrev 1508–19	4	3	7	35 %	—	2	11	20
PaulusHskr 1526–34	1	2	3	27 %	—	2	6	11
GustavIReg 1530	61	153	214	99 %	—	1	1	216
» 1534	65	40	105	57 %	—	9	69	183
» 1538	3	8	11	15 %	—	6	57	74

för gammalt för att vara ett originaldiplom på svenska ("vel ikke pålideligt, overs. fra 1400-tallet" enligt Nielsen 1958 (sp. 11); jfr med Seip 1958, sp. 90), men eftersom beläggen i övrigt medtagits på textutgåvans egna premisser har det fått kvarstå i statistiken; mot bakgrund av enstaka belägg i samtida latinspråkiga diplom (Ljungfors 1955, s. 184 f.) och något yngre latinska i svenskspråkiga är det som tidsuttryck hursomhelst inte typologiskt så iögonfallande. Också stads- och tänkeböckerna och krönikorna uppvisar varsitt månadskalendariskt belägg (ArbogaTb 1478 och StureKr från omkring 1500). I det stora hela är förstås dessa mycket spridda förekomster ändå försumbara.

Ett mer påtagligt inslag återfinns i de textsamlingar från tidigt 1500-tal som särredovisats i tabellen. Alla avser enskilda brev och skrifter, där en ensam upphovsman uppträder i eget namn. I den äldsta samlingen, SvAdelsbrev från 1500-talets allra första år, är andelen månadskalenda-

⁵ Att summan av tidsuttryck för diplom och rättshandlingar är något större än tabellens delmängder tillsammans beror på att IslDipl uppvisar 7 belägg med den inhemska sommar- och vinterhalvårsdateringen. Att den förekommer, men endast mer marginellt överensstämmer väl med vad Beckman (1934, s. 38) hävdar om veckoräkningens förekomst i isländska diplom. I mitt material återfinns likväl enbart dateringar i omedelbar närhet till de båda huvudreferenspunkterna, första sommardagen och vinterdagen (se härom Magnús Már Lárusson 1960, om förhållanden i Norden överhuvudtaget Lithberg 1921, Granlund 1960). Sommar- och vinterdagsdatering förekommer i viss mån också senare och ingår i tabell 2 med sammanlagt 6 belägg, i tabell 3 med 1 belägg i IslDipl och 6 i SkarðsáA. I IslDipl 1562 i tabell 2 föreligger dessutom 2 belägg med gamla nordiska månadsnamn (se härom till exempel Lid 1934, s. 123 ff., Nilsson 1934, s. 113 ff.) – vilka i princip kunde räknas till de månadskalendariska men till sin struktur mer påminner om de kyrkoårskalendariska eller de halvårskalendariska, till exempel *þridiudagenn fyrstann j Þorra* (13: 514), och därför hållits utanför båda de redovisade kategorierna. I tabell 3 ingår 5 dylrika i SkarðsáA.

riska tidsuttryck inte nämnvärt större än i de äldre textkategorierna, men de båda beläggen hänför sig till samme upphovsman, vars enda bidrag till samlingen detta är: biskopen Hemming Gadh. Samlingen omfattar brev till och från Metta Ivarsdotter, och de flesta beläggen har hon själv lämnat. I allmänhet tycks alltså kyrkoårskalendariska uttryck ha varit det naturliga valet i svenska adelskretsar ännu i början av 1500-talet. Inbrytningen av den nya typen hänförde sig enbart till enstaka föregångare – som var för sig emellertid kunde vara mer eller mindre konsekventa i sin språkbruksförnyelse. En flyktig genomgång av andra brev av Hemming Gadh (utanför mitt egentliga material, i BSH 5) ger vid handen att han väl så gärna daterade kyrkoårskalendariskt också han (i omkring två tredjedelar av sina brev där). Om detta hans delvisa val av månadskalenderuttryck har Seth Gustafson (1950, s. 151; sifferdatering kallar han det) följande att säga:

Detta beror i de flesta fall på att respektive dagar saknar beteckning i kyrkokalendern, varvid det varit bekvämare att ange dagens nummer i månaden än att räkna ut, hur många dagar före eller efter närmaste namngivna dag den kommer. I några fall har faktiskt dagen i fråga beteckning i helgonkalendern, men Gadh har väl i skrivande stund inte erinrat sig detta och inte brytt sig om att slå upp i ”almanackan” eller kanske helt enkelt inte haft någon tillgänglig.

Detta skulle i så fall vittna om en eljest helt okänd lättja från den gode biskopens sida; som vi skall se nedan i avsnitt 3.3 var det förstnämnda besväret ett som få annars lät sig störas av. Det är vidare troligt att många av de kyrkoårskalenderiska uttryckens referenspunkter fanns i medvetandet utan skriftliga hjälpmedel, i synnerhet bland kyrkans män. Valet av månadskalenderuttryck hos Hemming Gadh är alltså knappast uppkommet av ren bekvämlighet; frågan är väl rentav om det inte snarare var dessa som krävde att man rådfrågade en kalender. Gustafson (a. a., s. 152) finner i BSH 5 enstaka belägg på månadskalenderuttryck också hos andra än Hemming men slår fast att ”detta bruk synes vara vanligare hos honom än hos hans samtida”.

En fullt genomförd övergång uppvisar likväl birgittinbrodern Peder Månsson i sina brev från Rom till Vadstena. De fyra första dateringarna i PederMBrev, från 1508–10, är av det gamla slaget, det han rimligtvis var väl inlärd med hemifrån, men från och med ett brev från 1511 eller 1512 höll han sig istället till det nya månadskalendariska dateringsskicket. De ytterligare beläggen på kyrkoårskalendariska uttryck i tabell 1 avser omnämmanden av andras brev, vars egen datering det av allt att döma var som han återgav. Det var i Sverige sålunda två av senmedeltidens mer

kända personligheter som gick i bräsch för det nya sättet att datera – och väl att märka två av den gamla kyrkans män. En sådan är det också som framstår som pionjär i Danmark: karmelitbrodern Paulus Helie, som i dateringen av sina många skrifter övervägande föredrog månads-kalendarisk sådan. Här finns dock inte en lika tydligt genomförd övergång som hos den äldre svenske munkkollegan. Också de sex månads-kalendariska uttrycken i DaAdelsbrev (med det äldsta belägget från 1528) stod en ensam person för: Mogens Gyldenstjerne, som emellertid ännu själv daterade kyrkoårskalendariskt i flera fall: 17 av de 26 beläggen på detta senare är hans. Här ser vi alltså en föregångare som ännu, liksom Hemming Gadh ett drygt årtionde tidigare, tvekade rätt påtagligt. En nästintill tveklös övergång görs däremot i den sista textsamlingen i tabell 1, GustavIReg år 1534. Om det var kungen själv eller någon (över- eller underordnad) medarbetare inom hans kansli som initierade skiftet är det förstås svårt att säga (om förhållandena i SthlmTb 2 se nedan), men hur som helst inträder en rätt fullständig omläggning under 1534 års lopp, vilket tidigare uppmärksammats av K. G. Ljunggren (1942, s. 153); före juni månad detta år är månads-kalendariska uttryck sällsynta i breven (om mycket spridda förekomster ända ifrån 1522 se Ljunggren *ibid.*), men därefter används de kyrkoårskalendariska alltmer sällan för att tidfästa själva skrifthändelsen – däremot alltjämt i tidfästningar av yttre händelser, inte minsta framtida tilltänkta möten och andra politiska åtgärder.

Allt som allt ger tabell 1 ett tydligt intryck av att ett skifte var på gång i Norden i nya tidens början, åtminstone när man hade kommit in på 1530-talet. Som framgår av tabell 2, som redovisar förhållanden under de tre närmast följande årtiondena och nu genomgående nedbrutna på enskilda texter och textsamlingar, skulle det ändå ta sin lilla tid innan de månads-kalendariska vunnit allmän utbredning i nordisk datering. Det övergripande besked som tabellen lämnar är att förändringen inte följer en allmän kronologi, utan de olika textsamlingarna och olika delar av Norden uppvisar istället en sinsemellan relativ kronologi, där förändringens vind börjar blåsa med påtagliga tids- och styrkeförskjutningar.

I förändringen allra yttersta framkant återfinns SthlmTb, som i praktiken fullföljt övergången redan 1544. Liksom på Stockholms slott (att döma av GustavIReg) tycks man på Stockholms rådstuga ha bestämt sig för att helt gå över till de moderna tidsuttrycken. För SthlmTb föreligger en lucka i det bevarade materialet 1530–43 (se SthlmTb 2: 1, s. VII). I SthlmTb 1529 (med Olaus Petri vid pennen) förekommer inga månads-kalendariska tidsuttryck, i SthlmTb 1544–45 hela 93 %; när den fullständiga omläggningen ägt rum – och om stegvis eller tvärt – kan vi inte veta.

Tabell 2. *Fördelning mellan kyrkoårskalendariska och moderna månadskalendariska tidsuttryck i nordiska texter 1540–1569.*

	Kyrkoårskal. tidsuttr.		Månadskalendariska tidsuttryck				Σ^6
	Latin	Nordiska	Latin	Nordiska	Σ	Σ %	
DaDomme 1540–49	3	38	—	—	—	0 %	41
» 1550–59	—	103	—	5	5	5 %	108
» 1560–69	—	56	—	23	23	29 %	79
IslDipl 1544–45	9	78	2	6	8	12 %	99
» 1553	1	66	1	—	1	2 %	68
» 1562	—	59	—	24	24	32 %	87
RibeRdb 1540–49	1	41	—	—	—	0 %	42
» 1550–59	—	45	—	1	1	2 %	46
» 1560–69	—	40	—	4	4	9 %	44
MalmøStb 1541–45	1	60	—	33	33	35 %	94
» 1556–59	1	133	—	61	61	31 %	195
HelsingørStb 1549–56	29	255	6	45	51	15 %	335
» 1564–65	—	100	—	119	119	54 %	219
ArbogaTb 1541–50	—	129	—	6	6	4 %	135
» 1551–60	2	71	—	12	12	14 %	85
» 1561–69	—	59	—	25	25	30 %	84
JönköpTb 1540–48	5	58	—	2	2	3 %	65
EnköpTb 1540–49	—	70	—	70	70	50 %	140
» 1550–59	—	15	—	29	29	66 %	44
» 1560–69	—	11	—	58	58	84 %	69
SthlmTb 1544–45	1	10	3	144	147	93 %	158
» 1553–54	—	4	—	85	85	96 %	89
» 1563–64	—	1	—	113	113	99 %	114
OPetriKr o. 1540	—	181	—	3	3	2 %	184
PSwartKr o. 1560	—	54	23	16	39	42 %	93
DaAdelsbrev 1540–49	—	42	—	7	7	14 %	49
» 1550–58	1	90	—	71	71	44 %	162
» 1566	—	10	—	120	120	92 %	130
GustavIReg 1542	1	34	1	90	91	72 %	126
» 1551	—	19	2	107	109	85 %	128
» 1560	—	3	1	99	100	97 %	103
PPalladiusSkr 1537–58	—	9	—	5	5	36 %	14
» 1550–58	3	13	1	3	4	20 %	20

Man kunde tänka sig att den sammanfallit i tiden med den i GustavIReg, i så fall en allmän omvälvning i den (blivande) svenska huvudstaden vid 1530-talets mitt till förmån för en ny, kontinental dateringssed. Så långt utanför Stockholm nådde uppenbarligen inte denna våg till att börja med. På 1540-talet väger det i EnköpTb visserligen redan jämnt mellan de

⁶ Jämför med not 5 ovan.

gamla och de nya tidsuttrycken – men det är likväl en fördelning som inte återspeglar någon tvär övergång, och i ArbogaTb och JönköpTb kvarstår alltså de gamla i fornstor förkrossande övervikt. ArbogaTb antar sedan långsamt fler och fler uttryck av den nya typen, men ännu på 1560-talet (innan materialet upphör) utgör de bara 30 %. I EnköpTb har de då hunnit ta över helt (84 %). Den i Stockholm verksamme Olaus Petri har inte heller låtit sig svepas med av en eventuell modevåg där. I sin krönika från omkring 1540 har han bara 3 % månadskalendariska uttryck, i och för sig sannolikt med gott understöd av kyrkoårskalendariska i de källskrifter han kan ha använt. Omkring 20 år senare uppnår andelen månadskalendariska uttryck ännu inte hälften av beläggen i PSwartKr (och ett flertal av dem dessutom på latin). I den på 1530-talet så konsekventa GustavIReg inträder en viss tillbakagång 1542, men det som ökar här är inte minst några få återkommande mötesdatum i de många brev som handlar om Dackefejden. 1560 är andelen månadsuttryck 97 %.

För det danska kungariket – där det dock saknas material från Köpenhamn och det kungliga kansliet – finner vi inga belägg på någon lika snabb övergång som i Stockholm. Tidigast ute var ändå centralare delar av landet (med 35 % månadskalendariska uttryck i MalmøStb på 1540-talet⁷ och så småningom en viss övervikt i HelsingørStb på 1560-talet: 54 %) och företrädesvis makteliten (med en stadigt stigande andel i DaAdelsbrev upp till hela 92 % 1566). Motsträvigare var då den själländske superintendenten Peder Palladius, som inte heller uppvisade någon tilltagande håg för de nya dateringsuttrycken (på 1550-talet ännu bara 20 %), men överlag också författarna av domsbreven i DaDomme (bara 29 % på 1560-talet). Häri ingår då också kungliga domsbrev, och ett par av de äldsta beläggen på månadskalenderuttryck är just från sådana. På 1560-talet används månadskalendern i alla dessa och i flertalet domsbrev från Sjællands landsting. Så mycket motvilligare var stadsskrivarna i Ribe i kungarikets utkant: RibeRdb har 9 % månadskalendariska uttryck på 1560-talet (och dessförinnan bara ett enda belägg). Också i kungarikets yttersta utkant, på Island, gick det trögt, men ändå inte lika trögt: år 1562 har IslDipl kommit upp i 32 % av den nya dateringstypen. Island förefaller ha haft en sin egen föregångsman i denna utveckling; av de åtta månadskalendariska beläggen i IslDipl 1544–45 står biskopen i Skálholt Gissur Einarsson, åtminstone till namnet, för sju. Likväl förekommer kyrkoårskalendarisk datering ännu i flertalet av breven utfärdade i hans namn.

---

⁷ 1530-talet saknas bland tidsnedslagen i MalmøStb, men en snabb genomgång av detta årtionde visar att stadsboken endast företer ett enda månadskalendariskt uttryck i sin egen text (1533; ytterligare två i citerade brevs dateringar).

Tabell 2 visar sålunda upp en tid av förändring, snabbare eller långsammare; också den som var mindre hågad att anta de nya, månadskalendariska uttrycken gjorde det ändå alltmer (åtminstone om vederbörande var verksam ännu in på 1560-talet). I tabell 3 nedan, som avser tiden från och med 1570, har endast de mer motsträviga källorna särredovisats, medan de övriga (SthlmTb, EnköpTb, GävleTb, MalmøTb, AVasaBrev och ChrIVBrev) – där det nya dateringsskicket i praktiken redan vunnit fältet – redovisas i klump.

I DaDomme fullföljs i tydliga steg den inledda övergången; på 1570-talet lever kyrkoårskalendarisk datering företrädesvis kvar bara i jylländska domsbrev med Viborgs landsting som viktigaste brevutställare. Mot samma årtiondes slut hade man emellertid också där i stort sett övergivit det gamla dateringsättet, och i början av 1590-talet är DaDomme i sin helhet nästan uppe i samma nivå av månadskalenderuttryck (86 %) som gruppen övriga. Trögare gick det i kungarikets yttersta områden: RibeRdb har alltså på 1590-talet bara 59 %, och på Island har materialets allra yngsta källa, SkarðsáA, ännu långt in på 1600-talet bara 71 %. Också den yngsta av de svenska kröniketexterna, PBraheKr, håller fast vid sin genres motsträvighet – med mer än en tredjedel kyrkoårskalendariska uttryck. Likafullt torde vi kunna beskriva den typologiska övergången som i stort sett fullbordad i åtminstone Danmark och Sverige när 1600-talet gått in. Den motvillige stadsskrivaren i Ribe hade nog i längden inte så mycket att sätta emot. Möjligen kan de gamla kyrkoårskalendariska tidsuttrycken däremot ha fått en förlängd nådatid på det avlägsna Island.

Tabell 3. *Fördelning mellan kyrkoårskalendariska och moderna månadskalendariska tidsuttryck i nordiska texter från och med 1570.*

	Kyrkoårskal. tidsuttr.		Månadskalendariska tidsuttryck				Σ ⁸
	Latin	Nordiska	Latin	Nordiska	Σ	Σ %	
DaDomme 1570–79	—	93	—	91	91	49 %	184
» 1590–91	—	27	—	170	170	86 %	197
RibeRdb 1570–76	—	8	—	1	1	11 %	9
» 1580–99	—	87	—	125	125	59 %	212
PBraheKr o. 1585	—	24	1	41	42	64 %	66
IslDipl 1570	—	33	—	26	26	45 %	60
SkarðsáA (1580–)1640	—	71	—	162	162	71 %	244
Övriga texter 1570–1620	—	60	1	764	765	93 %	825

⁸ Jämför med not 5 ovan.

Sammanfattningsvis har vi kunnat belägga en väntad S-kurva för de månadskalendariska tidsuttryckens utbredning, en som långsamt började vrida sig uppåt alltifrån 1500-talets andra årtionde, steg allt brantare under åren 1535–75 och sedan planade ut på hög nivå mot slutet av århundradet. Som de flesta språkförändringar har den inte ens idag nått hela vägen upp. Alltjämt föredrar vi till exempel gärna *på julafton framför 24 december*, åtminstone i tal. Det förtjänar därvidlag att understrykas att den kartlagda förändringen gäller skriftspråket. I vanligt folks talspråk vidmakthöll de kyrkoårskalendariska tidsuttrycken sannolikt länge än en mer framskjuten ställning. Många av kyrkoårets namngivna dagar förblev viktiga märkesdagar under året – och inte enbart eller ens främst som kyrkliga sådana; så gavs många av rimstavarnas symboler för de olika helgondagarna ”en mera profan omtydning” (Lithberg 1934, s. 92), med tillämpning inte minst på det lantliga hushållningsåret (jfr också med Svensson 1945, s. 103 ff., 145 ff., Alver 1970, s. 66 ff.; om sådana dagnamn hos Linné 1732 se Melkersson 2004, s. 30). För tidfästning i skrift hade likväl månadskalendariska tidsuttryck övertagit huvudrollen i nordiskt språkbruk efter 1500-talet.

2.2 Hängslen och livrem

Man kan i nutida språkbruk möta sådana tidfästningar som *7 april som (det året) var påskafton*; här handlar det då snarast om en datering + en beskrivning av vad som var speciellt med nämnda datum, knappast om två alternativa sätt att datera. Under det övergångsskede som beskrivits i avsnitt 2.1 ovan, grovt sett nordiskt 1500-tal, hade liknande tidsuttryck uppenbarligen snarare den senare funktionen av dubbeldatering. För det talar inte minst det förhållande att de framförallt förekom under skeden då övergången var på väg att ta fart i en given textsamling. I tabell 4 redovisas alla de källor där dessa dubbleringar finns belagda. (Ett sådant dubbeluttryck har alltså medfört att uttryck av båda slagen blivit bokförda i siffrorna i tabell 2 och 3 ovan.)

Som framgår av tabellen är dubbeluttrycken som allra vanligast i den förändringsobenägna RibeRdb, där gott och väl tre femtedelar av de månadskalendariska uttrycken åtföljs av ett kyrkoårskalendariskt, vanligtvis med detta senare som syntaktiskt överordnat det förra. Exempel:

på siunde daghen i Septembris månat som är Mårnessa affton (OPetriKr, s. 290)

fredagen effther pingdz dag, som er then 13. dag iunii (RibeRdb, s. 216)

fredagen ante Lucæ euangeliste, thend 17. october (RibeRdb, s. 182)

Tabell 4. *Folkspråkliga månadskalendariska tidsuttryck med över-, under- eller sidoordnat kyrkoårskalendariskt uttryck.* (Kkårsuttr. = kyrkoårskalendariska uttryck. NF = nominalfras.)

	Månadskalendariska uttryck					Σ kkårs- uttr. = NF
	Med överordn. kkårsuttr.	Med underordn. kkårsuttr.	Med sidoordn. kkårsuttr.	Σ dubbel- uttr.	Σ	
OPetriKr o. 1540	—	1	1	2	3	29
PSwartKr o. 1560	2	3	2	7	16	17
PBraheKr o. 1585	2	—	3	5	42	6
RibeRdb 1560–76	1	—	1	2	5	40
» 1580–99	68	1	5	74	120	82
IslDipl 1562	1	—	11	12	24	33
MalmøStb 1541–45	8	—	—	8	33	54
MalmøTb 1577–8, 1590	1	—	1	2	194	15
HelsingørStb 1564–65	22	2	4	28	118	54
ArbogaTb 1541–69	—	1	3	4	43	223
DaDomme 1550–79	3	1	1	5	119	249
» 1590–91	1	—	—	1	170	21
SkarðsáA (1580–)1640	3	3	—	6	156	21
GustavIReg 1530–60	2	1	—	3	424	151

Omvänt kan förstås sägas att de allra flesta kyrkoårsuttrycken i RibeRdb 1580–99 åtföljs av ett månadskalendariskt. (I tabellen redovisas bara de nominalfrasformade av de förra, eftersom det är där dubbeluttrycken finns (om frasform se vidare i avsnitt 2.3 nedan).) Det innebär att procenttalen i tabell 3 ovan alltså döljer ett förhållande där jämvikten mellan uttryckstyperna i RibeRdb helt enkelt upprätthålls genom att de gärna uppträder tillsammans. Detta skulle, särskilt med tanke på att de kyrkoårskalendariska är överordnade, kunna tolkas som att man ännu egentligen föredrog dessa men – mer eller mindre villigt – medgav att läsaren kunde ha krav på en angivelse också enligt månadskalendern.⁹

Också i några andra texter utgör dubbeluttryck en väsentlig del av alla de föreliggande månadsuttrycken (då ofta i klar undervikt), så i OPetriKr (två dubbeluttryck av tre månadsuttryck), PSwartKr (7 av 16), IslDipl 1562 (12 av 24), i viss mån också MalmøStb 1541–45 (8 av 33) och HelsingørStb 1564–66 (28 av 118). I krönikorna kan detta möjligen vara en följd av en önskan att helt enkelt uttyda källskrifternas tidsuttryck, men det är i så fall en högst ofullständigt genomförd strävan med tanke

⁹ I många textutgåvor ges det vid månadskalendariska uttryck en "översättning" till modern datering inom hakparentes, så också i utgåvan av RibeRdb, så vad stadsskrivaren så småningom gått över till är sålunda något som nära påminner om detta, fastän utan hakparentes förstås!

på hur många kyrkoårskalendariska uttryck som lämnas ”outtydda”. I den yngsta källan, SkarðsáA, åtföljs de ännu kvardröjande kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i nästan en tredjedel av de nominalfrasformade fallen av ett månadskalendariskt, möjligen ett tecken på att de ändå började kännas litet föråldrade också på Island.

2.3 Nominalfras eller prepositionsfras

Båda uttryckstyperna kan i princip uppträda i form av antingen en nominalfras eller en prepositionsfras (jfr med Ljunggren 1942, s. 149 ff.). Prepositionsfraser förekommer förstas bara i adverbial ställning, men detta är som sades i not 1 det ojämförligt vanligaste (också för nominalfraserna). Exempel:

- sancte marcus dag (SvAdelsbrev, s. 194)
- fredagen nest fore sancte Gertruds (MalmøStb 1, s. 73)
- Then 18 Februarij (PSwartKr, s. 103)
- a sancte katerine apten (ArbogaTb 3, s. 194)
- paa sancte Kieyls dagh (JyTingsv 69)
- på siunde daghen i Septembris månat (OPetriKr, s. 290)

I dessa fall har prepositionsfrasen, som i exemplen typiskt inledd av *a* (motsvarande *in* i latinska tidsuttryck), samma tidfastande betydelse som en nominalfras skulle ha haft – själva förutsättningen för det teoretiskt sett fria valet mellan dem. Emellertid kan en prepositionsfras också uttrycka en annan tidsbetydelse än nominalfrasen ensam, som i fall som dessa:

- inden sanctj Michils dag nu nest kommendes (MalmøStb 1, s. 195)
- för S. Johannis dag (SthlmTb 2: 4, s. 475)
- fra thenne dagh och till Quasimodo genitj monndagh (HelsingørStb 2, s. 382)
- frann 21. januarij och till thend 31. martij (DaDomme 628)

Här är med andra valet av prepositionsfras inte stilistiskt utan innehållsligt betingat; vill författaren ange en tidsfrist eller en periodgräns (det vanligaste i dessa fall), kan vederbörande inte välja en nominalfras istället. Detta slags prepositionsfraser står sålunda för sig själva. Gränsfall utgör *um*-fraser; oftast får de tolkas som ’omkring, vid’, till exempel *om Pásche tijdh* (PSwartKr, s. 89), men ibland förfaller snarare synonymi med ’på’ föreligga, till exempel:

- om vorffrv Dag conceptionis Anno m diiii^o (i brevdatering, SvAdelsbrev, s. 201)
- om sancti symon & iude nath / stoor blæster mangh skiip haffuer nidher lakth (StureKr 3573–3574)

Som framgår av tabell 5 nedan – som endast avser de folkspråkliga tidsuttrycken –, är nominalfrasen nästintill allena rådande bland de månads-kalendariska tidsuttrycken (liksom i nutida språkbruk, undantaget prepositionsfraser med annan tidsbetydelse förstås), men också bland de kyrkoårskalendariska utgör den överlag huvudalternativ.

Här framträder likväl mycket tydliga genreskillnader: kröniketexterna föredrar prepositionsfraser (62 % i de medeltida) framför nominalfraser. I medeltida diplom och rättshandlingar är det dessutom bland de äldsta svenska och danska som prepositionsfraserna är som vanligast: SvDipl och DanDipl har 47 % till och med 1400. IslDipl ligger däremot hela tiden fram till 1539 överlag nära det allmänna snittet utom med en litet större andel i nedslaget från 1501, som sedan också återfinns i det senare 1500-talets värde (30 % för 1544–70) – vidmakthållet också i SkarösåA (34 %). De svenska eftermedeltida krönikorna fullföljer genretaditionen med stor andel kyrkoårskalendariska prepositionsfraser (som lägst 48 % i PSwartzKr). I OPetriKr och PBraheKr har dessutom samma tendens spillt över på de månads-kalendariska uttrycken – där nominalfrasen eljest som sagt är sällsynt, utom i det nyssnämnda jämförelsevis prepositionsbenägna IslDipl 1544–70.

Om vi delar upp övriga texter från tiden efter 1540 i två olika grupper,

Tabell 5. *Frastyper hos nordiska folkspråkliga kyrkoårskalendariska och månads-kalendariska tidsuttryck i olika textkategorier.* (NF = nominalfras, PF=NF = prepositionsfras med samma tidfästande betydelse som en nominalfras, PF≠NF = prepositionsfras med annan tidfästande betydelse än en nominalfras.)

	Kyrkoårskalendariska tidsuttryck					Månadskal. tidsuttryck			
	NF + PF=NF				Σ	PF≠NF	NF	PF=NF	PF≠NF
	NF	PF=NF n	%						
Före 1540									
Diplom o. rättshandl.	501	155	24 %	656	14	2	—	—	
Tänke- o. stadsböcker	680	126	16 %	806	41	1	—	—	
Krönikor	56	90	62 %	146	32	—	1	—	
Brev o. skrifter	203	23	10 %	226	61	127	—	—	
Fr. o. m. 1540									
IslDipl 1544–70	160	68	30 %	228	8	48	8	—	
OPetriKr o. 1540	29	63	68 %	92	89	1	2	—	
PSwartzKr o. 1560	17	16	48 %	33	21	16	—	—	
PBraheKr o. 1585	6	12	67 %	18	6	12	15	14	
SkarösåA (1580–)1640	21	11	34 %	32	39	151	1	10	
Övriga texter	1431	65	4 %	1496	291	2431	18	19	

Tabell 6. *Frastyper hos kyrkoårskalendariska tidsuttryck i kategorin "Övriga texter" fr. o. m. 1540 i tabell 5. (För förkortningsuttydning se tabell 5.)*

	NF + PF=NF	PF≠NF		Σ
		n	%	
Texter > 20 % kyrkoårskal. uttr.	1413	234	14 %	1647
Texter ≤ 20 % kyrkoårskal. uttr.	83	57	41 %	140

en för texter som likt de hittillsnämnda har större andel kyrkoårsuttryck än 20 % och en för de återstående – där alltså månadsuttrycken tagit över nästan helt –, ser fördelningen ut som i tabell 6.

Som framgår härav uppvisar de prepositionsfraser som inte motsvarar en nominalfras en entydigt mycket större andel i de texter där de månadskalendariska uttrycken blivit normaltyp. Med andra ord var det sålunda i stor utsträckning för att ange tidsfrister eller periodgränser som man fortsatte att använda kyrkoårsuttrycken (och då gärna för de mer bemärkta helgdagarna), fastän man i övrigt nästan helt gått över till månadsuttryck. Exempel:

ifrå Michaelis nest forlidne anno etc. 51 och til Michaelis nestkommendes anno etc. 52 (GustavIReg 22, s. 401)
 frist och tydh till nästkommende pingesdag anno 75 (SthlmTb 2: 4, s. 534)
 inden S. Michils dag førstkommendis (MalmøTb, s. 298)

Detta förefaller också högst naturligt; kyrkoårets märkesdagar fortsatte, som jag redan framhållit, att vara viktiga hållpunkter i årsstruktureringen, och när det gällde att välja en framtida tidpunkt för till exempel när något skulle vara avklarat låg det alltså nära till hands att tillgripa en sådan märkesdag på önskat tidsavstånd. Uppenbarligen var det först senare som det – såsom för oss – blev naturligt att istället sätta fristen till ett mer eller mindre avrundat dagnummer (*den förste, den siste, den femtonde* eller liknande). Enstaka prepositionsfraser med egen tidsbetydelse finns det också bland de månadskalendariska uttrycken, men de är inte många; flertalet gäller allmänna uttryck av typen *i Octobri* (SkaröåA, s. 160), i PBraheKr samtliga, men därutöver finns det några enstaka som dessa:

føer end thend 31. martij (DaDomme 628)
 siden anno 1577 thend 7. junij indtil 1583 thend 25. nouembris (MalmøTb, s. 1)

I mindre formella sammanhang förekommer det ju för övrigt än idag en del kyrkoårskalendariska tidsfrister: *den skall vara klar före jul/påsk/allhelgonabelgen.*

Det skall tilläggas att andelen prepositionsfraser med annan tidsbetydelse också är påtagligt stor i 1500-talskrönikorna (ända upp till 89 av 181 = 49 % i OPetriKr, som tabell 5 visar), men här är huvud användningen istället den att ange ungefärlighet, till exempel:

någhot effter Laurentij (OPetriKr, s. 203)

Wedh Sancte Katherine tijdh (PSwartKr, s. 11)

Allra högst andel prepositionsfraser som inte motsvarar en nominalfras har likväl SkarðsáA (som har 39 av 71 = 55 %, också enligt tabell 5), men här är det åter tal om framförallt periodavgränsningar som till exempel *frá jólum og til Jónsmessu* (s. 187) – vilket i själva verket är ett viktigt skäl till att kyrkoårskalendern ännu är så framträdande där.

Hos de månadskalendariska tidsuttrycken blev sålunda nominalfrasen nästintill allena rådande strukturtyp, i all synnerhet som man länge än tycks ha föredragit de gamla kyrkoårsuttrycken när det kom till att ange framtida datum för tidsfrister eller liknande.

3 De kyrkoårskalendariska uttrycken

De kyrkoårskalendariska tidsuttrycken fick, som nu har visats, ge vika för de månadskalendariska under 1500-talets lopp. År 1500 var de i nordiskt språkbruk så gott som allena rådande, 100 år senare förekom de i de flesta skriftspråkliga sammanhang enbart mer marginellt, om än med viss eftersläpning på Island. Frågan är i detta avsnitt om uttryckstypen som sådan företedde några förändringar, antingen långsiktiga alltsedan medeltiden eller i samband med den alltmer undanträngda ställningen på 1500-talet. De tre infallsvinklar som kommer att utredas i det följande gäller språkval (helt eller delvis latinspråkigt uttryck), val av uttryck för referenstiden samt val av direkt eller indirekt tidfästning. Om vi därvid antar en med tiden allmänt ökande domesticering och effektivisering av uttrycken, kan vi vad gäller de båda förstnämnda förvänta oss ett minskat latininslag och en förenkling (förkortning) av referenstidsuttrycken. Också den sistnämnda infallsvinkeln har avseende på uttrycksekonomi, eftersom indirekt tidfästning medför längre uttryck, men valet styrs här mer av utomspråkliga förhållanden och blir därför av särskilt intresse under 1500-talet, när reformationen så småningom – om än i praktiken, i synnerhet i Sverige, mycket varsamt – började rusta ned det medeltida kyrkoåret (Lindberg 1937, kap. II, Malmstedt 1994, s. 55 ff., 161) och

därmed kan ha ökat behovet av indirekta tidsuttryck, vilket i sin tur kan ha missgynnat hela dateringstypen i förhållande till de jämförelsevis uttrycksekonomiska månadskalenderuttrycken. Om vi härutöver också antar en över tid ökande standardisering, förväntar vi oss förstås minskad variation inom ramen för alla de tre variablerna.

Som redan sagts omfattar det statistiska underlaget för dessa delundersökningar enbart ett urval av de i avsnitt 2 undersökta källorna, med någorlunda jämn spridning i tiden och rummet samt mellan generna: (delar av) DanDipl, SvDipl, IslDipl, JyTingsv, DaDomme, MalmøStb/Tb, ArbogaTb, GestaDan¹⁰, KarlsKr, OPetriKr, DaAdelsbrev och GustavIReg.

3.1 Språkval

Fastän min undersökning i sin helhet enbart avser texter på något av de nordiska folkspråken, kan själva tidsuttrycket likafullt vara på latin:

Fferia 2da ante tome (SthlmTb 1, s. 40)

Just dateringar framstår i själva verket (tillsammans med i vissa fall åtföljande Ortsangivelse) som ett av latinitetens sista bålverk (i de genrer som inte förblev latinspråkiga i det längsta); också sedan det i många textkategorier blivit mer eller mindre självklart att skriva på modersmålet, förblev det i vissa av dem naturligt att kodväxla när det kom till en datumfras, särskilt en som avsåg att tidfästa själva skrifthändelsen (och särskilt om den var syntaktiskt mer eller mindre självständig). (Om motsvarande inslag av kodväxling i den lågtyska som skrevs i Stockholm se Mähl 2008, s. 41 f., och på medeltida romanska folkspråk Ringenson 1934, s. 16.) Som framgår av tabell 7 nedan, ledde likväl utvecklingen bort från sådan kodväxling.

I det tidiga 1400-talets danska och svenska diplom upprätthölls kodväxlingen ännu i samma mån som tidigare, i 61 % av fallen i DanDipl 1410–12, i hela 76 % i SvDipl 1420. På Island, där folkspråket intagit den latinalfabetiska skriften mycket tidigare än i Östnorden, ligger andelen latinspråkiga dateringar i IslDipl på 39 % före 1400, men därefter är andelen mycket mindre, om än ännu 4 % på 1500-talet. Den danska JyTingsv 1438–80 har likaså övergivit diplomens latinpreferens (endast 8 % latinspråkiga tidsuttryck), och DaDomme har på 1500-talet allt-

---

¹⁰ Underlaget i GestaDan ensam är egentligen alltför litet, men texten har ändå tagits med för tentativa jämförelser med de svenska kröniketexterna och som en del av samma genrekategori som dessa.

Tabell 7. *Latinskt och folkspråkligt i de kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.*

	Språkval				Latininslag i folkspråkliga uttryck				
	Latin		Nord.	Σ	Ord	Namn- gen.	Anno o. d.	Σ	Σ %
n	%								
DanDipl -1400	79	69 %	35	114	6	1	—	7	20 %
» 1410-12	35	61 %	23	58	5	3	—	6	27 %
SvDipl -1355, 1361-65	181	72 %	68	249	4	12	9	40	59 %
» 1420	58	76 %	18	76	2	5	2	13	72 %
IslDipl -1400	43	39 %	68	111	25	15	14	33	48 %
» 1431-50	10	7 %	127	137	31	24	77	88	69 %
» 1544-70	10	4 %	236	246	34	32	25	68	29 %
JyTingsv 1438-80	3	8 %	34	37	5	6	1	15	44 %
DaDomme 1540-91	—	0 %	317	317	116	146	24	214	68 %
ArbogaTb 1476-80	3	3 %	104	107	32	54	18	85	82 %
» 1541-68	2	1 %	259	261	22	53	54	117	45 %
MalmöStb/Tb 1541-90	2	1 %	215	217	86	64	—	150	70 %
GestaDan o. 1400-50	—	0 %	5	5	—	3	—	3	60 %
KarlsKr o. 1452	—	0 %	124	124	15	28	—	33	27 %
OPetriKr o. 1540	—	0 %	181	181	9	73	25	92	51 %
DaAdelsbrev 1527-66	1	1 %	168	169	22	42	50	87	52 %
GustavIReg 1530-60	130	34 %	257	387	48	83	55	143	56 %

igenom danskspråkiga dateringar. I krönikorna lyser latin för helheten med sin frånvaro redan på 1400-talet. Också stads- och tänkeböckerna, både danska och svenska, håller sig nästan helt till folkspråket (i ArbogaTb 3 % latin på 1400-talet, 1 % på 1500-talet), och detsamma gäller DaAdelsbrev. Annorlunda däremot med GustavIReg, som har hela 34 % latinska tidsuttryck. Här återfinns alla utom ett på 1530-talet, de flesta från tiden före månadskalenderns genombrott.¹¹

Om detta att datera på latin med tiden blev allt sällsyntare, förblev ändå inslagen av latin i folkspråkiga uttryck högst påtagliga 1500-talet ut, som tabell 7 visar. Sådana inslag kan, i sin mest iögonfallande form, bestå av latinska ord ingående i dagens namn (varvid det högfrekventa *sanct* inte räknats med utan uppfattats som lånord¹²):

¹¹ Kanhända är det den vid denna tiden ännu vid kansliet verksamme Olaus Petris försmak för latinska tidsuttryck som återspeglas i dessa tal; under hans tid som stadsskrivare uppvisar SthlmTb 1 hela 77 % latinspråkiga tidsuttryck (ingående i tabell 1). (Som krönikör var han emellertid sin genre trogen och avstod som tabell 7 visar helt från latinet.)

¹² I ett *sancti Gregorij afftegn* (DaAdelsbrev 1:8) skulle *sancti* visserligen kunna ses som böjt i latinsk genitiv, men jämfört med belägg som *sancte Bertolomej dag* (med entydigt inhemsk form, a. a. 1:101) eller *sanctj Hans dag* (med inhemsk (form och) böjning på nam-

Manedaghen næst epter trinitatis (SthlmTb 1, s. 5)
loffuerdagen epher wor fru dagh conceptionis (DaAdelsbrev 1:148)
monndagen nest effter visitationis Mariæ (HelsingørStb 2, s. 415)

Ett annat väsentligt, men avsevärt mer diskret inslag är latinsk böjning i genitiv av helgonnamn, till exempel *løgerdagen magdalene* (SthlmTb 1, s. 63). Ett tredje utgör det latinska *anno* eller liknande i tillhörande årtalsangivelser (se avsnitt 5), som här oegentligt sammanhållits med själva det kalendariska tidsuttrycket, till exempel *Anno domini 1527 fredagen nest fore sancte Gertruds* (MalmøStb 1, s. 73). Därutöver förekommer det latinska räkneord (i årtalen), huvudsakligen i SvDipl och enbart antydande sig själva genom det upphöjda förkortnings-*o*:et (från en latinsk tidsablativ):

epte Guz byrd m° ccc° xl viii° Kyndilmesso dagh (SvDipl 4282 (1348))

I DanDipl, med många i sin helhet latinska tidsuttryck, är latininslagen i de folkspråkliga påfallande få. I alla senare danska källor, med få helt latinspråkiga tidsuttryck, är i gengäld andelen danskspråkiga med latininslag dess större (som mest 70 % i MalmøStb 1541–90). I SvDipl, med ännu något flera helt latinska tidsuttryck än DanDipl, är latininslaget också hos de svenskspråkiga uttrycken stort. Detsamma gäller IslDipl före 1500-talet (sedan nere på 29 % 1544–70). Av övriga svenska 1400-talskällor har KarlsKr en rätt beskedlig andel med latininslag (27 %), medan ArbogaTb har tabellens allra högsta (82 %). På 1500-talet uppvisar ArbogaTb 45 %, en något lägre andel än OPetriKr och GustavIReg.

Det föreligger sålunda en hel del variation i detta partiella inslag av latin, men någon tydlig utveckling över tid visar det inte, och allmänt får det sägas vara högst väsentligt (utom möjligen i de äldsta danska diplomerna). Överlag uppbärs det visserligen av den mest diskreta varianten, latinsk namngenitiv (så särskilt i OPetriKr), men också förekomsten av latinska ord är mestadels skäligen stor. Det finns heller inga tecken på att detta senare inslag skulle minska med tiden; det är sålunda större än inslaget av namngenitiver i MalmøStb 1541–90, liksom genomgående i IslDipl (som dock är påfallande litet benäget för latinsk genitivböjning). Också i de folkligare stads- och tänkeböckerna, föga lockade att datera på latin, är man ingalunda främmande för stundom lexikalt rätt avancerade latininslag. Många festdagars halvt om halvt latinska namn var

---

net, a. a. 1:99) kan det väl så gärna ses som en stavningsvariant av den inhemska svaga böjningen. Det är hursomhelst så jag valt att genomgående uppfatta det, också i mer misstänkta femininumfall som *sancte Marie Magdalene dagh* (SvDipl ns 80).

uppenbarligen väletablerade i språkbruket, och helt visst kände man för en hel del av dessa enbart till den (halv)latinska benämningen, till exempel:

Mondagen nest Oculi (HelsingørStb 2, s. 70)
hinn 14 sunnudag Trinitatis (IslDipl 2.15: 303)

Det var helt enkelt så dessa dagar hette, åtminstone bland mer boklärt folk.

3.2 Uttryck för referenstiden

Varje kyrkoårskalendariskt uttryck har som sin kärna en referenstid, en direkt namngiven tid(punkt) under kyrkoåret.¹³ Det normala är att denna referenstid är en dag, men undantagsvis kan det också handla om en längre period med eget namn: *jul* med flera. Hela tidsuttrycket kan också ges en allmännare referens genom tillägg av *tidh* eller liknande: *om xiii^a dagh jwla tidha* (KarlsKr 5384), *widh Pingzdaga tiid* (PSwartKr, s. 38) med betydelsen 'vid tiden för trettondedag jul respektive pingst' (vanligt framförallt i krönikorna, av förklarliga skäl) – liksom för den delen en inskränktare som i till exempel *a sancte barbare nath* (KarlsKr 7622; också det framförallt en krönikeföreteelse men på det hela taget ovanligt). I dessa uttryck finns det likafullt en dag som referenstid, så denna är här inte som sådan allmännare (eller inskränktare). Däremot är framförallt tidsbenämningarna *jul* och *påska* litet tvetydiga som referens-tider, eftersom de kan avse en dag: 'juldagen' och så vidare, eller en helg eller tid: 'julhelgen, jultiden' och så vidare. Ingående i indirekta tidsfästningar (se avsnitt 3.3 nedan) såsom *løffuerdagenn nest ephther paaske* (DaDomme 281) är det nog naturligast att räkna dem som motsvarande ett dagnamn, men i fall som *jn mott Jule* (GustavIReg 12, s. 84) snarast såsom allmännare beteckningar.

Den variation jag här är ute efter att granska gäller just den där referenstiden avser en dag. Det omärkta fallet är då att just ordet *dagher* utgör huvudord i uttrycket för denna referenstid. Det finns emellertid också andra huvudord att tillgripa. Karaktären av just kyrklig helgdag framkommer i uttryck som *kyndhermässa* (StureKr 5880) med *mässa* som huvudord. Detta har ursprungligen åsyftat dagens nattvardsgudstjänst

¹³ I vissa delar av IslDipl är tidsuttryck med *fordagur* som referenstid rätt vanliga, men dessa har inte tagits med i materialet, eftersom de strängt taget inte alls är kalendariska om än helt visst kunde åsyfta en specifik (och i sammanhanget entydigt identifierbar) dag under året.

men genom metonymi kommit att avse också själva dagen. Också *aptan* har metonymiskt – som pars pro toto – blivit en dagbeteckning: ett *Sancti Pedbers och S. Pawels affton* (OPetriKr, s. 187) har egentligen avsett kvällen före Petrus' och Paulus' dag men sedan övergått till att beteckna hela den föregående dagen (varför det alltså inte är referentiellt likvärdigt ett uttryck med samma helgon + *dagb*). Det senare bruket är ju fullt levande (vilket gör att själva kvällen kräver särskild specificering: *julaftons kväll*), medan det förra åtminstone i svenska nästan bara lever kvar i en sammansättning med just *afton*: *valborgsmässoafton* (alltså ursprungligen 'kvällen innan den dag då nattvardsgudstjänst till Valborgs minne firas'). En tredje viktig – tydligt uttrycksekonomisk – variant är genitiv av helgonnamnet med utelämnat ord för 'dag': s. *Mathie apostoli* (HelsingørStb 1, s. 106).¹⁴

De tidigare nämnda uttrycken där hela tidsangivelsen förvisso avser en dag, alltså den indirekta typen *løffuerdagenn nest ephtherpaaske* hör egentligen bara hit försåvitt *paaske* enligt ovan tolkas som 'påskdagen', och jag har valt att lämna dem utanför underlaget i tabell 8 nedan. De utgör allestädes en marginell kategori. Uttryck av typen *fredagh i pingesuge* analyseras som direkt tidfästa (se avsnitt 3.3) och referenstidens huvudord har därmed ansetts vara *dagb* (som efterled här), inte periodbeteckningen. (Till sitt sätt att strukturera tiden på påminner de om de månads-kalendariska: en given dag inom en given period.)

Som tabellen visar är uttryck med *dagb* helt förhärskande i DanDipl och SvDipl (89–97 %), i rätt stor utsträckning också i senare danska rättshandlingar (JyTingsv 84 % på 1400-talet, DaDomme 72 % på 1500-talet), liksom i de danska adelsbrevens (76 %). Däremot avviker också i detta hänseende de isländska diplomerna från de östnordiska; här är istället *messa* mycket vanligt, det entydigt vanligaste uttrycket för referenstiden alltifrån 1400-talet (48–49 %). Huvudordet *mæssa* är också rätt vanligt i de svenska KarlsKr (24 %) på 1400-talet och ArbogaTb (20 %) och GustavIReg (13 %) på 1500-talet. I danska källor är det däremot sällsynt.

¹⁴ Den är mycket vanlig vid de många *tidb*-uttrycken i OPetriKr, till exempel *Sancti Sigfridz tidb* (s. 95), där man istället förstås kunde uppfatta genitiven som attribut till detta *tidb*; förekomsten av uttryck som *Michels messo tidb* (s. 97) jämsides därmed har gjort att jag likväl valt att analysera dessa som tillhöriga utelämnningstypen. Detsamma gäller GestaDan:s återkommande typ *sanctæ Lucie nat*, fastän *nat* skulle kunna ses som huvudord med samma rätt som nyssnämnda *aptan*. Med försvunnen genitiv lever bruket kvar i några enstaka nutida dagangivelser, på svenska *Valborg* och (åtminstone i Skåne) *Mårten* (men då avses gärna i första hand helgafnarna eller ibland hela helgen, inte (bara) den egentliga helgondagen). Enstaka motsvarigheter till detta finns i det undersökta materialet och har i tabell 8 förts till kategorin "övriga".

Tabell 8. Uttryck för dagangivande referenstid i folkspråkliga kyrkoårs-kalendariska tidsuttryck i några nordiska text(grupp)er.

	(-)dagb		(-)m.æssa		(-)aptan	(gen.)+Ø		Övr.	Σ
	n	%	n	%		n	%		
DanDipl -1400	34	97 %	—	0 %	1	—	0 %	—	35
» 1410-12	21	91 %	—	0 %	1	—	0 %	—	23
SvDipl -1355, 1361-65	57	92 %	2	3 %	1	2	3 %	—	62
» 1420	16	89 %	—	0 %	1	1	6 %	—	18
IslDipl -1400	32	48 %	18	27 %	—	1	1 %	16	67
» 1431-50	32	27 %	58	49 %	—	—	0 %	28	118
» 1544-70	64	28 %	110	48 %	—	15	7 %	40	229
JyTingsv 1438-80	27	84 %	—	0 %	2	—	0 %	3	32
DaDomme 1540-91	221	72 %	3	1 %	3	62	20 %	16	305
ArbogaTb 1476-80	24	24 %	5	5 %	1	51	50 %	20	101
» 1541-68	96	39 %	49	20 %	14	55	22 %	32	246
MalmøStb/Tb 1541-90	87	44 %	1	1 %	8	74	37 %	29	199
GestaDan o.1400-50	1	20 %	—	0 %	—	4	80 %	—	5
KarlsKr o. 1452	38	40 %	23	24 %	10	24	25 %	1	96
OPetriKr o. 1540	61	40 %	28	18 %	9	46	30 %	8	152
DaAdelsbrev 1527-66	121	76 %	—	0 %	11	18	11 %	9	159
GustavIReg 1530-60	93	41 %	30	13 %	4	66	29 %	35	228

Då är *aften* vanligare där, men någon huvudroll spelar detta inte någonstans, fastän belagt i alla källor utom de isländska (och den tidsuttrycksfattiga GestaDan).

Som östnordisk huvudkonkurrent till *dagb* under 1500-talet framstår istället den uttrycksekonomiska namngenitiven med utelämnat huvudord; i stads- och tänkeböckerna är detta den vanligaste enskilda varianten i ArbogaTb redan på 1400-talet (50 %), och också om den mister denna ställning till *dagb* på 1500-talet är den ännu framträdande där liksom i MalmøStb/Tb (37 %). Också i krönikorna och i GustavIReg står namngenitiven stark (80 % av GestaDan:s spröda underlag, 25-30 % i de svenska källorna). Det här kan alltså se ut som ett sätt att göra de kyrkoårs-kalendariska tidsuttrycken mindre tungrodda; med slopat huvudord blir de litet kortare, vid direkt tidfästning rentav påtagligt korta, som *thil Bertolomej* (ChrIVBreve 11), och i så måtto därmed mer jämbördiga de behändiga månadskalenderuttrycken. Likväl tycks förkärleken för dem inte öka under 1500-talet utan istället hänföra sig till vissa slag av texter oavsett tillkomstid. Vad gäller övriga uttryck i tabellen handlar det framförallt om latinska namn på dagarna, med ett huvudord 'dag' utelämnat, exemplifierat ovan i avsnitt 3.1, alltså likaledes en åtminstone delvis uttrycksekonomisk variant. Detta är välbelagt i IslDipl, i stads- och

tänkeböckerna och i GustavIReg. Någon ökande standardisering av uttrycken ger denna variabel inga som helst stöd för, snarare tvärtom – med olika genrepreferenser som rätt tydligt spretar åt var sina håll.

3.3 Direkt och indirekt tidfästning

Varje dag under året har i och för sig sitt (eller sina) helgon (jfr med Dahlby 1958), men i huvudsak torde det bara ha varit de dagar som utgjorde allmänna helgdagar (*festas fori*) som man använde i tidsuttryck, inte de av enbart prästerskapet firade dagarna (*festas chori*; jfr med Lindberg 1937, s. 324, Malmstedt 1994, s. 14, samt Lindberg 1923, s. 239 f., om de därutöver finindelade festgraderna liksom skillnader härvidlag mellan de båda östnordiska ärkestiften). Vid tidfästning stod därmed vissa dagar utan tillräckligt bemärkt eget helgonnamn för att kunna benämnas direkt med sådana namn. Man fick då tillgripa indirekt tidfästning (jfr med SAG, bd 3, Advl § 92: 2) i förhållande till en näraliggande namngiven dag. Därmed uppstod tidsuttryck som dessa:

söndagenn neest epter jule dag (DaAdelsbrev 1: 70)
Mondaghen for s. Olai regis dagh (HelsingørStb 1, s. 229)

Att jämföra med direkt tidfästa uttryck som dessa:

vor ffrove dag (DaAdelsbrev 1: 124)
till sancti Michils dag (HelsingørStb 2, s. 111)

Vid indirekt tidfästning hade man att välja en referenstid antingen före eller efter den tidfästa dagen, ofta noga specificerat som *næst for* eller *næst æptir* (ibland och i IslDipl mestadels istället medelst attribut till dagsubstantivet: *daginn hinn næsta fyrir*). Dagen kunde i sig urskiljas som en given veckodag (såsom i exemplen ovan) eller som ett givet antal dagar före eller efter referenstiden, till exempel:

daghen næst epter Sancti Olaffs dagh (SthlmTb 1, s. 286)
þridia dag næsta fyrir uppstigningar dag (IslDipl 1: 49)

Typen *then förste Söndaghen i Fastonne* (OPetriKr, s. 257) räknar jag som direkt tidfäst, eftersom hela benämningen är ett etablerat söndagsnamn i samma mån som andra slags söndagsnamn. Också MalmøStb:s typ *Fredagenn wttj pingittsvghe* (2, s. 432) har i likhet härmed räknats som direkt tidfäst (motsvarande eller snarlika uttryck tillika i IslDipl).

Som framgår av tabell 9 nedan kan en ökning för de indirekta tidfästningarna under 1500-talet, när reformationen avvecklade en del helg-

Tabell 9. Direkt och indirekt tidfästning i de folkspråkliga kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupper).

	Direkt tid- fästning	Indirekt tidfästning				Σ
		n	%	varav (<i>næst</i>) <i>æptir</i>		
				n	%	
DanDipl -1400	21	14	40 %	8	57 %	35
» 1410-12	11	12	52 %	5	42 %	23
SvDipl -1355, 1361-65	30	38	56 %	26	68 %	68
» 1420	5	13	72 %	6	46 %	18
IslDipl -1400	28	40	59 %	22	55 %	68
» 1431-50	28	99	78 %	42	42 %	127
» 1544-70	49	187	79 %	88	47 %	236
JyTingsv 1438-80	10	24	71 %	17	71 %	34
DaDomme 1540-91	66	251	79 %	206	82 %	317
ArbogaTb 1476-80	13	91	88 %	61	67 %	104
» 1541-68	71	188	73 %	124	66 %	259
MalmöStb/Tb 1541-90	75	140	65 %	120	86 %	215
GestaDan o. 1400-50	4	1	20 %	1	...	5
KarlsKr o. 1452	115	9	7 %	5	56 %	124
OPetriKr o. 1540	159	22	12 %	16	73 %	181
DaAdelsbrev 1527-66	98	70	42 %	41	59 %	168
GustavIReg 1530-60	167	90	35 %	53	59 %	257

dagat, inte entydigt beläggas. En ökning föreligger visserligen i diplomerna och rättshandlingarna, men den inträder redan på 1400-talet. I övrigt är det snarare så att det är de olika slagen av text som i högst olika mån omhuldar indirekt tidfästning. Klart ovanligast är det i krönikorna, och detta är nog rätt förklarligt. Som historiska kyrkoårsdateringar hugfästes sannolikt de direkt tidfästa bättre; det är rimligtvis lättare att i efterhand minnas datum för något i förfluten tid om det till exempel hände på vad man vid tiden för händelsen kallade *Anne dagh* än om det var *torsdaghin æptir Anne dagh* (se också om uttryck för ungefärlighet i avsnitt 2.3 och 3.2 ovan). Vanligast är de indirekta tidfästningarna i diplom och rättshandlingar samt i stads- och tänkeböcker (65-88 %, om vi alltså undantar de äldsta diplomerna, 40-59 % i DanDipl och 1300-talets SvDipl och IslDipl). Av någon anledning ligger däremot de enskilda breven, DaAdelsbrev och GustavIReg, avsevärt lägre (35-42 %). Det synes alltså i dessa ha varit angeläget att hitta en direkt tidfästning. Värt att påminna om är att båda dessa källor så småningom får en klar övervikt av månadskalendariska uttryck och att de kyrkoårskalendariska som återstår därmed allt oftare tas i bruk för tidsfrister och liknande (se avsnitt 2.3) – och här är naturligt nog direkta tidfästningar så gott som regel.

I stads- och tänkeböckerna kan man nog tänka sig att den veckodagsangivelse man kunde få på köpet vid indirekt tidfästning fallit sig naturlig, med en mer eller mindre fast veckodag för rådstugumötena. Kanhända valde man därför helst söndagar eller de mest bemärkta helgdagarna därutöver som referenspunkt; att med visshet hävda detta skulle dock kräva en noggrann genomgång av exakt vilka dagar som alls väljs som referensdagar i alla de olika texterna (jfr med Ljungfors 1955, s. 161 och bilaga II). Uttrycksekonomiskt uppvägs de indirekta uttryckens större omfattning av den i avsnitt 3.2 visade förkärleken för namngenitiver utan huvudord – eller omvänt: förtas uttrycksekonomi hos dessa av förkärleken för indirekt tidfästning. Medan det i diplomerna, liksom i de enskilda 1500-talsbrevens, väger rätt jämnt mellan före och efter referensdagen, är övervikten för en sådan som föregått den tidfästa dagen (det vill säga ett *æptir* i uttrycken) mer eller mindre framträdande i stads- och tänkeböckerna, allra tydligast i MalmøStb (hela 86 %), varmed också JyTingsv (71 %) och DaDomme överensstämmer rätt väl (82 %).

När det gäller valet av utgångspunkt är veckodag genomgående det omärkta fallet. Ett litet större inslag av annat slag, framförallt *dagb* – vanligen just i singularis (och i bestämd form) – på alla de tre språken och så *nótt* i IslDipl (framförallt före 1400), föreligger enbart i de äldsta diplomerna och i OPetriKr. Exempel:

then nestæ dach. efter sanctæ trinitatis søndach (DanDipl 6:12 (1396))
daghén epter Sancti Eskilli dagh (OPetriKr, s. 135)
næsta tingxdaghen epter sancti Ericx dagh (SvDipl ns 1299 (1410))
tueim naattum eptir Nicholááss messo (IslDipl 1: 36 (1365))

Bland prepositionsfrasformade uttryck med samma tidsbetydelse som en nominalfras är direkt tidfästning nästintill regel, överlag i 85–100 % av fallen. Tydligt avvikande är endast de isländska diplomerna från och med 1400-talet med enbart omkring en tredjedel direkt tidfästa prepositionsfraser. Detta sammanfaller där med en ökad andel indirekta tidfästningar överhuvudtaget, och denna har tydligen spillt över på också de prepositionsfrasformade uttrycken, till exempel:

alau gar dag hinn næsta eptir ascencionem domini (IslDipl 1: 69 (1385))
á fimtudæginn næstan fyrir Palmessó vmm veturenn (IslDipl 2.13: 516 (1562))

Det starka samband mellan prepositionsfras och direkt tidfästning som föreligger överallt utom i IslDipl är just detta: om man skulle välja en prepositionsfras istället för en nominalfras, gjorde man det vid direkt tidfästning – inte tvärtom: för att man valt direkt tidfästning var alltså inte

frasvalet givet, det kunde lika gärna bli en nominalfras (jfr med Ljunggren 1942, s. 156 f.), till exempel:

skyer thorsdag (JyTingsv 15)
sancte Jacobssz dagh (ArbogaTb 4, s. 33)

Däremot är det utanför IslDipl sällsynt med indirekt tidfästa prepositionsfraser – överhuvudtaget, eftersom de som har annan tidsbetydelse än en nominalfras också ogärna är indirekta. Där var emellertid detta val utomspråkligt, som visats i avsnitt 2.3 och åter påpekats ovan.

4 De månadskalendariska uttrycken

När det kommer till de månadskalendariska tidsuttryckens struktur är denna avsevärt enhetligare än hos de kyrkoårskalendariska; medan grunden för dessa senare är ett namn på en enskild dag som i sig kan vara uppbyggt på högst olikartade sätt, grundar sig de förra på en välstrukturerad kombination av ett ordningstal och ett månadsnamn. I nutida språkbruk är den strukturella variation som denna kombination medger ytterst liten, men när uttryckstypen började vinna mark i Norden i början på 1500-talet fanns det utrymme för större variation med avseende på tidsuttryckens innehållsliga fullständighet. Denna avhandlas nedan i avsnitt 4.2, men dessförinnan skall jag säga något om latininslaget i dessa uttryck (avsnitt 4.1). Sedermera skall också något sägas om räkneordets utseende (avsnitt 4.3). Om vi liksom för de kyrkoårskalendariska uttrycken skulle anta ökad domesticering, effektivisering och standardisering, förväntar vi oss här minskande latininslag och ökande andel maximalt nedkortade strukturer (vartill sifferangivelse av räkneordet ansluter grafiskt) – kanhända redan innan uttryckstypen fått ett entydigt övertag.

Liksom i avsnitt 3 omfattar det statistiska underlaget i denna delundersökning enbart ett urval av hela materialet: alla belägg före 1540 och därefter (delar av) IslDipl, DaDomme, MalmøStb/Tb, HelsingørStb, RibeRdb, ArbogaTb, EnköpTb, SthlmTb, PBraheKr, DaAdelsbrev, GustavIReg, AVasaBrev, ChrIVBreve och SkarðsáA.

4.1 Språkval

Som redan framgått av tabell 1–3 förekommer det liksom för de kyrkoårskalendariska uttrycken att de månadskalendariska uppträder i genomgående latinsk språkdräkt, till exempel:

sexta die mensis octobris (PederMBrev 4)
xxviii die Aprilis (PaulusHskr 2, s. 332)

Som tabellerna också visar finns det emellertid få belägg på detta, särskilt efter den allra första pionjärtiden. För tidiga medeltida förekomster i diplom och andra rättshandlingar är de latinska uttrycken i övervikt (sju mot två), och båda beläggen i SvAdelsbrev 1503–17 är på latin, men i alla övriga källor är de mestadels klart sällsynta. PederMBrev har typiskt nog två tidiga månadskalendariska uttryck på latin men övergår sedan helt till svenska, PaulusHskr har två latinspråkiga mot sex danska men utan tydlig kronologi och snarlika förhållanden råder i IslDipl 1544–45. När sedan månadskalenderuttrycken efter hand vinner mera mark i de olika källorna, krymper också de latinspråkiga raskt ihop till en marginell och i yngre källor helt obefintlig förekomst. Ett enda undantag finns det i materialet: PSwarkr har hela 23 latinska uttryck (59 %), men det i en text där månadsuttrycken överhuvudtaget ännu bara utgör 42 % av alla tidsuttryck. Efter 1570 – när de månadskalendariska uttrycken i praktiken segrat – är latinet, som tabell 3 visar, så gott som helt försvunnet (ett belägg vardera i PBraheKr och MalmøTb 1590).

Latinspråkiga månadsuttryck är alltså sällsynta och trängs undan helt efter hand. Eller så kan det i alla fall synas. Det hör till saken att själva månadsnamnen är och förblir rent latin, och detta gör att uttrycken i sin helhet när de bantats ned till ett minimum (varom mera i följande avsnitt) och bara består av med siffra angivet räkneord + månadsnamn i princip lika gärna skulle kunna läsas som latin. Eftersom dessa alternerar med varianter med större eller mindre inslag av entydigt folkspråkliga ord (inte minst en inledande bestämd artikel), har jag i fördelningen mellan latin och folkspråk i statistiken valt att ändå räkna dem det senare till godo. Detta är inte helt invändningsfritt för (delar av) vissa källor, i synnerhet GustavIReg, där de särskilt i de tidigare nedslagen snarare alternerar med (några få) uppenbart latinska uttryck, som *Qwinta Martij* (12, s. 20 (1538)), än med artikelförsedda varianter. K. G. Ljunggren (1942, s. 154) antar sålunda för denna källa, med stöd just av när bestämd artikel börjar förekomma, ”att fram till c. 1540 typen *7 aprilis* är att betrakta som latinsk men att den fr. o. m. nämnda tidpunkt i allt större utsträckning fattas som svensk”.

Våra månadsnamn idag är förstås latinska lånord i respektive nordiskt språk, men hela min undersökningsperiod ut är det kanhända rimligare att se dem som citator; de uppträder nämligen nästan alltid böjda i latinsk genitiv. I fråga om Linnés språkbruk 150 år senare menar Rickard Melkersson (2004, s. 30) istället att det ligger ”nära till hands att tolka

dem [månadsgenitiverna] som inlånade former i det svenska systemet”. Oavsett vilket är de till sitt ursprung bestämningar till ett utsatt eller utelämnat *månadh* eller *dagb*: *then 21 septembris* = ’septembers månads tjugoförsta dag’ eller väl naturligare ’månaden septembers tjugoförsta dag’ – på latin ytterst *21 die mensis septembris*, där de båda genitiverna rimligen bör ses som kongruerande och inte hierarkiska. För de månader vilkas stam slutar på *-i* (*januarius–martius* och *maius–julius*) går det visserligen inte att säga säkert om genitiv föreligger i källorna (om än dubbelteckning, oftast i form av *-ij*, är det vanligaste) – i svenska källor strängt taget ej heller för *augusti*, eftersom den gamla genitiven där blev till grundform (jfr med SAOB, sp. A 2664) sannolikt genom analogi med de båda föregående månadernas *i*-stammar.¹⁵ Eftersom genitiv är så nästan fullständigt dominerande hos övriga månadsnamn, är det likväl högst rimligt att anta genitiv också här (också när dubbelteckning råkar (?) saknas). Detsamma gäller tillika fall av förkortat månadsnamn. Det entydiga inslaget av latinsk nominativ eller på grundval av denna förnordiskad grundform är nämligen sällsynt. Flertalet av de fall som finns är antingen entydiga latinska nominativer på *-us* eller oftare månadsnamn från den sista tredjedelen av året (*september* och så vidare) där latinsk nominativ och sentida inhemska form sammanfaller (jfr också med sv. *augusti* enligt ovan). Entydigt förnordiskad form saknas – förutom ett fall i HelsingørStb 2 och ett i IslDipl 1544–45 (med isländsk genitiv: *þann 4. Aprilz* (11: 347)) och så i AVasaBrev, där ett *april* bland dateringarna av prinsessan Annas egen hand har sällskap av idel formellt tvetydiga fall av nyssnämnda slag. Möjligen har kvinnliga skribenter varit föregångare i att lösgöra sig från den latinska morfologin i de månadskalendariska uttrycken. Här har vi i och för sig också att göra med materialets enda rent privata texter. Vid sidan av latinsk genitiv (och nominativ) finns det i materialet också några få spridda fall av ablativböjning (se exempel i avsnitt 4.2 nedan).

4.2 Uttryckets fullständighet

Det underliggande huvudordet i de månadskalendariska tidsuttrycken är, som framgått av det närmast föregående och naturligt nog, ett ’dag’ – alldeles på samma sätt som i de kyrkoårskalendariska. Det som finns kvar i den struktur vi numera är vana vid är sålunda egentligen bara dess attri-

¹⁵ I danska och isländska har istället *januar* och *februar* mist sitt stam-*i* (kvar i danska dialekter enligt ODS (bd 4, sp. 839, bd 9, sp. 770)).

but: eventuellt en bestämd artikel, ett framförställt attribut i form av ett ordningstal angivande vilken dag i månadens nummerföljd det handlar om och så ett efterställt och ursprungligen genitiviskt attribut som anger vilken månad den numrerade dagen tillhör. I sin latinska tappning är det som vi sett fråga om just ett genitivattribut och inget annat: *xv die (mensis) martii*, men när detta överfördes till de nordiska folkspråken blev det antingen det helt parallella *thenn 15. dag martii* (HelsingørStb 1, s. 304) – med bibehållet efterställt genitivattribut – eller så omvandlades det till en mer analytisk struktur, där latinets genitivattribut blev till ett prepositionsattribut: *then xxix dag i Octobris Maanet* (PaulusH5kr 5, s. 322). Den senare varianten tyder på att man valt att tolka latinets *mensis octobris* som hierarkiskt (som ’oktobers månads’, inte ’månaden oktobers’). I ett uttryck som *den 29. dag vdy augusty* (DaAdelsbrev 1: 121) får ordet *maanet* uppfattas som utelämnat huvudord till genitiven. Belägg med *månadh* i genitiv – och alltså tillhöriga den latintrognare strukturen – finns däremot enbart i de isländska källorna, som i kraft av isländskans fullt levande kasussystem böjer hela månadsdelen i genitiv, till exempel *14. dag Martij Manadar* (IslDipl 2.13: 520). Också latinsk ablativböjning av månadsnamnet, utlöst av prepositionen *i*, kan förekomma: *xxvj daghen j mayo manadh* (PederMBrev 3). Det är likväl mycket ovanligt och tycks sakna omedelbart stöd i latinet vad gäller dagangivande uttryck; däremot återfinns det på latin i allmännare uttryck, som bara tidfäster till månad och inte dag: *jn Maijo* (PBraheKr, s. 1). (Folkspråkliga sådana, överlag mycket sällsynta, ingår inte i tabell 10 nedan.)

Liksom vanligtvis de kyrkoårskalendariska uttrycken står de månadskalendariska i bestämd form; därmed blir det, åtminstone i danska och svenska, naturligt med en inledande bestämd artikel (som förstas helt saknar förebild i latinet), i svenska vanligtvis innebärande dubbel bestämdhet. I sin syntaktiskt fullständigaste form ser alltså ett månadskalendariskt uttryck ut så här:

then 21 dagen vdj nouembri[s] monath (SthlmTb 2: 1, s. 42)
then 24. dag martij (DaDomme 642)

Och i sin nedbantade form så här, som allra mest med också den bestämda artikeln utelämnad:

den 2 7tembris (ChrIVBreve 87)
11 maj (AVasaBrev 10)

I tabell 10 visas utvecklingen från det förra till det senare i de folkspråkliga uttrycken (och endast dessa). Som framgår är det snarast tal om en

Tabell 10. *Uttryckets fullständighet i de folkspråkliga månadskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.*

	Best. art.		dagb(en) i				månad		Σ mån.-uttr.		
	n	%	d.	i	i	d.	Σ %	n	%	n	%
Före 1540											
PederMBrev 1512–19	—	0 %	9	—	—	82 %	7	64 %	11	65 %	
PaulusHSkr 1526–34	4	66 %	5	—	1	100 %	6	100 %	6	73 %	
DaAdelsbrev 1527–39	3	50 %	1	—	4	66 %	1	17 %	6	19 %	
GustavIReg 1530–38	1	1 %	—	—	—	0 %	—	0 %	127	30 %	
Övriga	—	0 %	1	—	2	100 %	3	100 %	3	1 %	
1540- och 1550-talen											
MalmöStb 1541–45	21	64 %	—	—	33	100 %	—	0 %	33	35 %	
HelsingørStb 1549–56	38	84 %	4	—	30	76 %	1	2 %	45	15 %	
DaDomme 1540–59	5	100%	3	—	2	100 %	3	60 %	5	3 %	
DaAdelsbrev 1540–58	63	83 %	8	—	46	71 %	—	0 %	76	37 %	
EnköpTb 1540–59	27	27 %	—	1	45	46 %	—	0 %	99	54 %	
ArbogaTb 1541–60	14	82 %	—	—	6	35 %	1	6 %	17	8 %	
SthlmTb 1544–45	28	19 %	11	—	12	16 %	11	8 %	144	93 %	
GustavIReg 1542–60	57	19 %	1	—	4	2 %	2	1 %	296	84 %	
IslDipl 1544–45, 1553	1	17 %	—	—	5	83 %	4	67 %	6	5 %	
1560- och 1570-talen											
HelsingørStb 1564–65	116	98 %	—	—	70	59 %	—	0 %	118	54 %	
MalmöTb 1577–78	77	100%	4	—	15	25 %	4	5 %	77	95 %	
DaDomme 1560–79	112	98 %	—	—	44	39 %	—	0 %	114	43 %	
DaAdelsbrev 1566	91	76 %	—	—	13	11 %	—	0 %	119	92 %	
EnköpTb 1560–79	88	87 %	4	—	45	49 %	3	3 %	100	87 %	
ArbogaTb 1561–69	23	92 %	—	—	1	4 %	—	0 %	25	30 %	
SthlmTb 1563–64	111	98 %	47	—	6	47 %	47	42 %	113	99 %	
GävleTb 1573–78	19	100%	—	—	6	32 %	—	0 %	19	100 %	
IslDipl 1562, 1570	38	78 %	—	—	44	90 %	18	37 %	49	34 %	
1580-talet och senare											
RibeRdb 1580–99	125	100%	—	—	1	1 %	—	0 %	125	59 %	
MalmöTb 1590	115	98 %	—	—	4	3 %	—	0 %	117	85 %	
DaDomme 1590–91	169	99 %	—	—	56	33 %	—	0 %	170	86 %	
ChrIVBreve 1598–1620	96	92 %	—	—	3	3 %	—	0 %	104	95 %	
EnköpTb 1580–95	98	100%	3	1	15	19 %	6	6 %	98	86 %	
SthlmTb 1592	84	91 %	1	—	—	1 %	1	1 %	95	84 %	
PBraheKr o. 1585	27	100%	2	—	10	44 %	1	4 %	27	64 %	
AVasaBrev 1591–1612	18	78 %	—	—	—	0 %	—	0 %	23	100 %	
SkarðsáA (1580–)1640	81	52 %	—	—	8	5 %	2	1 %	156	71 %	

relativ kronologi. Fullständigare varianter är vanliga när uttryckstypen så smått börjar vinna insteg i en given källa, oberoende av vid vilken tid detta ägde rum, och därefter inträder raskt en tilltagande andel nedban-

tade strukturer. Detta innebär att fullständigare varianter var mycket vanliga hos månaduttryckens föregångsmän i början av 1500-talet (så har alla uttrycken i PaulusH Skr både utsatt *dag* och utsatt *maaned*), men de är också vanliga långt senare på 1500-talet i sådana källor där uttryckstypen först sent vinner inträde, framförallt DaDomme och IslDipl. Allra tydligast gäller detta med avseende på utsatt *månadh*, som överlag är sällsynt efter 1540 utom i dessa två källor – och så i SthlmTb på 1560-talet. Sistnämnda källa uppvisar därvidlag en eljest okänd (men tillfällig) återgång till fullständigare uttryckssätt, med tillika hög andel utsatt *dagh*. De fullständigare strukturer som föreligger med detta senare innehåller mestadels enbart ett *dagh* i full överensstämmelse med den latinska strukturen. Ett ensamt *i*, det vill säga typen *then 15 wtij Januarij Månatt* (EnköpTb, s. 205) med utelämnat huvudords-*dagh*, återfinns enbart och enbart undantagsvis i EnköpTb, medan typen *Then 6 dagh J Maij Månatt* (EnköpTb, s. 207) – just vanligtvis åtföljd också av ordet *månadh* – förekommer på flera håll och är den föredragna varianten i vissa källor, de tidiga PederMBrev och PaulusH Skr och så (av de fullständigare) i SthlmTb, framförallt på 1560-talet.¹⁶

SthlmTb har, som vi tidigare sett, ett nästan helt genomfört bruk av månadskalendariska uttryck alltifrån 1540-talet, och redan i detta tidiga skede åtföljs dominansen av en stor andel strukturellt nedbantade varianter. Detta är en del av den geografiska skillnad som tabell 10 företer vid sidan av den relativa kronologin: svenska källor överger snabbare och mycket påtagligare de fullständigare uttrycksvarianterna. Allra tydligast är detta i GustavI Reg som från början nästan helt saknar *dagh* och *månadh*. Här inträder, som vi sett, en ytterst tvär typologisk övergång redan 1534, och den nya uttryckstypen som då tar över har alltså redan sin slutgilla struktur (i de undersökta 1530-talsnedslagen till 100 %). Också bestämd artikel saknas för det mesta, så det är alltså en maximalt kort-huggen struktur som möter i dessa brev från det kungliga kansliet. Möjligen har det samband med dateringssederna på Stockholms rådstuga, där samma minimala struktur är nästan lika vanlig på 1540-talet (men sålunda inte 20 år senare). Denna behändiga strukturminimalism tycks alltså ha

¹⁶ Det är för övrigt så ett tillfälligt fullständigare uttryck får te sig i nusvenskan, om vi någon gång skulle vilja tillgripa ett sådant – i så fall med drag av högtidlighet eller rentav ödesmättnad, som i detta exempel ur Westö 2006 (s. 53 f.): *Och medan åren gick började Boldt småningom vinkla sitt budskap allt djärvare, så att han slutligen, klockan tio över tre den femtonde dagen i oktober år 1908, [...] kungjorde för sin avgångsklass [...] att det därför inte var fel att kalla Nya testamentet världshistoriens första socialistiska manifest.*

varit en del av den möjliga modevåg till förmån för ett nytt daterings sätt som synes ha svept genom den svenska huvudstaden på 1530-talet. Också i ArbogaTb är andelen fullständigare uttrycksvarianter jämförelsevis liten redan när typen vinner insteg kring århundradets mitt, och EnköpTb – med ett tidigare anammande av den nya uttryckstypen – har klart lägre andel än de danska stadsböckerna på 1540- och 1550-talen men fullföljer sedan inte nedbantningen i samma takt som dessa.

Ännu efter 1580 – när den nutida strukturen på de flesta håll blivit nästan allena rådande, både i svenska och danska källor men också om-sider på Island (i 1600-talskällan SkarðsáA) – släpar EnköpTb efter en del i utvecklingen (med hela 19 % utsatt *dagb* och 6 % utsatt *månadh*). Större inslag av fullständigare uttryck har då bara den länge förändrings-obenägna DaDomme (ännu 33 % utsatt *dagb*) och PBraheKr (med inte mindre än 44 % utsatt *dagb* och 4 % utsatt *månadh*), däremot inte den typologiskt lika ålderdomliga RibeRdb. De förutnämnda sena 1500-talskällorna framstår likväl såsom undantag som bekräftar den regel som tycks åtfölja själva uttryckstypens slutliga seger. De få belägg som finns kvar på fullständigare uttryck (utanför de nyssnämnda tre materialen) vid denna tid är ibland uppenbart motiverad av ett slags ökad högtidlighet eller liknande (jfr med not 16); det enda fallet i SthlmTb 1592 föreligger sålunda i en notis om konungens död.

När det gäller den strukturella variation som överlevt intill denna dag i de nordiska språken, den mellan utsatt bestämd artikel och utelämnad sådan, ger tabell 10 snarast intryck av att det utgående 1500-talets typologiskt förhärskande månadskalendariska uttryck överlag hade utsatt artikel – utom på Island, där SkarðsáA likväl har en aning fler utsatta artiklar än outsatta. I tidiga 1500-talskällor är tendenserna mer spretiga. GustavIReg liksom SthlmTb på 1540-talet har som redan sagts få utsatta artiklar, och detsamma gäller dels EnköpTb 1540–69 (men inte senare), dels den verkliga pionjären i Sverige: Peder Månsson, som aldrig har någon artikel fastän i övrigt många fullständigare strukturer. K. G. Ljunggren (1942, s. 154) menar ”att vi måste räkna med att även tyskt inflytande medverkat” till att artikeln kom i bruk i svenska, men då ser han som sagt de äldre, formellt tvetydiga beläggen i GustavIReg av typen *7 aprilis* som rent latin, och det kan förstås inte hävdas om PederMBrev med *dagb* och *månadh* i uttrycken. De äldsta danska källorna är inte alls lika återhållsamma med artikel men ändå mer så än i de yngre källorna. Lägst ligger DaAdelsbrev före 1540 på 50 %. Det är nog mycket tänkbart att man i uttryckstypens äldsta skede, åtminstone på svenska, var mer beroende av den latinska förlagan också med avseende på dess artikel-

löshet (såsom Ljunggren vill föreställa sig det, men utan att man därför nödvändigtvis uttryckte sig på latin). Såttillvida är det alltså orätt att tala om en rättfram utveckling från mest maximala struktur till mest minimala struktur; det ökande artikelbruket innebar istället en syntaktisk komplettering. En utbredd standardisering av uttryckens struktur är det hursomhelst fråga om.

4.3 Räkneordet

Det ordningstal¹⁷ som utgör den ena nödvändiga beståndsdel i ett komplett månadskalendriskt uttryck kan antingen skrivas ut eller skrivas med en siffra. Liksom i nutida språkbruk är det senare helt förhärskande i hela mitt material. I motsats till numera är det dock inte så sällan fråga om romerska siffror (och uppenbarligen oftare än textutgåvorna ger sken av, eftersom det i inledningarna till de danska stadsboksutgåvorna heter som i MalmøStb 1 (s. XI) att ”Romertallene, som anvendes i den tidlige Del av Stadsbogen 1503–48 [...], [er] omskrevet til Arabertal”). Överlag är arabisk siffra ändå det vanligaste, i många texter med marginell konkurrens av romersk (varför utgåvornas vittnesbörd i dessa fall får anses vara tillförlitliga). I svenska källor står siffran vanligtvis utan punkt, i danska och isländska med punkt – helt i överensstämmelse med ännu rådande skrivseder på ömse håll (med reservation för att också detta möjligen skulle kunna vara en textutgivarens normalisering i vissa utgåvor). Utskrivet räkneord förekommer framförallt – men inte enbart då och inte allenarådande – vid *första*, och så alltid förstås när ordningstalet ersatts med det ordinativa pronomenet *sista*, ibland *yttersta*. Exempel:

thend første dag martii (RibeRdb, s. 168)

a þann tijunda dag Julij manadar (IslDipl 2.15: 292)

then siste februarij (MalmøStb 2, s. 378)

then yterste dagen May (PSwartKr, s. 8)

Ofta återfinns utskrivna ordningstal vid fullständigare strukturer, men de är också där i mycket entydigt mindretal. Just vid det ordinativa *síðastur* tycks för övrigt nutida isländska ännu föredra utsatt både *dagur* och *mánuður*: *síðasta dag aprílmánaðar* (Holm & Davíðsson 1994, s. 19).

¹⁷ Liksom på latin är det – av allt att döma – alltid just ett ordningstal, inte som i romanska språk ett grundtal (om framväxten av denna senare företeelse se Ringenson 1934).

5 Årtalsangivelser och andra utbyggnader

Det mest naturliga tillägget till ett kalendariskt tidsuttryck, vare sig kyrkoårs- eller månadskalendariskt, är givetvis en årtalsangivelse. Så är vi vana att se datumuttryck idag. Hur vanligt det är i de undersökta källorna hänger nära samman med källtypen. I självdateringar av urkunder är ett årtal närmast ofrånkomligt. När det saknas beror det snarast på förbiseende eller helt enkelt skada hos textbäraren. (Däremot är det omvända: årtal men ingen dagangivelse, inte så sällsynt.) I stads- och tänkeböckerna krävs det också årtalsangivelser, men dessa behöver inte upprepas för varje ny dagangivelse så länge denna hör till samma år som tidigare – vilket likväl inte hindrar att vissa skrivare ändå väljer att göra det. I krönikor kan också årtalsangivelser vara överflödiga om ett givet år är etablerat och sedan ett antal daterade händelser under samma år omtalas.

Årtalsangivelserna kan placeras antingen före eller efter det kalendariska tidsuttrycket, till exempel:

fra hegat burð vars herra jhu xi þushundr(að) .ccc. xl. ok v. aar þorsdag næsta firir festum georgij martiris (IslDipl 1: 20)
 aar efther Gws bœrdh mdxiiij paa sancte Kieyls dagh (JyTingsv 69)
 på Sancti Jacobi affton Anno domini Mccclxi (OPetriKr, s. 119)
 aar epther Gutz biurdt 1590, thenn 23. dag maij (DaDomme 626)
 den 17 december anno 1612 (AVasaBrev 24)

Som en särskild variant har jag urskilt fall där årtal och kalenderuttryck står åtskilda från varandra i (det som åtminstone kan tolkas som) samma syntaktiska mening. (Däremot har årtalsangivelser på större avstånd i texten inte beaktats alls.) Exempel:

Datum Haffnie, *then løgerdag nest epther Stj. Martini ep. dag*, neruerinnedes oß elskelige, erlig og welbœrdige Eyler Hardenberg, rider, wor och rigens hoffmester Jahann Friis [...], wore thro mendt och raadt. 1562. (DaDomme 299)
arum effter Gudz Burd 1562 a almennilegu leijdarþijngi a Lambey xiiij dag Julij mánadar (IslDipl 2.13: 559)

Av de redan givna exemplen framgår några olika uttrycksvarianter hos årtalsangivelsen: själva årtalet kan introduceras med ett latinskt *anno* (*domini* eller liknande) eller ett folkspråkligt *ar* (*æptir Gudhs byrdh* eller liknande), räkneordet kan också – mer sällan – stå ensamt, till exempel *Ten 7 junius 88* (GävleTb, s. 28). Det finns i flera källor en uppenbar korrelation mellan *anno* och efterställning och mellan *ar* och framförställ-

Tabell 11. Årtalsangivelserna i de folkspråkliga kyrkoårskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.

	Uttryck			Ställning			Σ år- tal	Σ tids- uttr.
	<i>anno</i>	<i>ar</i>	end. årtal	före	efter	åt- skilt		
Före 1500								
IslDipl –1450	91	51	—	47	83	12	142	195
ArbogaTb 1476–80	18	2	—	20	—	—	20	104
Övriga texter i tab. 7–9	13	160	—	165	3	5	173	301
1500-talet								
DaDomme 1540–91	24	90	96	106	12	92	210	317
IslDipl. 1544–70	25	158	6	74	80	35	189	236
MalmøStb 1541–90	64	41	10	93	20	2	115	215
ArbogaTb 1541–69	54	1	4	30	27	2	59	259
DaAdelsbrev 1527–66	50	42	9	2	97	3	102	168
GustavIReg. 1530–60	55	19	15	15	73	1	89	257
OPetriKr o. 1540	24	28	—	23	21	8	52	181

ning, men den är långtifrån fullständig. Till kategorin med *ar*-uttryck, inte till de ensamma årtalen, har jag i tabellen också fört de spridda förekomster i diplomatierna och JyTingsv av fall där själva ordet *ar* saknas inom den gängse tillhörande ramen, till exempel:

efter Gudz byrd medxliiij then neste tisdag efter palme søndag (JyTingsv 1)

För de kyrkoårskalendariska uttrycken är framförställning och efterställning av årtalen lika logiska: från det stora till det lilla eller tvärtom, medan man för de månadskalendariska med samma sätt att resonera skulle kunna hävda att efterställning vore det mest logiska: från det lilla (den numrerade dagen) över det halvstora (månaden) till det stora (året).¹⁸

Som framgår av tabell 11 är framförställning och ett uttryck med *ar* det helt förhärskande under medeltiden. Från detta avviker endast IslDipl¹⁹, som föredrar efterställning och (därmed) – mot IslDipl:s kalendariskt mindre latinbenägna ståndpunkt än DanDipl och SvDipl – uttryck med *anno*, och så ArbogaTb, som också föredrar *anno* (men här framförställ-

¹⁸ Med framförställning skulle man därmed – till äventyrs – kunna jämföra amerikansk-engelsk datering med siffror: 9.12 '97 för 12 september 1997 (jfr med Blackburn & Holford-Strevens 1999, s. 784).

¹⁹ Bland uttrycken med *ar* i IslDipl återfinns sju (alla före 1400) som avser inte år efter Kristi födelse utan dåvarande konungs styresår (se härom Nielsen 1958, sp. 6 ff.; jfr också med Ólafía Einarsdóttir 1964, s. 154 ff.).

Tabell 12. Årtalsangivelser i de folkspråkliga månadskalendariska tidsuttrycken i några nordiska text(grupp)er.

	Uttryck			Ställning			Σ år- tal	Σ tids- uttr.
	<i>anno</i>	<i>år</i>	end. årtal	före	efter	åt- skilt		
PederMBrev 1512–19	1	3	1	5	—	—	5	11
PaulusHŠkr 1526–34	3	3	—	4	2	—	6	6
DaAdelsbrev 1527–66	61	31	46	1	140	—	141	204
GustavIReg 1530–60	261	13	37	2	309	—	311	423
DaDomme 1540–91	44	133	10	143	44	—	187	316
IslDipl 1544–70	15	28	1	13	28	2	43	59
HelsingørStb 1549–56	10	1	3	2	12	—	14	45
EnköpTb 1540–95	82	22	7	76	31	4	111	298
GävleTb 1573–78	8	11	—	15	3	1	19	19
MalmøTb 1577–90	21	32	4	37	20	—	57	194
RibeRdb 1580–99	28	12	3	30	12	—	43	125
AVasaBrev 1591–1612	4	—	—	—	4	—	4	23
ChrIVBreve 1598–1620	93	—	—	1	91	1	93	107
Övriga (6) texter i tab. 10	231	5	6	210	30	2	242	728

da). För 1500-talet blir bilden spretigare. Allmänt sett är inslaget av efterställning betydligt större; i all synnerhet gäller det DaAdelsbrev²⁰ och GustavIReg, där det är klart vanligast. Likaså har *anno* vunnit terräng – utom i IslDipl, som nu omsider föredrar det inhemska *år*, och i DaDomme, där ensamt årtal har flest belägg. Sistnämnda källa har också en högst väsentlig andel distansställda årtal, särskilt på 1550-talet och företrädesvis placerade senare i samma mening utan tillhörande *aar* eller *anno* (se exempel ovan).

Hur ter sig då årtalsangivelserna hos de månadskalendariska tidsuttrycken mot bakgrund av denna på 1500-talet brokigare variation hos de kyrkoårskalendariska? Som tabell 12 visar tar de i många texter (se särskilt ”övriga”) över det *anno* som varit på frammarsch. Endast PederMBrev (dock väl litet underlag), MalmøTb, GävleTb, IslDipl²¹ och i all synnerhet DaDomme har fler belägg för *år*, de båda sistnämnda därmed i någorlunda överensstämmelse med sitt bruk vid de kyrkoårskalendariska (om än DaDomme övergivit sin preferens för ensamt årtal vid dessa). Ensamt årtal är i tabell 12 som vanligast i DaAdelsbrev, utan nämnvärt stöd bland de kyrkoårskalendariska där och utan att det kor-

²⁰ Utöver de särförtecknade uttryckstyperna finns här också ett *im jar*. (I tabell 12 finns ytterligare tre sådana belägg.)

²¹ Här finns det en årtalangivelse med både *anno* och *år*.

relerar med någon utpräglad preferens för maximalt korta månadsuttryck enligt avsnitt 4.2 ovan. När det gäller ställning tar däremot den nya uttryckstypen inte över den allmänna tendens till mera efterställning som 1500-talet medförde för den gamla. DaAdelsbrev och IslDipl för visserligen vidare sin klara respektive litet mer tveksamma preferens för efterställning och den finns också i HelsingørStb liksom mycket tydlig i GustavIReg och ChrIVBreve (med sprött underlag tillika i AVasaBrev). I brevgenren synes man alltså överlag ha börjat föredra efterställning. I flertalet andra texter (se särskilt ”övriga”) är det likväl framförställning som lever kvar som huvudalternativ – mot ovannämnda tanke att efterställning vore det mest logiska vid månadskalendariska uttryck. Variationen är icke dess mindre rätt väsentlig mellan de olika delmaterialen (utanför de sex ”övriga”). Om månadskalenderuttrycken redan 1600 uppnått en rätt standardiserad (och bortsett från månadsgenitiven modern) form, gäller detta alltså inte den naturliga utbyggnad som årtalsangivelsen utgör. Man var här ännu långt ifrån den huvudsakliga enhetlighet som en gång rätt för årtal vid de kyrkoårskalendariska uttrycken – eller som vi för den delen är vana vid numera.

Ett kalendariskt tidsuttryck kan också uppträda med andra tidfästade utbyggnader än årtal. Framförallt i framtida tidsangivelser är följande slag av precisering, en närdeiktisk motsvarighet till årtalen, rätt vanlig hos de östnordiska kyrkoårsuttrycken:

om pedersmesso *nestkomandis* (ArbogaTb 3, s. 36)

att giffue thennom [...] tiill poske *først komminndis* 50 daller och saa tett siste hundrede jochims daller tiill sancti Micaelis dagh *ther nest effter*, som er, naar mandt scriffuer Guds aar 1557 (MalmøStb 2, s. 337)

Som specifikation av själva tidsangivelsen förekommer framförallt två typer: veckodagsangivelse och dygnsdelsangivelse. Det förra ingår, som avsnitt 3.3 visat, för det mesta i de indirekt tidfästa kyrkoårsuttrycken – där veckodagen då utgör huvudord i den överordnade nominalfrasen. Man kunde därvid tänka sig att den väsentliga andel som dessa indirekta uttryck utgör, i synnerhet i stads- och tänkeböckerna och yngre rättshandlingar, skulle ha kunnat skapa ett behov av veckodagsprecisering också sedan man alltmer övergått till månadskalendariska uttryck. Något sådant kan emellertid inte beläggas; veckodagsangivelser som utbyggnad till själva det kalendariska uttrycket är ytterligt sällsynta i hela materialet, också det yngsta där månadskalendern tagit över. Att specificera del av det kalendariskt angivna dygnet är inte heller något man känt nämnvärt behov av. Vanligast är det, rätt naturligt, i de berättande källorna, kröni-

korna och SkarðsáA. I de förra handlar det företrädesvis om det oprecisa *natt* (som då ofta utgör senare sammansättningsled), i den senare har också klockslagsangivelser så smått vunnit inträde. Exempel:

om iula nath (StureKr 3894)

paa fastelagens mandag om natthen (DaDomme 341)

Pann 23. Martii mánaðar, um aðra stund eptir miðdegi (SkarðsáA, s. 262)

6 Från namn till nummer

Sammanfattningsvis har föreliggande undersökning kunnat visa följande om kalendariska tidsuttryck i dansk-, svensk- och isländskspråkigt medeltida och reformationstida skriftbruk:

- De under medeltiden nästintill helt förhärskande kyrkoårskalendariska tidsuttrycken fick stegvis ge vika för månadskalendariska av det nutida löpnummerade slaget under 1500-talets lopp. I början av detta århundrade förekom dessa senare endast hos enstaka föregångare, och först från mitten av 1530-talet fick de en efter hand allt allmännare spridning – tills de från och med 1570-talet var given huvudtyp på de allra flesta håll. Som eftersläpande områden framstår i materialet Jylland och framförallt Ribe men också Island, som först under 1600-talets första hälft tycks ha antagit månadskalendarisk datering som förstahandsalternativ. Efter övergången kvarstod likväl de kyrkoårskalendariska uttrycken i tidfästning av frister och periodgränser; kyrkoårets märkesdagar var och förblev i stor utsträckning också det ekonomiska årets, så för nyssnämnda ändamål framstod de ännu som naturligare val än avrundade datum enligt månadskalendern.
- Dateringar i de äldsta folkspråkliga texterna, framförallt diplomerna, var ofta i Danmark och Sverige – men inte på Island – angivna på latin, men detta slags kodväxling försvann alltmer under senmedeltiden för att på 1500-talet enbart förekomma undantagsvis. Däremot förblev partiella (morfologiska eller lexikala) inslag av latin ett nog så framträdande drag hos de kyrkoårskalendariska uttrycken undersökningsperioden ut. De äldsta månadskalendariska var också på latin i sin helhet, men detta övergavs raskt under det följande utbredningsskedet; kvarstod gjorde då bara de latinska månadsnamnen, företrädesvis dessutom böjda i latinsk genitiv.
- De folkspråkliga kyrkoårskalendariska uttrycken undergick under de dryga 200 år som här undersökts inga avgörande strukturella föränd-

ringar förutom att utelämnat huvudord för 'dag' till en namngenitiv vann jämförelsevis stor utbredning under 1500-talet (alltså en förkortad struktur). De stora skillnaderna inom materialet föreligger istället mellan olika genrer, där framförallt kröniketexterna avviker från de övriga genom en mycket större andel prepositionsfraser med samma tidsbetydelse som en nominalfras och en mycket större andel direkt tidfästa uttryck. Ett isländskt särdrag i jämförelse med diplom och rättshandlingar från Östnorden var en väsentlig andel uttryck med *messa* som huvudord för referenstiden (istället för *dagur* eller utelämning).

- De folkspråkliga månadskalendariska uttrycken undergick en vanligtvis snabb strukturell förenkling från fullständigare strukturer med utsatt *dagh*, ibland också *månadh*, när de först kom i bruk i ett givet genresammanhang (vanligtvis oavsett om detta var tidigt eller sent i övergångens absoluta kronologi), till dem med enbart ordningstal och månadsnamn, i slutet av övergångsskedet dessutom för det mesta med en inledande bestämd artikel, om än inte lika allmänt i isländska.
- Årtalsangivelser ställdes under medeltiden företrädesvis framför själva det kalendariska tidsuttrycket och omfattade vanligen ett folkspråkligt *ar æptir Gudhs byrdh* eller liknande utom på Island, där man föredrog efterställning och latinskt *anno (domini)*; under 1500-talet blev variationen mellan framför- och efterställning större hos de kyrkoårskalendariska uttrycken, likaså ökade användningen av *anno*. Också de allt vanligare månadskalendariska uttrycken övertog denna större variation i placering liksom den ökade preferensen för *anno*, och någon ny enhetlighet i årtalsangivelsebruket uppnåddes aldrig under det undersökta tidsskedet.

I huvudsak torde det undersökta materialet vara tillräckligt stort och tillräckligt allsidigt för att ge en någorlunda rättvisande bild av de kalendariska tidsuttryckens utveckling under drygt 200 år av det nordiska skriftspråkbrukets historia. När några enskilda föregångsmän har urskilts för de månadskalendariska uttrycken, är det likväl osannolikt att dessa skulle ha varit de enda; därtill är nog det nät jag kastat ut i språkbrukshavet inte tillräckligt finmaskigt. De som har fångats in är hursomhelst i Sverige biskopen Hemming Gadh och inte minst birgittinen Peder Månsson under 1500-talets två första årtionden (den senare med en konsekvent övergång alltifrån 1512) och i Danmark karmeliten Paulus Helie och, avsevärt varsammare, den högadlige Mogens Gyldenstjerne under åren kring 1530. I Sverige inträdde sedermera en mycket tvär övergång till den

nya dateringsseden vid det kungliga kansliet 1534 och på Stockholms rådstuga en än fullständigare övergång innan 1544, då tänkeböcker åter finns bevarade efter en 15-årig lucka. I Danmark var den fortsatta övergången under årtiondena efter 1540 avsevärt mer tveakande om än med tiden entydig nog – och också där uppenbart med början i och kring landets maktcentrum: i kungliga domsbrev, hos alltflera av riddare Mogens' ståndsbröder, i stadsböckerna från Malmö och Helsingør. Motsvarande stegvisa men entydiga tillväxt för de månadskalendariska uttrycken förelåg i svenska städer utanför Stockholm: Enköping och Arboga, fastän inte helt i takt med varandra. På Island tog det alltså längre tid för förändringen att vinna insteg överhuvudtaget, men en föregångsman inom makteliten går det så småningom att urskilja också här: biskopen Gissur Einarsson.

Också om de nyssnämnda föregångsmännen som sagt näppeligen är de enda i denna språkbruksförändring i Norden, är det ändå hugväckande att begrunda vilka de som kommit till synes var. Till sitt väsen tycks den typologiska förändring som inträdde annars passa som hand i handske med tidens stora kulturomvandling, reformationen: den innebar ju ett övergivande av tidsuttryck som i icke ringa mån bygger på helgondagar (eller åtminstone fungerar som bäst med många helgondagar att referera till). Också den geografiska utbredningsväg i Norden som mina rön givit vid handen stämmer väl överens med den som reformationens många kulturimpulser företedde, ”fra det tyske sentrum, til de nordiske sentrene (København og Stockholm/Uppsala), og så i siste instans ut til den nordiske periferien” (Rasmussen 1990, s. 11). Kronologiskt stämmer det likaledes väl, med en brant stigande förändringskurva alltifrån 1535–1540 samtidigt som reformationen fått fullt genomslag i de båda nordiska kungarikena. Reformationen som orsak är också Seth Gustafsons hypotes (1950, s. 152 f.) med avseende på det fulla genomslag för månadskalendern i GustavIReg som Ljunggren (1942, s. 153) tidigare iakttagit:

Någon orsak till att det nya dateringssystemet slår igenom, anföres icke. Men troligt är, att man efter reformationens genomförande, varvid helgondyrkan avskaffades, icke mera ville använda helgonkalendern såsom grund för dateringen.

Ser vi nu emellertid till vilka det nya dateringssättets nordiska pionjärer var, stämmer bilden genast mycket sämre. Biskop Gissur var visserligen en reformationens man på Island, men hans bruk av månadskalenderuttryck var både tveakande och kommet till stånd först när uttryckstypen redan hunnit långt på väg i östra Norden. De tidigaste nordiska brukarna

var istället den gamla kyrkans trogna tjänare, de båda munkarna visserligen i mer eller mindre uttalad mån reformkatoiker men likafullt katoiker. Och vad än mer bestickande är: varken reformationens främste förkämpe i Sverige Olaus Petri eller dess duglige verkställare i Danmark biskop Peder Palladius var å sin sida nämnvärt hågade av de nya tidsuttrycken. För dem var uppenbarligen de kyrkoårskalendariska uttrycken, också de som grundar sig på helgondagar, ideologiskt helt oproblematiska (jfr med Malmstedt 1994, s. 59 f., om den förres uttryckliga försvar av *fasta fori*-helgondagarna, bara de inte firades på felaktigt vis).

Övergången till nya kalendariska tidsuttryck i Norden må i stort sett sammanfalla i tiden med reformationens genomförande därsammastädes, men det finns sålunda inga skäl att tro att det varit reformationen i sig som drivit fram förändringen, inte minst eftersom dess ledande nordiska företrädare var så njuggt inställda till den. Förändringen ger istället intryck av att vara en allmän renässansföreteelse – åtminstone om vi ser till Peder Månsson, som av allt att döma tillägnade sig det nya dateringssättet på plats i Rom åren kring 1510, eller till den Erasmuspåverkade Paulus Helie (jfr med Jørgensen 2000, s. 204 f.). Också den något äldre Hemming Gadh hade en mångårig vistelse i Rom bakom sig, under 1400-talets sista två årtionden. Det ligger därmed nära till hands att tänka sig att de i Norden nya tidsuttryckens första inspirationskälla står att finna i renässanslatinnet. Som jag redan redovisat i avsnitt 1 fanns det sedan länge ett latinskt vardagsbruk av löpnummerade månadskalendariska uttryck i påvens Rom, vid sidan av det antikromerska i högtidligare sammanhang (Blatt 1946, s. 583). En mycket översiktlig genomgång av de yngsta av de påvliga urkunder med svensk relevans som finns utgivna i ActaPontSvec 1.2 visar att detta växelbruk ägde bestånd ännu i slutet av 1400-talet. Att månadskalendarisk datering – av båda slagen – bar entydig stilprägel av renässans framhålls med eftertryck av latinisten Franz Blatt (*ibid.*):

Car la datation suivant le calendrier ecclésiastique s'accorde mal avec les efforts dirigés vers un style humaniste, alors que la datation à la Romaine trahit le goût des expressions anciennes. [– –] Il va sans dire qu'un écrivain soucieux d'imiter les textes antiques fera tout ce qu'il pourra pour éviter la datation ecclésiastique [...]

Och jag vill alltså gärna föreställa mig att det var i just den andan som de ovannämnda nordiska föregångsmännen i början av 1500-talet tillägnade sig ett nytt dateringssätt – för att det var det gamla. Skälet till att det sedan så raskt vann insteg vid det svenska kungliga kansliet på 1530-talet kan möjligen snarare ha varit mer praktiskt; man kan ha sett dess enkla

systematik som en fördel i den statsadministrativa effektiviseringen – särskilt tydligt när man som här från första början valde en maximalt komprimerad struktur. I sin undersökning av språket i Gustav Vasas brev urskiljer Torsten Wennström (1941, s. 12 ff., 31) tiden 1533–38 som ett särskilt skede i kanslistilens utveckling (från det att Laurentius Andrei och Olaus Petri lämnat kansliet och till det att Conrad von Pyhy blev kansler) och framhåller att det ”rådte brist på fullt användbara skrivare på kansliet under denna den svenska riksstyrelsens och rikshushållningens jäsningstid” (s. 31). Kanhända var det detta som möjliggjorde ett så motståndslöst övergivande av de traditionella dateringssederna. (Wennström (a. a., s. 88) kännetecknar för övrigt kungens personliga stil som ”[m]jest ursprunglig, frisk och självständig” under just denna period.)

Som likaledes omtalats i avsnitt 1 hade de löpnummerande månadskalendariska uttrycken en etablerad ställning också på flera folkspråk ända sedan högmedeltiden: i England från sent 1100-tal och något senare i Frankrike (Ljungfors 1955, s. 184 f.), förmodligen också i andra romanska språk (jfr med Ringenson 1934 passim). När och hur snabbt eller omfattande de sedan tillika fick en nordligare kontinental spridning är däremot ovisst. 1500-talets första nordiska brukare av månadskalendariska tidsuttryck – kyrkans män med sannolikt öppna sinnen för sydligare renässansvanor – bör som sagt ha mött och inspirerats av dem i företrädesvis latinspråkiga texter, men för den uttryckens allmännare spridning som inträdde från 1530-talet förefaller det rimligt att snarare anta (nord)tyska förebilder. Att de nya tidsuttrycken på allvar hade nått norra Tyskland allra senast på 1520-talet förefaller sålunda sannolikt. Det är svårt att tro att de annars kunde ha fått det genomslag som de – snabbara eller långsammare, tvärt eller mer stegvis – sedermera fick i nordiska brev och stads- och tänkeböcker, om de inte redan haft stöd i Östersjöområdets *lingua franca*. I fråga om Gustav I Reg tar K. G. Ljunggren (1942, s. 153 f.) tyska förebilder för givna, men de enda exemplen han ger är hämtade från det kungliga kansliets eget tyska språkbruk.

Hur gammal och hur allmän utbredningen för månadskalendariska uttryck kan ha varit i de norra delarna av det europeiska huvudlandet i början av 1500-talet ligger det emellertid utanför denna undersöknings ram att rannsaka. Det jag här har kunnat redovisa är hur det sedan gick till när man i Norden under 1500-talets lopp vid skriftspråklig datering alltmer övergav namn på årets dagar till förmån för löpande nummer på månadens.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

- ArbogaTb = *Arboga stads tänkebok. 1451–1569*, utg. av Erik Noreen och Torsten Wennström, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 53, bd 1–4, Uppsala 1935–1950: bd 2, s. 66–158, 378–411, bd 3, s. 1–49, 192–244, 329–388, bd 4, s. 27–142.
- AVasaBrev = *Anna Vasas brev till familjen Gyllenstierna 1591–1612*, utg. av Jaroslaw Dumanowski, Piotr Garbacz och Wojciech Krawczuk i samarbete med Ola Svensson, Kraków 2002: hela texten; hänvisningar med brevnnummer.
- ChrIVBreve = *Kong Christian den Fjerdtes egenhændige Breve*, udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, bd 1 (1589–1625), Rudolph Klein, Kjøbenhavn 1887–1889 [affotograferet efter originaludgaven og genoptrykt 1969]: s. 9–185; hänvisningar med brevnnummer.
- DaAdelsbrev = *Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, udg. ved E. Marquard af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, bd 1–3, København 1929–1941: bd 1, s. 1–511, bd 3, s. 1–180; hänvisningar med band- och brevnnummer.
- DaDomme = *Danske Domme 1375–1662. De private domssamlinger*, ved Erik Reitzel-Nielsen, bd 1–8, Det danske Sprog- og Litteraturselskab, C. A. Reitzels Forlag, København 1978–1987: bd 1, bd 2, bd 3, s. 5–334, bd 5, s. 5–204; hänvisningar med brevnnummer.
- DanDipl = *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 4. række, bd 1–7, C. A. Reitzels forlag, København 1984–2000, samt bd 12 (<http://diplomatarium.dk/dd/oversigt/4-12.html>): ej sentida avskrifter; hänvisningar med band- och diplomnummer.
- EnköpTb = *Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595*, utg. av Sven Ljung, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 65, Lund 1960–1966: hela texten.
- GestaDan = ”Gesta Danorum pa danskæ” efter Cod. Holm. B 77. *Gammeldanske Krøniker*, udg. for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur ved M. Lorenzon, København 1887–1913, s. 1–60: hela texten.
- GustavIReg = *Konung Gustaf den förstes registratur*, utg. af Riksarkivet, Handlingar rörande Sveriges historia. Första serien, bd 1–29, Stockholm 1861–1916: bd 7, s. 1–122, bd 9, bd 12, s. 4–120, bd 14, s. 1–8, 25–35, 45–50, 69–160, 221–262, 304–364, bd 22, s. 1–44, 98–146, 171–206, 255–283, 310–349, 384–427, bd 29, s. 374–580.
- GävleTb = *Gävle stads tänkebok*, utg. av Percy Elfstrand, Gästriklands kulturhistoriska förening, Uppsala 1956: s. 1–59.
- HelsingørStb 1 = *Helsingør stadsbog 1549–1556. Rådstueprotokol og bytingbog*, udg. ved Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1971: hela texten.
- HelsingørStb 2 = *Helsingør stadsbog 1554–1555, 1559–1560 og 1561–1565*.

- Rådstueprotokol og bytingsbog*, udg. ved Karen Hjorth i samarb. med Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1981: s. 349–550.
- IslDipl 1 = *Islandske originaldiplomer indtil 1450. Tekst*, udg. af Stefán Karlsson, Editiones Arnarnagnænar A 7, Munksgaard, København 1963: s. 4–139, 277–410 (ej förfalskade diplom); hänvisningar med diplomnummer.
- IslDipl 2 = *Diplomatarium Islandicum / Íslenzkt fornbréfasafn, sem hefir inni að halda bréf og gjörninga, dóma og máldaga, og aðrar skrár, er snerta Ísland og íslenzka menn*, gefið út af Hinu íslenzka bókmenntafélagi, bd 7–15, Reykjavík 1903–50: bd 7, s. 543–589, bd 8, s. 719–768, bd 10, s. 401–496, bd 11, s. 284–445, bd 12, s. 501–635, bd 13, s. 683–768, bd 14, s. 7–26, bd 15, s. 369–455 (ej sentida avskrifter); hänvisningar med band- och diplomnummer.
- JyTingsv = *Gamle Jydske Tingsvidner*, samlede og udg. af O. Nielsen, Universitets-Jubilæets Danske Samfund 49, Kjøbenhavn 1882: hela texten; hänvisningar med tingsvittnesnummer.
- JönköpTb = *Jönköpings stads tänkebok 1456–1548*, utg. af Carl M. Kjellberg, Jönköping 1907–1915: s. 138–160.
- KarlsKr = *Nya eller Karls-krönikan*, Svenska medeltidens rim-krönikor, andra delen, utg. af G. E. Klemming, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 17: 2, Stockholm 1866: hela texten; hänvisningar med versradsnummer.
- MalmøStb 1 = *Malmø rådstueprotokol (stadsbok) 1503–1548*, udg. ved Erik Kroman i samarb. med Leif Ljungberg og Einar Bager af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1965: s. 1–33, 48–99, 191–225.
- MalmøStb 2 = *Malmø stadsbog 1549–1559. Rådstuerettens, bytingets og toldbodrettens protokol*, udg. ved Einar Bager af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1972: s. 309–449.
- MalmøTb = *Malmø tingbøger 1577–83 og 1588–90*, udg. ved Leif Ljungberg og Einar Bager i samarb. med Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1968: s. 1–67, 260–388.
- OPetriKr = ”En Swensk Crøneca” af Olavus Petri, efter handskrift utg. af Jöran Sahlgren. *Samlade skrifter av Olavus Petri*, Sveriges kristliga studentrörelses förlag under red. af Bengt Hesselman, fjärde bandet, Uppsala 1917, s. 1–298: hela texten.
- PaulusHSkr = *Skrifter af Paulus Helie*, udg. ved P. Severinsen (bd 1), Marius Kristensen (bd 2–7), Hans Raeder (bd 6) og Niels-Knud Andersen (bd 7) af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, bd 1–7, Gyldendalske Boghandel, København 1932–1948: alla paratextuella dateringar.
- PBraheKr = *Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika*, utg. af Otto Ahnfelt, Lund 1896–1897: hela texten.
- PederMBrev = *Vadstenabrodern Peder Månssons bref på svenska från Rom till Vadstena kloster 1508–1519*, efter originalen i Sv. Riksarkivet och Uppsala Univ.-bibliotek utg. af Robert Geete, Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk.:s årsmöte 1915, P. A. Norstedt & söner, Stockholm 1915: hela texten; hänvisningar med brevnnummer.

- PPalladiusSkr = *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. for Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Lis Jacobsen, bd 1–5, København 1911–1926: alla paratextuella dateringar.
- PSwartKr = Peder Swart: *Konung Gustaf I^s Krönika*, med inledning och ordförklaringar utg. af Nils Edén, Aktiebolaget Ljus, Stockholm 1912: hela texten.
- RibeRdb = *Ribe rådstuedombøger 1527–1576 og 1580–1599*, udg. ved Erik Kroman af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1974: hela texten.
- SkarðsáA = ”Annáll Björns lögréttumanns Jónssonar á Skarðsá eða Skarðsáranáll 1400–1640”. *Annales Islandici / Annálar 1400–1800*, gefið út af Hinu íslenska bókmenntafélagi, bd 1, Reykjavík 1922–27, s. 28–272: s. 159–265.
- SthlmTb 1 = *Stockholms stads tänkebok 1524–1529 m. m.* av M:r Olaus Petri Phase, utg. genom Ludvig Larsson, register m. m. av Sven Ljung, Skrifter utg. av Vetenskaps-societeten i Lund 11, C. W. K. Gleerup, Lund 1929–1940: s. 1–42, 256–319.
- SthlmTb 2 = *Stockholms stadsböcker från äldre tid*, andra serien: tänkeböcker, ny följd, utg. af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom Joh. Ax. Almquist, bd 1–4, Stockholm 1936–41: bd 1, s. 2–132, bd 2, s. 220–248, bd 3, s. 3–110, 217–278, bd 4, s. 429–544.
- SthlmTb 3 = *Stockholms stads tänkeböcker från år 1592*, utg. av Stockholms stadsarkiv, del 1, red. av Daniel Almqvist, Stockholm 1939, s. 1–101 (text A för april).
- StureKr = *Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna*, Svenska medeltidens rim-krönikor, tredje delen, utg. af G. E. Klemming, Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 17: 3, Stockholm 1867–68: hela texten; hänvisningar med versradsnummer.
- SvAdelsbrev = ”Brev”. Utterström, G. (1968): *Fem skrivare. Metta Ivarsdotters brev till Svante Nilsson. Studier i senmedeltida svenskt brevspråk*, Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series 7, Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 185–278: alla breven.
- SvDipl = *Svenskt diplomatarium*, utg. av Riksarkivet, Stockholm 1829–2002: bd 1–6, bd 8 (ej sentida avskrifter); hänvisningar med diplomnummer.
- SvDipl ns = *Svenskt diplomatarium från och med år 1401*, utg. af Riksarkivet genom Carl Silfverstolpe, Stockholm 1875–1902: bd 1, s. 1–92, bd 2, s. 246–345, bd 3, s. 530–623 (ej sentida avskrifter).

Dessutom har följande källor kommit till viss kompletterande användning:

- ActaPontSvec 1.2 = *Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta Pontificum Svecica I. Acta Cameralia II. Ann. MCCCCLXXI–MCDXCII*, auspiciis Archivi Regni Sveciae edidit L. M. Bååth, Norstedt & filii, Holmiae 1957.
- BSH 5 = *Bidrag till Skandinaviens historia*, ur utländska arkiv samlade och utg. af Carl Gustaf Styffe, femte delen: Sverige under de yngre Sturarne, särdeles Svante Nilsson, 1504–1520, P. A. Norstedt & söner, Stockholm 1884.
- Westö, K. (2006): *Där vi en gång gått. En roman om en stad och om vår vilja att bli högre än gräset*, Norstedts, Stockholm.

Litteratur

- Alver, B. (1970): *Dag og merke. Folkeleg tidsrekning og merkedagstradisjon*, Universitetsforlaget, Oslo & Bergen & Tromsø.
- Bauer, R. W. (1868): *Calender for Aarene fra 601 til 2200 efter Christi Fødsel*, Thieles Bogtrykkeri, Kjøbenhavn. [Affotograferet og genoptrykt i offset 1961 ved Dansk historisk fællesforening.]
- Beckman, N. (1934): "Isländsk och medeltida skandinavisk tideräkning". *Nordisk kultur* XXI, s. 5–76.
- Berg, I. (2011): "Mellom norsk og dansk: Skriftspråk og talemål ikring 1500". *Norsk språkhistorie i eldre nynorsk tid (1525–1814)*. Minnesskrift for Kjartan Ottósson, red. av Helge Sandøy & Ernst Håkon Jahr, Novus forlag, Oslo, s. 17–31.
- Blackburn, B. & Holford-Strevens, L. (1999): *The Oxford Companion to the Year*, Oxford University Press, Oxford.
- Blatt, F. (1946): "Les formules de datation dans les textes latins médiévaux. Étude sur une tendance humaniste du Moyen-âge". *Miscellanea Giovanni Mercati II. Letteratura medioevale*, Studi e testi 122, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, s. 581–592.
- Dahlby, F. (1958): *Helgondagar*, Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm.
- Geete, R. (1919): *Kalendarium Svecicum Medii Ævi. Normalkalendarium för Sveriges medeltid*, P. A. Norstedt & söner, Stockholm.
- Granlund, J. (1960): "Første vinterdag, sommerdag: Sverige". *KLNM* 5, sp. 140–141.
- Grotefend, H. (1891–98): *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, bd 1–2, Hahn'sche Buchhandlung, Hannover & Leipzig.
- (1982): *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, 12. verbesserte Aufl., hrsg. von Th. Ulrich, Hahnsche Buchhandlung, Hannover.
- Gustafson, S. (1950): *Hemming Gadhs språk I–II*, ak. avh., Lundastudier i nordisk språkvetenskap 6, Gleerupska univ.-bokhandeln, Lund.
- Holm, G. & Aðalsteinn Davíðsson m. fl. (1994): *Svensk-isländsk ordbok*, tredje oppl., Bokförlaget Rabén Prisma, Stockholm.
- Hødnebo, F. (1971): "Om diplomer som kilde for norsk språkhistorie". *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking*. Heidersskrift til Olav T. Beito, red. av Hallvard Magerøy og Kjell Venås, Universitetsforlaget, Oslo & Bergen & Tromsø, s. 145–153.
- Jansson, S. O. (1974): "Tideräkning". *KLNM* 18, sp. 270–277.
- Jørgensen, K. Rübner (2000): "Paulus Helie og Peder Månsson. To 1500-tals oversættere af Erasmus' 'Institutio principis Christiani'". *Arkiv för nordisk filologi* 115, s. 205–232.
- KLNM = *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, bd 1–22, red.: Allan Karker, Helge Pohjolan-Pirhonen, Jakob Benediktsson, Magnús Már Lárusson, Finn Hødnebo & John Granlund, Allhem, Malmö 1956–1978.

- Lid, N. (1934): "Den serlege folklege tidsrekningi i Noreg". *Nordisk kultur* XXI, s. 122–139.
- Lindberg, G. (1923): *Die schwedischen Missalien des Mittelalters. Ein Beitrag zur vergleichenden Liturgik I. Kalendarium, Proprium de tempore, Proprium de sanctis, Commune sanctorum*, ak. avh., Uppsala.
- (1937): *Kyrkans heliga år. En historisk-principiell undersökning med särskild hänsyn till det svenska kyrkoåret*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm.
- Lithberg, N. (1921): "Första vinterdag". *Etnologiska studier tillägnade Nils Edvard Hammarstedt 3/3 1921*, Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker 2, Stockholm, s. 152–167.
- (1934): "Kalendariska hjälpmedel". *Nordisk kultur* XXI, s. 77–94.
- Ljungfors, Å. (1955): *Bidrag till svensk diplomatik före 1350*, ak. avh., C W K Gleerups förlag, Lund.
- Ljunggren, K. G. (1942): *Objekt och adverbial. Studier i svensk syntax*, Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 38. Nr 3, C. W. K. Gleerup & Otto Harrassowitz, Lund & Leipzig.
- Magnús Már Lárusson (1960): "Første vinterdag, sommerdag". *KLNM* 5, sp. 138–140.
- Malmstedt, G. (1994): *Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500–1800*, ak. avh., Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 8, Göteborg.
- Melkersson, R. (2004): *I begynnelsen af majo. Om kodväxling i Linnés Iter Lapponicum 1732*, Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet (MISS) 48, Göteborg.
- Mähl, S. (2008): given vnde screven tho deme holme. *Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm*, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XCIX, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala.
- Nielsen, H. (1958): "Datering (datumsformel)". *KLNM* 3, sp. 1–15.
- Nilsson, M. P:n (1934): "Folklig tideräkning". *Nordisk kultur* XXI, s. 95–121.
- Nordberg, A. (2006): *Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendariska riter i det förkristna Norden*, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XCI, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala.
- Nordisk kultur* XXI. *Tideräkningen*, utg. av Martin P:n Nilsson, Albert Bonniers förlag m. fl., Stockholm & Oslo & København 1934.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*, grundlagt af Verner Dahlerup, udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1919–1954.
- Ólafía Einaradóttir (1964): *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historiskrivning*, ak. avh., Bibliotheca Historica Lundensis XIII, Natur och kultur, Stockholm.
- Rasmussen, T. (1990): "Innledende overveielser med europeisk perspektiv". *Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540–1610*, red.: Ingmar Brohed, Universitetsforlaget, Oslo.

- Ringenson, K. (1934): *Le rapport d'ordinaux et de cardinaux dans les expressions de la date dans les langue romanes*, Librairie E. Droz, Paris.
- Sachse, F. (1904): *Das Aufkommen der Datierungen nach dem Festkalender in Urkunden der Reichskanzlei u. d. Erzbistümer*, Diss., Erlangen.
- SAG = Teleman, U., Hellberg, S. & Andersson, E. (1999): *Svenska Akademiens grammatik*, Stockholm.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien, Lund 1893–.
- Schroeter, J. F. (1926): *Haandbog i kronologi. Anden del*, Cammermeyers boghandel, Oslo.
- Seip, D. A. (1958): "Diplomspråk". KLN 3, sp. 91–97.
- Skautrup, P. (1947): *Det danske sprogs historie II. Fra unionsbrevet til Danske lov*, Gyldendalske boghandel – Nordisk forlag, København
- Svensson, S. (1945): *Bondens år. Kalender och märkesdagar, hushållsregler och väderleksmärken*, Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag, Stockholm.
- Wennström, T. (1941): *Studier över språket i Gustav Vasas svenska brev*, Gleerupska universitetsbokhandeln, Lund.

KATHRINE THISTED PETERSEN

Hvor verbet retteligen placeres skal

– en undersøgelse af OV-ledstilling i Danske Lov

1 Indledning

At sprog som står i nær kontakt med hinanden, ofte vil påvirke hinanden med hensyn til f.eks. ordforråd, bevidner franske, engelske og tyske låneord i dansk som *chikane* (fr. *chicane*), *weekend* (eng.) og *kræmmer* (mnty. *krēmer*). Hvorfor især tyskindlånte leksemer præger det danske ordforråd inden for blandt andet forvaltning, retspleje, handel og håndværk, kan det forhold forklare at både højtstående embedsmænd, handlende og håndværkere fra Tyskland i perioden fra ca. 1100 til 1700 bosatte sig enten permanent eller midlertidigt i Danmark (Winge 2000: 19).

At den tyske påvirkning også kan have fundet sted på det syntaktiske

---

En særlig tak til Steffen Krogh og de to anonyme bedømmere for vejledende kommentarer og relevante litteraturhenvisninger.

Petersen, K. Thisted, cand.mag., ph.d.-stipendiat, Institut for Æstetik og Kommunikation, Nordisk, Aarhus Universitet, Danmark. “How to Place the Verb Right – an Investigation of OV Word Order in the Danish Code”. *ANF* 127 (2012), pp. 145–171.

Abstract: In this paper, the development of word order in written Danish is investigated with special attention to the positioning of the verb. It is a well-documented fact that the VO structure in Modern Danish with the governing verb preceding its actants was also the dominant word order in the oldest sources of written Danish (cf. Diderichsen 1941, Heltoft 2005). Around 1300, however, new OV types emerge and the use of OV word order increases until it stabilizes and decreases in the 16th century. Because of the extensive immigration from the northern German regions between 1100 and 1700, it has been suggested that these word order changes are due to German influence (e.g. Braunmüller 2004). In order to reconsider this statement, the distribution of different OV types in a specific text from the Early Modern Danish period – the Danish Code from 1683 – is compared to the general development of Danish word order from Early Middle Danish (c. 1100 – c. 1350) to Early Modern Danish (c. 1500 – c. 1700). The statistical analysis of the Danish Code reveals an OV pattern that differs from both earlier stages of written Danish and contemporary German texts. Comparing the OV types found in the Danish Code with the memoirs by Leonora Christina and the development in Swedish (cf. Magnusson Petzell 2011), I attribute the high OV frequency in some Early Modern Danish texts to intentional stylistic variation as a Scandinavian phenomenon.

Keywords: Old Danish, Early Modern Danish, word order development, OV, the Danish Code 1683, language contact, language style, intentional variation.

plan, har bl.a. Braunmüller (2004) foreslået. Den forholdsvis høje forekomst af præverbale objekter som kan observeres i visse ældre nydanske tekster, forklarer Braunmüller således som “direkte Transferenzen aus dem Deutschen” (Braunmüller 2004: 226). Hvorvidt det er rimeligt at tale om en tysk indflydelse på ledstillingen i dansk, er det initierende spørgsmål for nærværende undersøgelse af verbets placeringsmuligheder i Danske Lov (DL) fra 1683. For at kunne afgøre om der er tale om en naturlig dansk udvikling eller en tysk sprogpåvirkning, er det en forudsætning at de placeringsmuligheder som en systematisk statistisk undersøgelse af verbets stilling vil klarlægge, sammenlignes med ældre danske ledstillingsforhold. Ved at anskue placeringsmulighederne i 1600-tallet med udgangspunkt i forholdene i både ældre dansk og tysk vil sandsynligheden for en tysk påvirkning blive vurderet.

Da den historiske forudsætning for en tysk indvirkning på dansk i 1600-tallet udgøres af de to sprogs sameksistens gennem perioden fra ca. 1100–1700 der indebærer et skift fra nedertysk til højtysk, følger først en kort redegørelse herfor. Dernæst vil en beskrivelse af verbets stilling i ældre dansk og tysk danne baggrunden for den endelige analyse af DL.

2 Dansk i sameksistens med nedertysk og højtysk

Selv om der allerede fra 800-tallet kan påvises en betydelig kontakt mellem danske og tyske handelsmænd i og omkring Nordens daværende største handelscentrum Hedeby, var det først efter oprettelsen af det nye nordeuropæiske handelsforbund Hansaen i 1158 med Lübeck som hovedsæde at tyskerne for alvor begyndte at sætte deres præg på Danmark. De skriftlige kilder vidner om at den gensidige skriftlige kommunikation indtil ca. 1300 foregik på latin, hvorefter korrespondancen mellem Danske Kancelli og de nordtyske hansestæder hovedsagelig blev tysksproget (Winge 2000: 23). I takt med opblomstringen af den nordiske handelsforbindelse tiltog indvandringen af tyske handels- og embedsmænd så stærkt at der dannedes et solidt grundlag for forskellige grader af tosprogethed på dansk jord: “Die hohe Frequenz von sog. *code switches* in Quellen unterschiedlicher Art [...] ist ein Hinweis auf den relativ freien Gebrauch der Sprachen nebeneinander” (Diercks og Braunmüller 1993: 18). Skønt de tilkommende tyskere gennem hele indvandringsperioden fra 1100 til 1700 overvejende stammede fra det nordtyske område, var det ikke det samme sprog de bragte med sig til Danmark. Den neder-

tyske skriftnorm der fastsattes som et kompromis mellem de forskellige nedertyske dialekter, var kun i brug indtil omkring år 1600. Overgangen fra nedertysk til højtysk begyndte efter opdagelsen af Amerika i 1492 der udvidede handelskontakten mod vest for på denne måde at indskrænke Hansaens og østersøhandelens betydning. Herefter befandt det økonomiske og kulturelle centrum sig i Mellem- og Sydtykland hvor der taltes højtysk (Winge 2000: 42). Med til at understøtte dette sprogskifte var indførelsen af et overregionalt retssystem i form af romerretten der af praktiske årsager blev udøvet med højtysk som fælles forvaltningssprog. Efter reformationens krav om en oversættelse af Bibelen fra latin til modersmålet var det Luthers højtyske oversættelse som vandt udbredelse og etablerede højtysk også som kirkens sprog: "Selv om hans bibeloversættelse og salmer straks blev oversat til nedertysk, var det for sent at skabe et nyt domæne for det hændende nedertyske skriftsprog" (Winge 2000: 42). I Danske Kancelli tog man hurtigt konsekvensen af denne udvikling ved allerede mellem 1540 og 1560 at ændre den nedertyske skriftnorm til fordel for højtysk. Vigtigt er det i den forbindelse at være sig den store forskel mellem tale- og skriftsprog bevidst. Den bratte overgang til højtysk medførte ikke i første omgang at nedertysk uddøde som talesprog, men i løbet af tiden frem mod 1600 sørgede nye indvandrere fra både nord- og mellemtyske byer for at højtysk blev mere og mere almindeligt også i den mundtlige kommunikation, i særdeleshed i de dannede og højere samfundslag (Winge 2000: 43–44). På baggrund af ovenstående understreges det hermed at det i forbindelse med DL er det højtyske skriftsprogs påvirkning der undersøges.

3 Verbets stilling i ældre dansk

Med henblik på at kunne afgøre sandsynligheden for en tysk indvirkning på den danske verbalplacering i 1600-tallet er det vigtigt først at klargøre ledstillingsforholdene på de forudgående stadier af det danske skriftsprog. Som udgangspunkt for denne beskrivelse anvendes den veletablerede periodeopdeling mellem ældre middeldansk (ca. 1100–1350), yngre middeldansk (ca. 1350–1500), ældre nydansk (ca. 1500–1700) og nutidsdansk (ca. 1700 >) (jf. Brøndum-Nielsen 1950: 8–10, Skautrup 1944, 1947, Jensen 2011: 96). Da vidnesbyrdene om et olddansk skriftsprog i form af runeindskrifter fra ca. 800 til 1100 er så få at en statistisk pålidelig ledstillingsanalyse ikke lader sig gennemføre, vil der nedenfor blive taget udgangspunkt i ældre middeldansk fra ca. 1100 til ca. 1350.

3.1 Ældre middeldansk ca. 1100–1350

Den mest systematiske beskrivelse af ledstillingsforholdene i det tidligste danske skriftsprog udgør Diderichsens (1941) afhandling om sætningsbygningen i Skånske Lov. Diderichsens undersøgelse bygger på Tekst I i Brøndum-Nielsens (1933) udgave som er sammensat af forskellige håndskrifter der imidlertid “kun paa yderst faa Punkter afviger fra hinanden i syntaktisk Usus” (Diderichsen 1941: 8). Som supplement hertil anvendes eksempler fra Lollesgaard (1920). De citerede kilder omfatter landskabslovene Skånske Lov (Sk. L.), Eriks sjællandske Lov (E. L.), Valdemars sjællandske Lov (V. L.), Jyske Lov (J. L.), legendefragmentet fra Cambridge om St. Christina (St. Chr.) samt Sjælens Trøst (Sj. Tr.). Når der nedenfor anføres eksempler fra landskabslovene, henvises der med side- og linjetal til Brøndum-Nielsens (1933–1961) udgave af Danmarks gamle Landskabslove (DgL). Legendefragmentet og Sjælens Trøst citeres fra henholdsvis Diderichsen (1931–1937) og Nielsen (1937). Til oversættelsen af de gammeldanske teksteksempler anvendes Lund (1967) og Brøndum-Nielsen (1935, 1971ab, 1973).

3.1.2 *Hovedsætninger*

For at gøre ledstillingsmulighederne i ældre middeldansk sammenlignelige med nydansk sætningsstruktur vil Lollesgaards begreber i det følgende blive tilpasset en nyere topologisk terminologi. Det sætningsskema som Diderichsen (1966) i 1946 indførte, er siden blevet modificeret af bl.a. Hansen (2006) og foreligger i en ny, gennemrevideret form hos Hansen og Heltoft (2011). Der vil i det følgende blive anvendt et til lejligheden passende kompromis mellem de ældre og nyere udgaver således at der tages hensyn til de vigtigste ændringer siden Diderichsen. Overordnet indeles sætningen i tre felter indledt af et forbinderfelt med plads til konjunktioner (Konj.). Herefter følger fundamentfeltet (F) som kan indeholde alle ledtyper ud over det finitte verbum, neksusfeltet med det finitte verbum (v) som fast bestanddel samt indholdsfeltet bestående af de(n) infinitte verbalform(er) (V) og eventuelle bestemmelser af adverbial (MA/A) og ikke-adverbial (IO/DO) art knyttet hertil. I neksusfeltet kan der på letledspladsen yderligere optræde tryksvage pronominer under forudsætning af at verbalet kun består af et finit verbum. For at illustrere muligheden for udfyldningen af alle sætningens pladser anføres nedenfor tre eksempler hvor pladsen for henholdsvis det indirekte objekt, prædikativet og de lette pronominer er prioriteret.

Figur 1. Nydansk hovedsætningsstruktur.

Konj.	Fundament	Neksusfelt				Indholdsfelt					
	F	v	S	letled	a	V	IO	DO	MA	P	A
Og	så	ville	han		gerne	vide	hende	sætningen			i et skema
For	således	kunne	han		jo	gøre		sætningen	pænt	anskuelig	for hende
Og	derefter	viste	han	hende				sætningen			

Som Diderichsen forklarer, hersker allerede i Skånske Lov det grundprincip “at Verbet staar forrest i Hovedsætningens Aktualfelt [dvs. neksusfelt]” (Diderichsen 1941: 37). Ligesom i nydansk er V2-ledstilling med det finitte verbum på anden plads således den almindeligste i deklarativer hovedsætninger, enten med subjektet eller et til verbalet underordnet sætningsled placeret i sætningens forfelt.

- (1) Tolf hors **gøræ** stod (Sk. L. 136,1)
 ‘tolv heste gør stod’
tolv heste udgør et stod

Udvides et forudgående subjekt med en bestemmende relativsætning eller en apposition, vil der stadig være tale om V2-ledstilling på det overordnede sætningsniveau.

- (2) Bondæn thær kunæn fich **hafthe** børn (E. L. 8,3)
 ‘bonden der konen fik havde børn’
den bonde der fik konen, havde børn

Det andet grundprincip om en adskillelse mellem neksus- og indholdsfelt betyder at de(n) infinit(te) verbalform(er) i et sammensat verbal placerer sig sammen med aktanterne i sætningens indholdsfelt. Mens det finitte verbum på grund af sin fastlåsning til neksusfeltet aldrig efterfølger sine aktanter, medmindre disse er placeret i fundamentfeltet¹, placeres de(n) infinit(te) verbalform(er) i ældre middeldansk derimod ikke nødvendigvis foran eventuelle aktanter sådan som det er tilfældet i moderne dansk. I forhold til moderne dansk med konsekvent efterstillede aktanter og ældre germansk med overvægt af foranstillede aktanter indtager Skånske Lov ifølge Diderichsens analyse “en Overgangsstilling, idet kun ca. 230 af i alt ca. 700 Indholdsbestemmelser [...] staar foran infinit Verbum” (Diderichsen 1941: 38). På daværende tidspunkt var ledstillingen i (3) således ikke unormal.

¹ I urgermansk menes det finitte verbum derimod at have været ubundet, jf. f.eks. slutstillingen af verbet i Guldhornsindskriften fra Gallehus ved Tønder o. år 400: **ek hlewagastiz holtijaz horna tawido** (Karker 2001: 21).

- (3) Frændær **mughæ** ey børn fran thelræ mothær **takæ** (V. L. 321,13)
 ‘frænder må ej børn fra deres moder tage’
slægtninge må ikke fjerne børnene fra deres mor

At tale om verbal slutstilling i et eksempel som det ovenstående sådan som Lollesgaard (1920: 36) gør det, er problematisk fordi der i teorien ville kunne tilføjes både aktanter og frie led til verbet efterfølgende. I stedet for kontakt-, distance- og endestilling anvendes i nærværende undersøgelse derfor de overordnede ledstillingsbegreber OV og VO. Afgørende er det inden for denne terminologi om aktanterne befinder sig foran eller efter det styrende verbum.

Diderichsen skelner først og fremmest mellem såkaldte frie og faste forbindelser da der mellem disse to typer hersker en grundlæggende ledstillingsforskel: “»Fast« Verbalbestemmelse staar saaledes hyppigst foran Vb. inf. (154 Gange mod ca. 120 efterstillet)” (Diderichsen 1941: 42). Til den faste type regner Diderichsen partikelverbumbforbindelser samt verber der i moderne dansk er tryksvage, i kombination med præpositionsforbindelser som i (4) eller indeterminerede objekter. Da det inden for ældre dansk ortografi ikke er muligt at skelne mellem foranstillet løs partikel og fast sammensætning, vil partiklerne blive holdt uden for nærværende undersøgelse.

- (4) þættæ **uiliæ** summi mæn at lohum **hafæ** (Sk. L. 51,7–8)
 ‘dette vil somme mænd ad lov have’
dette vil nogle mænd have til lov

Delsing (1999) har påvist at den samme OV-struktur kendetegner funktionsverbumbforbindelser af ovenstående type i ældre svensk: “I dessa kan man se kombinationen av verb och nominal som ett komplext predikat [...] Därmed er det troligt att nominalet inte ska betraktas som argument till verbet utan som ett semantiskt stöd för detta” (Delsing 1999: 204).

Vægtprincippet betyder at tilstedeværelsen af flere eller særlig omfangsrige aktanter typisk efterstilles det infinitte verbum.

- (5) Næfningæ **skulæ swæræ** um handran, boran, oc hiorthran thær summæ kallæ markran, oc vm wathæssgærningæ, oc vm thiufnæth (J. L. 30,14–16)
 ‘nævninge skal sværge om håndran, boran, og jordran der somme kalder markran, og om vådegærninger, og om tyveri’
nævninge skal sværge [i sager] om åbenlyst tyveri af bærbare genstande, om åbenlyst tyveri af formue, om åbenlyst tyveri af jord – som nogle kalder åbenlyst tyveri af mark – om skadegørende handlinger og om tyveri i almenhed

En tilsvarende tydelig sammenhæng mellem aktanternes tyngde og deres efterstillede position har Delsing (1999: 189) fundet i ældre svensk.

3.1.3 Bisætninger

Overordnet betragtet adskiller nydanske bisætninger sig fra hovedsætningerne ved at have sætningsadverbialet placeret før det finitte verbum. For den maksimale udfyldnings skyld anføres to eksempler i sætnings-skemaet nedenfor.

Om ledstillingen i den ældre middeldanske bisætning skriver Diderichsen at der gælder “den Grundlov, at Subjektet – hvis et saadant findes – staar foran Vb. fin., og at i subjektløse Sætninger det Led rykker frem foran Vb. fin., som ellers skulde have Førstepladsen efter det” (Diderichsen 1941: 59). Som både Diderichsen (1941: 38) og Heltoft understreger, er det netop afgørende at der, både hvad angår hoved- og bisætninger, “kun er én finit verbalposition og dermed kun én position hvor et led kan stå foran finittet” (Heltoft 2005: 150). Denne plads er på daværende tidspunkt blot endnu ikke blevet grammatikaliseret til at være subjektets foretrukne. På grund af den gennemgående V2-struktur kan sætningsadverbialet i bisætninger heller ikke endnu være fastlagt til den nydanske position foran det finitte verbum (jf. også Gregersen og Pedersen 2000) hvilket betyder at der dengang ikke herskede nogen formel forskel mellem sætningstyperne (Heltoft 2005: 151).

Selv om sætningsadverbialet i middeldanske bisætninger havde sin normale plads efter det finitte verbum, kunne det i kilekonstruktioner rykkes frem foran finittet således at ledstillingen kom til at ligne den moderne danske. I moderne islandsk hvor sætningsadverbialet som udgangspunkt stadig befinder sig i postverbal position, har Maling (1980) vist at fremrykningsmuligheden kun eksisterer i subjektløse bisætninger, og at det fremrykkede led således indtager den ledige subjektplads. Et typisk eksempel udgør (6) hvor negationen har kilet sig ind mellem *sem* og *hefur* (jf. Maling 1980: 185).

Figur 2. *Nydansk bisætningsstruktur.*

Konj.	Subj. ²	Neksusfelt			Indholdsfelt						
		S	a	v	V	IO	DO	MA	P	A	
Og	at	han	gerne	ville	vise	hende	sætningen				i et skema
Og	at	han	jo	kunne	gøre		sætningen	pænt	anskuelig		for hende

² = subjunktion

- (6) Þetta er glæpamaðurinn, sem *ekki hefur verið* dæmdur
 ‘dette er forbryderen som ikke har været dømt’
dette er forbryderen som ikke er blevet dømt

Denne fremrykningsmulighed gælder ifølge Maling (1980: 180) perfektum participier, adjektiver, visse adverbier og partikler, men ikke objekter og præpositionsforbindelser. På baggrund af disse restriktioner er det blevet foreslået at kun kerner lader sig fremrykke, mens fremrykningen af syntagmer er forbeholdt topikaliseringer (Höskuldur Thráinsson 2007: 368).

I overensstemmelse med Gunnar Hrafn Hrafnbjargarsons (2004) analyse af kilekonstruktionen på ældre skandinaviske sprogtrin viser eksemplerne nedenfor at kilen i ældre middeldansk imidlertid kunne udgøres både af kerner som f.eks. infinitte verber (jf. (7) og (8)) og af syntagmer i form af f.eks. prædikativer og objekter (jf. (9), (10) og (11)) eller af et frit adverbial som i (12).

- (7) þem, ær flatfæræs **uil** (Sk. L. 26,5)
 ‘den der fledføres vil’
den der vil overdrage sin ejendom til nogen mod fast underhold
- (8) en man ther skiwdhe **kan** ther meth (J. L. 312,14–15)
 ‘en mand der skyde kan der med’
en mand som kan skyde med dem [våbnene]
- (9) hin ær mansins arfuæ **sculde** wæræ (E. L. 5,8–9)
 ‘hin der mandens arving skulle være’
den der skal være mandens arving
- (10) hin [...] thær arftakænde **ær** æftær mannæn (E. L. 5,1)
 ‘den [...] der arvtagende er efter manden’
den [...] der er arvtager efter manden
- (11) þæn [...] ær sak **søker** (Sk. L. 4,1–2)
 ‘den [...] der sag søger’
sagsøgeren
- (12) thet thær i loghæn **ær** skriuæt (J. L. 1,11)
 ‘det der i loven er skrevet’
det der er skrevet i loven

Da ledstillingsstrukturen i kilekonstruktioner som disse er tvetydig i forhold til begreberne VO og OV, holdes de uden for den statistiske undersøgelse.

Når det som i eksemplerne (13) og (14) drejer sig om bisætninger med

subjekt, vil der normalt ikke kunne kiles yderligere led ind foran det finitte verbum. Om ledstillingen skal betegnes som VO eller OV, afhænger ligesom i hovedsætningerne derefter af eventuelle aktanters placering i forhold til det infinitive verbum.

- (13) nokær annar staþ a marco, þær sum han **hauir** saat sit spiut (Sk. L. 66,9–10)
 ‘noget andet sted på mark, der som han har sat sit spyd’
noget andet sted på marken hvor han har sat sit spyd
- (14) horo mikit han **uil** hanum **kænnæ** ok sak fore **gifæ** (Sk. L. 105,8)
 ‘hvor meget han vil ham kende og sag for give’
hvor meget han vil anklage ham for og rejse sag for

Selv om Diderichsen (1941: 59) konkluderer at afvigelser fra hovedreglen om en gennemgående V2-ledstilling i Skånske Lov er både sjældne og tilfældige, findes der fra omkring år 1300 allerede eksempler på entydige OV-strukturer i forbindelse med det finitte verbum. Da de foranstillede objekter *thic* og *minæ spænæ* i (15) forudgås af pronominale subjekter, kan de ikke udgøre kiler.

- (15) thæt ac thic **fød[ðæ** oc th]u minæ spænæ **dithæ** (St. Chr. 4,26–27)
 ‘det jeg dig fødte og du mine bryster diede’
at jeg har født dig og du har diet mine bryster

På baggrund af beskrivelsen ovenfor illustreres i figur 3 og 4 forskellen mellem den ældre middeldanske og den nydanske sætningsstruktur for henholdsvis hoved- og bisætninger. Den øverste række repræsenterer den nydanske sætningsstruktur, mens den næstfølgende række indeholder pladserne for den ældre middeldanske sætning. På grund af den endnu ikke fastlagte rækkefølge mellem det indirekte og det direkte objekt er i de ældre middeldanske skemaer blot indsat en fælles nominalplads (N) for de to ledtyper. Som påpeget af Heltoft var den topologiske forskel mellem sætningstyperne grundet sætningsadverbialets frie placering dengang ikke til stede, og for begge typers vedkommende herskede en langt friere ledstilling end i dag. For at tydeliggøre variationsmulighederne i bisætningens indholdsfelt er der tilføjet tre yderligere sætninger fra henholdsvis Sk. L. 187–188,8–1, E. L. 230,7 og E. L. 79,7–8. Betegnelsen S/kile angiver at pladsen foran det finitte verbum i ældre middeldanske bisætninger kunne besættes af fremrykkede indholdsled under forudsætning af subjektets fravær. I lighed med Falk (2007) analyserer jeg således subjektet som øverst placeret i det hierarki af ledtyper der kan kiles ind foran det finitte verbum.

Figur 3. Ældre middeldansk hovedsætningsledstilling sammenlignet med moderne dansk.

Konj.	F	v	S	letled	a	V	IO	DO	MA	P	A
Konj.	F	v	S		a	V/P	N		A	V/P	A
	Tolf hors	gøræ							stoþ		
	Bondæn	hafthe							børn		
	Frændær	mughæ			ey		børn		fran theræ mothær		takæ
	þættæ	uiliæ	summi mæn						at lohum		hafæ
	Næfningæ	skulæ				swæræ			um handran, boran [...]		

Figur 4. Ældre middeldansk bisætningsledstilling sammenlignet med moderne dansk.

Konj.	Subj.	S	a	v	V	IO	DO	MA	P	A
Konj.	Subj.	S/kile	v	letled	a	V/P	N	A	V/P	A
ær		flatføræs	uil							
ther		skiwdhe	kan					ther meth		
ær		mansins arfuæ	sculde		wæræ					
thær		arftakænde	ær					æftær mannæn		
thær		i loghæn	ær		skriuæt					
ær		sak	søker							
þær sum		han	hauir		saat	sit spiuþ				
at		han	hafir		æi	alt		ut	latæt	
(at)		han	wildæ	hanum thet	ey			ut	latæ	
at		han	scal	sic				sithæn meræ	gømæ	foræ then man æn for annær

3.2 Fra yngre middeldansk ca. 1350–1500 til ældre nydansk ca. 1500–1700

Kendetegnende for overgangsperioden fra ældre til yngre middeldansk er den stærkt tiltagende indvandring af nordtyske handlende, håndværkere og adelige. Ifølge Skautrup bevirkede denne kraftige tilstrømning sydfra at Danmark fra ca. 1325–1425 “hvad diplomer og breve m. v. angår, [var] godt på vej til at blive tvesproget” (Skautrup 1947: 31). At magten hos det nordtyske handelsforbund stod på sit højeste fra midten af 1300-tallet til begyndelsen af 1400-tallet (jf. Skautrup 1947: 5), afspejler sig i den betydelige mængde af indlånte middelnedertyske ord og afledningsendelser fra netop denne periode. Karakteristisk for den yngre middeldanske periode er det at det fra omkring det 14. århundrede bliver muligt at gøre plads for mere end ét led foran bisætningens finitte ver-

bum sådan som det er eksemplificeret i (15) ovenfor (jf. Heltoft 2005: 153). At præverbale objekter i forbindelse med det finite verbum langsomt vinder frem i løbet af den yngre middeldanske periode, stemmer fint overens med situationen i ældre svensk. I Magnusson Petzells undersøgelse af ledstillingsudviklingen i svensk taler statistikken sit tydelige sprog: “VfArgVi dominerer kraftigt i fornsvenskan, men under den nysvenska perioden är det ArgVf som är den enskilt vanligaste typen” (Magnusson Petzell 2011: 170–171). Vigtigt er det at pointere at denne OV-struktur i danske bisætninger allerede findes inden en tysk sprogpåvirkning for alvor sætter ind.

I sin undersøgelse af kilekonstruktionens udvikling i ældre og yngre middeldansk kan Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (2004: 114) konkludere at tilstedeværelsen af et pronominalt subjekt ikke nødvendigvis blokerede for fremrykningen af sætningsadverbialer.

- (16) som han sidhan **hafdhe** fongit (Sj. Tr.)
 ‘som han siden havde fanget’
som han sidenhen havde modtaget

Da denne fremrykningsmulighed i sætninger med pronominalt subjekt kun gælder for adverbelle led, vurderer Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson at sætninger som (16) ikke kan udgøre eksempler på kilekonstruktionen: “However, since all the examples involve (alleged) stylistic fronting of either a negation or an adverb, I choose to follow Falk (1993:191) in concluding that the Middle Danish example in (74) [(16)] does not show stylistic fronting of a sentence adverb but only lack of V^o-to-I^o movement” (Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson 2004: 115). Ledrækkefølgen i (16) er således i stedet et tidligt eksempel på den bisætningsstruktur der kendetegner moderne dansk hvor sætningsadverbialet har sin faste plads foran det finite verbum. Som Gregersen og Pedersen (2000: 406) kan udlede af deres diakrone undersøgelse af sætningsadverbialets placering i bisætninger, sker overgangen fra en fortrinsvis postverbal til en præverbal position gradvis med et særlig stort skred i begyndelsen af 1600-tallet. At ældre nydansk repræsenterer en overgangsperiode med hensyn til placeringen af det finite verbum i forhold til sætningsadverbialet i bisætninger, bekræftes af Sundquist: “The number of clauses with the verb *in situ* increased gradually during the same period in which the frequency of [adverbial – finite verb] order in clauses with a subject-gap was still high” (Sundquist 2003: 249, med “*in situ*” menes den moderne danske bisætningsledstilling Adv Vf, og med “subject-gap” menes at adverbialet har kilet sig ind på subjektets plads).

Hvad angår verbernes placering både i forhold til hinanden og til eventuelle aktanter, viser oversættelser af Luthers Bibel at de i ældre dansk eksisterende OV-strukturer allerede i starten af 1500-tallet er på kraftig tilbagegang til fordel for den nydanske VO-ledstilling: "Selbst bei unterschiedlichen Vorlagen erweist sich (hier) die dän. Wortstellungsnorm als sehr gefestigt und Transferenzen gegenüber resistent" (Braunmüller 1998: 325). Kun når det gælder placeringen af anaforiske pronominer, eksisterer den markerede OV-struktur stadig i Peder Palladius' Visitatsbog fra 1540'erne hvilket får Heltoft (2005: 161) til at drage paralleller til den markerede enklitiske placering af lette pronominer i nydansk. En til lejligheden gennemført statistisk analyse af ledstillingen i et ældre nydansk håndskrift af Skånske Lov, GkS 3125,4^o fra ca. 1550, kan ligeledes bekræfte den lave OV-frekvens på denne tid. I de første 100 lovkapitler er således kun 26 (8 %) af i alt 337 mulige objekter placeret foran det infinitte verbum. Finitte verber i efterstilling findes der kun seks eksempler på. De parallelle eksempler nedenfor fra henholdsvis det ældre middeldanske håndskrift B 69 og det ældre nydanske håndskrift GkS 3125,4^o skal illustrere overgangen fra OV til VO. Eksemplerne er anført parvis således at et ældre tekststed umiddelbart efterfølges af et yngre.

- (17) Far thæn man kunu ær børn **hafwær** (204,15)
 'får den mand kone der børn haver'
hvis en mand som har børn, får en kone
- (18) Faar then mand sliigh hustru som selff **haffuer** børnn (271,12)
 'får den mand sig hustru som selv haver børn'
- (19) wilia arfwa eig til things **cumma** (212,1–2)
 'vil arvinger ikke til ting komme'
vil arvingerne ikke komme til tinget
- (20) viille hans arffuinge icke da **komme** | tiill tingett (294,7–8)
 'vil hans arvinger ikke da komme til tinget'
- (21) the men i by **bo** samman (221,14–15)
 'de mænd i by bor sammen'
de mænd som bor i by sammen
- (22) de mend som **boo** y by sammen (322,11–12)
 'de mænd som bor i by sammen'
- (23) Skil men um iorth the i bole **ago** samman (219,28)
 'skiller mænd om jord de i bol ejer sammen'
er mændene i et jordfællesskab uenige om den jord som de ejer sammen

- (24) Trette mend om jord som **bo** tiilßamen y bol (318,8)
'trætter mænd om jord som bor tilsammen i bol'

At Delsing (1999: 215) har observeret en tilsvarende markant tilbagegang i OV-frekvensen hos svenske funktionsverbumbindelser i løbet af 1500-tallet, tyder på at den form for komplekst prædikat der består af et tryksvagt verbum og et trykstærkt efterled som i eksemplerne *have 'børn* og *bo i 'by ,sammen* ovenfor, og som udgør et produktivt fænomen i moderne dansk og svensk, er ved at opstå. En betingelse for opkomsten af tryktabsforbindelser som disse er netop VO-ledstillingen som gør at et tryksvagt verbum kan fungere som klise til en efterfølgende trykstærk konstituent.

En prøvelæsning af Brokmands Hus-Postil fra 1638 samt Syvs Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog fra 1663 kan bekræfte at VO-ledstillingen dominerer i den ældre nydanske periode. Således finder man heri kun eksempler på kilekonstruktioner af typen "som skrevet staaer" (Brokmand 1638: 3) og "som skik var" (Syv 1663: 82).

4 Verbets stilling i ældre nyhøjtysk ca. 1350–1650

Det højtyske sprog der i Nordtyskland omkring år 1500 fortrængte og erstattede middelnedertysk, kan placeres inden for tidsrammen ca. 1350–1650 under betegnelsen ældre nyhøjtysk som en form for overgang mellem middelhøjtysk og nyhøjtysk (jf. Reichmann og Wegera 1993: 5). Dermed er der tale om et sprogtrin som i forhold til nyere nyhøjtysk og klassisk middelhøjtysk udviser en særlig stor variationsrigdom. Det slutelige stadium af denne overgangsperiode må betragtes som en mulig kilde til påvirkning af sproget i DL. De ældre nyhøjtyske eksempler nedenfor er blevet oversat ved hjælp af Baufeld (1996) samt Reichmann og Wegera (1993).

4.1 Hovedsætninger

Som en bekræftelse på den gennemgående V2-ledstilling i ældre nyhøjtyske hovedsætninger skriver Behaghel: "Ich habe es [...] wahrscheinlich gemacht, daß bereits das Igm. [Indogermanische] im Hauptsatz in weitaus überwiegendem Maße dem Verbum die Mittelstellung (Zweitstellung) zuweist [...]. Das geht im Germanischen und Deutschen weiter bis auf den heutigen Tag" (Behaghel 1932: 11).

Med hensyn til det infinitte verbumbes placering nævner Reichmann og Wegera at tendensen til 'Satzklammer' som betyder at det finite og de(n)

infinite verbalform(er) danner en sætningsramme omkring sætningens mellemliggende led, tiltager kraftigt i løbet af perioden: “Der Typus ohne Klammer (d. h. mit Kontaktstellung von finiten und infiniten Verbformen) wird gegen Ende der frnhd. [frühneuhochdeutschen] Zeit ganz selten” (Reichmann og Wegera 1993: 435).

- (25) Ein jetlicher christ **sol** all tag ein mol zum minsten sich im gebæt zû got **keren**
 (Eberlin, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 437)
 ‘enhver kristen skal hver dag en gang mindst sig i bøn til Gud vende’
enhver kristen skal mindst en gang om dagen bede til Gud

4.2 Bisætninger

I alle former for bisætninger udvises der en klar præference for slutstilling af det finite verbum der igennem hele perioden er endnu mere udbredt end sætningsrammen i hovedsætninger.

- (26) Der wart ein so heiliger man, daz man lieder von im **sang** (C. Ebner, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 471)
 ‘han blev en så hellig mand at man sange om ham sang’
han blev så hellig en mand at man sang sange om ham

Ligesom for hovedsætningernes vedkommende kan man konstatere en tydelig tilbagegang for fænomenet ‘Ausklammerung’ som betyder at obligatoriske aktanter eller frie tilføjelser til henholdsvis de(n) infinite verbalform(er)/det adskillelige præfiks i hovedsætninger og det finite verbum/hele verbalkomplekset i bisætninger følger bag efter disse i efterfeltet. Karakteristisk er det imidlertid at frie tilføjelser lettere lader sig efterstille verbalformerne (Reichmann og Wegera 1993: 434).

- (27) daz nimmer kein ostertag **verging** biz an irn tot (C. Ebner, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 471)
 ‘at aldrig nogen påskedag hengik frem til hendes død’
at der aldrig gik nogen påskedag til spille frem til hendes død

Også i ældre nyhøjtysk gælder i mange tilfælde det ovenfor introducere vægtprincip der af Behaghel betegnes som “das Gesetz der wachsenden Glieder” (Behaghel 1932: 44). Jo tungere verbets bestemmelser tager sig ud, desto større er tilbøjeligheden til at lade dem følge efter verbet, både af hensyn til sammenhængskraften mellem leddene og i henseende til sætningens informationsstruktur.

- (28) daz du virtzig wochen **pist gelegen** unter meim meitlichen hertzen (A. Langmann, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 438)
 ‘at du fyrre uger er ligget under mit ungpigeagtige hjerte’
at du i fyrre uger har ligget under mit ungpige hjerte

Mens specielt den første del af den ældre nyhøjtyske periode præges af stor variationsfrihed, udvikles der hen imod starten af 1600-tallet en normalisering af verbalrækkefølgen til fordel for OV-strukturen med placeringen af det infinitte foran det finitte verbum (Reichmann og Wegera 1993: 438).

- (29) welche ierem raut nit **volgen wölten** (Steinhöwel, citeret efter Reichmann og Wegera 1993: 450)
 ‘hvilke hendes råd ikke følge ville’
som ikke ville følge hendes råd

I bisætninger hvor verbalkomplekset består af mere end to led, sætter sig i tiden mellem 1450 og 1600 den regel igennem at det finitte verbum indtager førsteposition hvis det efterfølges af to infinitiver. Forbindelser med både infinitiv- og perfektum participiumsformer eller med perfektum participium som den eneste infinitte verbalform indeholder derimod hyppigere slutstillede finitter (Reichmann og Wegera 1993: 439).

I figur 5 og 6 nedenfor sammenlignes den ældre nyhøjtyske sætningsstruktur med den ældre nydanske sådan som den er blevet beskrevet i afsnit 3.2. Opdelingen af den tyske sætning i et midterfelt, et slutfelt og et efterfelt anvendes her i overensstemmelse med den tyske tradition.³ Forkortelserne er de samme som blev anvendt i de danske skemaer ovenfor.

Figur 5. Ældre nyhøjtysk hovedsætningsledstilling sammenlignet med ældre nydansk.

Forbinderfelt	Finitisyntagmefelt				
			Midterfelt	Slutfelt	Efterfelt
Konj.	F	v	N/A/a	V	A/N
Konj.	F	v	S letled a	V	IO DO MA P A

Figur 6. Ældre nyhøjtysk bisætningsledstilling sammenlignet med ældre nydansk.

Forbinderfelt	Finitisyntagmefelt				
			Midterfelt	Slutfelt	Efterfelt
Konj. Subj.	F		N/A/a	Vv/vV	A/N
Konj. Subj.	S/kile	a	v a	V	IO DO MA P A

³ Skemaerne er frit opstillet efter Barentzen (1992) og Wermke (2006).

Som det fremgår af sammenstillingen mellem den ældre nyhøjtyske struktur i øverste række og den ældre nydanske nedenunder, kan aktanterne i ældre nyhøjtysk både placere sig foran og efter henholdsvis det infinitte verbum i hovedsætninger og det samlede verbal i bisætninger, mens de i ældre nydansk som hovedregel er efterstillede. At verbalformerne i ældre nyhøjtysk er placeret i slutfeltet, betyder imidlertid at OV-ledstillingen på dette tidspunkt er den normale.

5 Statistisk analyse af verbets stilling i Danske Lov

Kong Christian den Femtis Danske Lov fik sin endelige form i 1683 efter at indholdet siden nedsættelsen af den sidste revisionskommission i 1681 havde været til grundig drøftelse og bearbejdning. Delvis genbruges kunne både ældre landskabslove, herunder særligt Jyske Lov, samt bestemmelser fra Christian IV's regeringstid, frem for alt Den Store Reces fra 1643 (Secher 1911: forord).

5.1 Analysemetode

Grundlaget for den følgende statistiske beskrivelse af verbets placeringsmuligheder i DL danner fortalen samt de første ti kapitler af første bog til og med s. 96 i Sechers (1911) udgave. Terminologien fra de forudgående afsnit føres videre således at der overordnet vil blive skelnet mellem VO- og OV-ledstilling. I figur 7 vises en oversigt over de mulige ledstillingstyper som kan dannes med et finit verbum (Vf), et infinitt verbum (Vi) og en eller flere aktanter (Akt). Som Magnusson Petzell bemærker, er kombinationen Vi Akt Vf fraværende i alle germanske OV-varieteter (Magnusson Petzell 2011: 155). Det er derfor forventeligt at den heller ikke findes i DL.

Figur 7. *Mulige ledstillingsstrukturer.*

Mulige VO-strukturer		Mulige OV-strukturer	
Hovedsætninger	Bisætninger	Hovedsætninger	Bisætninger
a. Vf Vi Akt	a. Vf Akt b. Vf Vi Akt c. Vf Vi	a. Vf Akt Vi	a. Akt Vf b. Akt Vi Vf c. Akt Vf Vi d. Vf Akt Vi e. Vi Vf

Da man som moderne sprogbruger ikke med sikkerhed kan afgøre hvornår et adverbial bør betragtes som valensbundet i ældre dansk, medtages kun objekter og prædikativer som eksempler på aktanter. Vf betegner finitte verber i enten indikativ eller konjunktiv, mens Vi henviser til infinitte verber i infinitiv eller perfektum participium. Selvstændige infinitivkonstruktioner indledt med *at* holdes uden for undersøgelsen. For at opnå en pålidelig statistik er alle tvetydige bisætninger blevet fjernet. Disse indebærer alle former for kilekonstruktioner og alle de *at*-sætninger der indledes med yrings- og meningsverber som *sige* og *mene* da sådanne stadig i moderne dansk kan udgøre eksempler på indlejrede hovedsætninger. I subjektløse bisætninger er kombinationerne Akt Vf, Akt Vf Vi og Vi Vf kun blevet talt med hvis de foran det finitte verbum yderligere indeholder et adverbial som kan sikre at der ikke er tale om kilekonstruktioner. Disse OV-typer eksemplificeres i (30), (31) og (32).

(30) som ej Arvinger **haver** (1. bog, 34)

(31) som jo efter Tidernis Lejlighed een eller anden Forandring **kunde behøve** (fortale, 44)

(32) som i Loven **skrevet er** (fortale, 39)

Både *lade*-konstruktioner og sætninger med negerede objekter er på grund af deres særlige OV-struktur i moderne dansk heller ikke medtaget.

5.2 Den overordnede distribution af OV og VO

Efter analysen af samtlige sætninger fra den første bog af DL ud fra de ovennævnte afgrænsningskriterier har 506 sætninger vist sig at være relevante, heraf 136 hovedsætninger og 370 bisætninger. I figur 8 er først det samlede antal sætninger med henholdsvis OV- og VO-ledstilling talt op, hvorefter fordelingen inden for de to sætningstyper er angivet separat.

Som det fremgår af statistikken, udgør 36 % af de registrerede sætninger eksempler på forskellige typer af OV-strukturer. På denne baggrund må ledstillingen betegnes som temmelig fri og dermed afvigende

Figur 8. *Distributionen af OV og VO.*

	OV		VO	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Begge sætningstyper	181	36 %	325	64 %
Hovedsætninger	35	26 %	101	74 %
Bisætninger	146	39 %	224	61 %

fra den altovervejende VO-struktur der herskede i slutningen af den ældre nydanske periode. Sammenligningen mellem hoved- og bisætninger viser at det er den sidstnævnte sætningstype der indeholder flest OV-eksempler, og som dermed får den samlede andel til at vokse. I afsnit 5.3 vil der blive vendt tilbage til betydningen af denne fordeling.

Med eksemplerne nedenfor illustreres det at samtlige mulige OV-typer fra figur 7 er til stede i DL.

- (33) Akt Vi: Dommerne skulle Processerne, det meeste mueligt er, **forkorte** (1. bog, 50)
- (34) Akt Vf: om hand noget Embede, Geistlig eller Verdslig, **haver** (1. bog, 7)
- (35) Akt Vi Vf: De, som muntlig Kald og Varsel **givet have** (1. bog, 30)
- (36) Akt Vf Vi: Saa fremt hand ellers tilforn lovlig Varsel til Hjemtinget **haver bekommet** (1. bog, 39)
- (37) Vf Akt Vi: de, som for hannem **have Dom hændet** (1. bog, 86)
- (38) Vi Vf: efterat OverDommerens Dom **gangen er** (1. bog, 53)

Om aktanterne placeres foran eller efter det styrende verbum, beror i mange tilfælde på det føromtalte vægtprincip. Dette betyder at pronominal objekter typisk foranstilles medmindre der som i (40) findes yderligere adled. Karakteristisk er det således at aktanter og indholdsadverbialer følges ad enten i foranstillet eller efterstillet position afhængigt af deres samlede tyngde.

- (39) med mindre Fornødenhed det **udkræver** (1. bog, 24–25)
- (40) og Gud da [...] **hafde sat** Os paa den Kongelig Arve-Stoel og Throne (fortale, 43)
- (41) at Dommeren **haver taget** Gunst, Gave, Vild, eller Frændskab for Retten (1. bog, 49)

I sin sproglige undersøgelse af Leonora Christinas beretning om sin tid som fange i Blåtårn i slutningen af 1600-tallet bemærker Glismann “at hovedparten af undtagelserne fra (relativ) slutstilling af verbalet har ét fælles træk: *de svarer til det vi – i moderne dansk – kender som verbale tryktabsforbindelser*” (Glismann 1997: 61). Tryktabsforbindelser udgøres i moderne dansk enten af tryksvage verber i kombination med trykstærke indefinitte, non-referentielle objekter, prædikativer, præpositionsforbindelser eller partikler eller af sammensatte verbaler bestående af et tryksvagt hjælpe- eller modalverbum efterfulgt af et trykstærkt infi-

Figur 9. *Distributionen af OV og VO i tryktabsforbindelser.*

	OV		VO	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Forbindelser med Akt	144		159	
Tryktabsforbindelser med Akt	26	25 %	78	75 %
Tryktabsforbindelser af verbalkompleks	61	26 %	171	74 %

nit fuldverbum. At den OV-ledstilling som Leonora Christina anvender i første del af sin skæbnefortælling, ikke gennemføres i forbindelser der i moderne dansk talesprog ville kræve trykssvage proklitiske verber, kunne tyde på at efterstillede verber ikke har kendetegnet dansk talesprog. Også fordelingen af de forskellige ledstillingsstrukturer i DL er udtryk for en sådan sammenhæng. De efterstillede non-referentielle objekter i eksempel (41) ovenfor indgår netop i en forbindelse der i moderne dansk ville kræve en trykssvag udtale af verbet. Som fordelingen i figur 9 illustrerer, dominerer VO-ledstillingen i tryktabsforbindelser hvor henholdsvis en aktant og et infinit verbum udgør det trykstærke led. Til kategorien ‘tryktabsforbindelser med Akt’ hører kombinationer mellem henholdsvis infinitte verber i hovedsætninger og infinitte eller finitte verber i bisætninger samt et non-referentielt objekt eller prædikativ. Drejer det sig om et sammensat verbal, vil det infinitte verbum i hovedsætninger nødvendigvis altid efterfølge det finitte. Fordelingen mellem sammensatte verbaler med henholdsvis OV- og VO-struktur angår derfor kun bisætningerne.

Den overordnede regel om efterstilling af aktanter i tryktabsforbindelser gælder også for objekter som i (42) og (43) der ifølge vægtprincippet på grund af deres mindre omfangsrige karakter ellers normalt ville indtage en præverbal position.

(42) uden hand **haver** lovlig forfald (1. bog, 44)

(43) som ikke **haver gjort** Rigtighed (1. bog, 38)

De to næste eksempler skal vise at verbalets kompleksitet også spiller en rolle for ledstillingen på den måde at to infinitte verbalformer undtagelsesløst medfører VO-ledstilling.

(44) at hand hverken selv **haver kundet mødt**, eller **fremskikket** sin Fuldmægtig (1. bog, 45)

(45) som imod Kongens Eenevolds Magt og Arve-Rettighed **skulle vilde handle** eller **tale** (1. bog, 4–5)

5.3 Distributionen af forskellige OV-typer

Som det fremgik af fordelingen mellem de to overordnede ledstillingsstrukturer i de to sætningstyper, findes den største OV-andel hos bisætningerne. Denne fordeling hænger sammen med det forhold at kombinationen Vf Akt Vi som er den eneste mulige OV-struktur i hovedsætninger, er på tilbagegang. Mens denne OV-type var den eneste mulige på landskabslovenes tid i ældre middeldansk, er den blandt bisætningerne i DL den mindst udbredte. Figur 10 nedenfor viser først andelen af de forskellige OV-typer samlet set og derefter separat for bisætningernes vedkommende.

At andre former for OV-mønstre vinder frem til fordel for den i ældre middeldansk dominerende type Vf Akt Vi, stemmer overens med den udvikling som Magnusson Petzell (2011: 170–171, se afsnit 3.2) har observeret i svensk. Strukturen i (46) er således temmelig sparsomt belagt i bisætninger med en frekvens på kun 9 %.

(46) *hvorfra og ingen [...] maa i fornævnte Sager sig undslaa* (1. bog, 10)

Indtager det finitte verbum en tidlig position i sætningen, følger de(n) infinitte verbalform(er) sædvanligvis lige bagefter. Dette forhold kunne afspejle en præference for sammenhængende verbaler. Da det finitte verbum i hovedsætninger har sin faste plads lige efter fundamentfeltet, er et samlet verbalkompleks netop kun muligt med VO-ledstilling. Denne ændring i forekomsten af de forskellige OV-typer er en af de faktorer der får Delsing (1999) og Magnusson Petzell (2011) til at afslutte deres undersøgelser af OV-udviklingen i svensk med lidt forskellige resultater. Mens Magnusson Petzell (2011: 169) medtager alle former for OV-typer i sin statistik og konkluderer at OV-andelen i 15–1600-tallet ligger mellem 40 og 50 %, indgår kun objekter foran infinitte verber i Delsing (1999: 152) optælling hvor OV-frekvensen i perioden 1525–1625 samlet set ikke overstiger 15 %. En anden vigtig rolle i denne sammenhæng spiller stilen i de undersøgte tekster. Således findes der i 1600-tallets svensk overordnet set to forskellige retninger: “För det första finner vi texter som t.ex. Agneta Horns självbiografi (Horn), som nästan helt saknar

Figur 10. *Distributionen af OV-typer.*

	Akt Vf		Akt Vi Vf		Vi Vf		Akt Vf Vi		Vf Akt Vi	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Begge sætningstyper	50	28 %	24	13 %	37	20 %	22	12 %	48	27 %
Bisætninger	50	34 %	24	16 %	37	25 %	22	15 %	13	9 %

OV-ordføljd. För det andra finner vi tekster med mycket OV-ordføljd” (Delsing 1999: 216). Afgørende for den følgende vurdering af sandsynligheden for en tysk påvirkning af DL er derfor både andelen af de forskellige OV-typer samt tekstens stil. I begge tilfælde vil der blive sammenlignet med udviklingen af svensk ledstilling inden for samme tidsperiode.

6 Dansk arv eller tysk påvirkning

6.1 OV-typen

Den statistiske analyse ovenfor har vist at ledstillingen i DL med en samlet OV-frekvens på 36 % umiddelbart afviger stærkt fra den klart dominerende VO-struktur i andre tidssvarende og ældre danske tekster som Skånske Lov i håndskriftet GkS 3125,4^o fra 1550, Brokmands Hus-Postil fra 1638 samt Syvs Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog fra 1663. Udslagsgivende for om der er tale om tysk indflydelse eller en videreførelse af ældre danske ledstillingsforhold, er det om de afvigende træk kan siges at afspejle en kontinuerlig udvikling inden for rammerne af det danske sprog siden landskabslovenes tid.

Som det blev fremhævet i afsnit 5.3, er det påfaldende at OV-typen Vf Akt Vi aftager til fordel for typer hvor alle verbalformerne efterstilles aktanterne. Da netop denne OV-type var den stort set eneste eksisterende i de ældre middeldanske håndskrifter af Skånske Lov og den stadig mest dominerende type i GkS 3125,4^o fra 1550, kan det synes oplagt at forklare OV-fordelingen i DL som et resultat af tysk påvirkning. Hvis kontakten med tysk skulle have haft direkte indvirkning på dansk ledstillingspraksis, burde man imidlertid finde en til figur 10 svarende fordeling af de øvrige OV-typer i tysk inden for samme tidsperiode. Fordelingen af de forskellige OV-typer i to ældre nysvenske tekster med en overraskende høj OV-andel – Gustav Vasas Bibel og Olavus Petris krønike – får Magnusson Petzell (2011) til at anse tysk påvirkning for usandsynlig: “Att ArgVfVi är så sparsamt företrädd, det enda exemplet kommer från Petri, trots att denna OV-typ alltså förekom rätt ymnigt i äldre nyhögtyska, tyder snarast på att de svenska bibelöversättarnas OV-användning följer sitt eget mönster, dvs. är självständig i förhållande till tyskt OV-skick” (Magnusson Petzell 2011: 171). Ved at sammenligne OV-typerne i dansk og tysk under nedskrivningen af DL kan man komme frem til en lig-

nende konklusion for den danske OV-traditions vedkommende. Som det fremgik af afsnit 4 om ledstillingen i ældre nyhøjtysk, var den konsekvente OV-struktur med slutstillede finitte verber i bisætninger allerede gennemført fra og med år 1600. Den trods alt betragtelige andel af kombinationerne Akt Vf Vi og Vf Akt Vi (hhv. 15 % og 9 %) tyder derfor på at der ikke har foreligget et direkte tysk forbillede. En tilsvarende uoverensstemmelse mellem dansk og tysk OV-brug har Gregersen og Pedersen (2000: 427, fodnote 13) fundet i Christiern Pedersens danske oversættelse af Luthers reformationsbibel.

6.2 Stil og sproglig bevidsthed

Som det blev sandsynliggjort ovenfor, udviser de ældre nydanske tekster et OV-mønster der er uafhængigt af det tyske. Hvorfor man inden for den samme periode både kan finde tekster som Brokmand og Syv med en stort set gennemført VO-struktur på den ene side og Leonora Christina og DL med en betydelig OV-andel på den anden side, er derfor stadig et uafklaret spørgsmål.

I afsnit 2 blev det beskrevet hvordan Danmark helt op i 1600-tallet var præget af en indvandring sydfra som gjorde især den højtstående del af befolkningen tosproget. Ikke mindst ved hoffet var en daglig omgang med både dansk og tysk almindelig. Sammenligner man Syvs og Brokmans sprog med breve skrevet af Kong Christian IV, springer den topologiske forskel straks i øjnene.

(47) Epthersom uy formedelst gud Alsommechtigess hielp ted derhen
dirigerit haffuer (Chr. IV, 287)

Selv om OV-typerne i ældre nydansk fordeler sig anderledes end i ældre nyhøjtysk, er det ikke usandsynligt at den tætte kontakt mellem de to sprog i visse sammenhænge har kunnet forøge den samlede OV-andel samt ændre på fordelingen af de forskellige typer. At det først og fremmest var landets standspersoner der omgikkes tyskere, kan have betydet at ledstillingsvarianterne er blevet opfattet som udtryk for forskellige stilarter. De højtstående embedsmænd i Danske Kancelli kan have anvendt OV-ledstillingen ikke blot på grund af deres beherskelse af både dansk og tysk, men også for at markere deres høje placering i samfundet. En lignende hypotese kan opstilles for Leonora Christinas måde at foretage rettelser på i Jammers Minde. Mange af de efterstillede verber der blev nedskrevet under tilblivelsen af den første del af beretningen i 1670'erne, flyttes i den reviderede version frem foran eventuelle objekter.

Ændringerne fra OV- til VO-ledstilling berører først og fremmest tryktabsforbindelserne (jf. afsnit 5.2), men også nogle af verberne i dækket direkte tale er omfattet af denne omrokering. Imidlertid afhænger flytningen i mange tilfælde af hvis tale dækningen gengiver: “De dæknings-eksempler der gengiver Leonoras egne replikker (især de længere) har ofte et vist syntetisk præg [dvs. med OV-struktur], mens de øvrige – og det vil sige de fleste – helt overvejende er analytiske [dvs. med VO-struktur]” (Glismann 1997: 97). Med ledstillingen kunne Leonora Christina således markere den store standsforskel mellem sig selv og tjenestepigerne.

Ser man nærmere på den ledstillingsvariation der herskede i svenske tekster fra samme tidsrum, kan man konstatere en lignende stilforskel mellem f.eks. Agneta Horns selvbiografi på den ene side og Gustav Vasas Bibel på den anden side. Den høje VO-andel hos Horn afspejler netop tekstens “informella och talspråkliga karaktär” (Magnusson Petzell 2011: 170). At to så forskelligrettede strukturer har eksisteret side om side er netop en forudsætning for at variationen kan have været af bevidst stilistisk beskaffenhed. Også ledstillingsforskellene mellem to svenske forfatters revisioner af Nils Matson Kiöpings rejsebeskrivelser fra 1674 skyldes ifølge Magnusson (2007) tilstedeværelsen af en sproglig bevidsthed hos skriverne: “Det vore ju märkligt om det spontana språkbruket hos två Stockholmsförfattare som är födda ungefär samtidigt enligt ett slags spegelvänt mönster å ena sidan är extremt modernt och å andra sidan extremt arkaiskt” (Magnusson 2007: 173).

Et andet eksempel på sproglig stilvariation i ældre nydansk udgør verbalbøjningen i præsens pluralis. I 1600-tallet var pluralisformen *-e* ifølge Skautrup (1947: 355) for længst forsvundet i almindeligt talesprog, men i foredragssprog og på skrift anvendtes den stadig i større eller mindre omfang. At der gemmer sig en sproglig bevidsthed bag valget af den ene eller den anden verbalform, vidner følgende citat af den danske 1600-talsgrammatiker Henrik Gerner om: “*Denne maade* [dvs. den fælles singularisform] *følger jeg mesten deelen, men dog icke forkaster den anden, thi jeg bruger dennem begge!*” (Skautrup 1947: 355). Opretholdelsen af en synlig pluralisform i DL samt hos Leonora Christina hænger på denne måde fint sammen med teksternes høje OV-andel som udtryk for et højt stilniveau. Med et eksempel fra DL illustreres denne stilistiske overensstemmelse mellem OV-ledstilling og verbal numerusbøjning.

- (48) at de udj alle Sager, som dennem **forrekomme**, denne Lov som een Rettesnor **følge** (fortale, 47)

7 Sammenfattende vurdering

Formålet med nærværende undersøgelse har været at sammenligne den generelle udvikling af verbalplaceringen i dansk og tysk med den OV-frekvens som findes i DL fra 1683 for på denne baggrund at vurdere muligheden for en tysk påvirkning. Den statistiske analyse af DL har vist at ledstillingsstrukturen hverken stemmer overens med den generelle tendens i ældre nydansk eller med mønstret i ældre nyhøjtysk. Mens OV-frekvensen er påfaldende høj i forhold til gennemsnittet i ældre nydansk, adskiller flere af OV-typerne i DL sig fra dem der kendetegnede ældre nyhøjtysk. Med henblik på at forklare disse modsatrettede tendenser har det vist sig givtigt at skelne mellem de strukturelle og de stilistiske udviklinger. Da de OV-strukturer der findes i DL, kan spores helt tilbage til slutningen af den ældre middeldanske periode, må en eventuel indflydelse fra tysk være af frekvensrelateret og dermed stilistisk karakter. Med henvisning til den udbredte tosprogethed især blandt rigets højtstående samfundsgrupper kan den høje OV-frekvens i DL forklares som ét ud af flere mulige stilistiske virkemidler i ældre nydansk. At der i samtiden ikke blot herskede et afgørende skel mellem skrift og tale, men at også skriftsproget i sig selv var kendetegnet ved en langt større syntaktisk variationsskala end den der findes i dag, tyder en sammenligning af DL med Leonora Christinas og Chr. IV's skrivestil på. Parallelle variationsmuligheder i ældre nysvensk understøtter ligeledes muligheden for at ledstillingen i DL afspejler et bevidst stilistisk valg.

Kilder og litteratur

Danske kilder

- Brokmand = Brokmand, Jesper Rasmussen (1638): *Hus-Postil*, Dahl, J. (udg.) (1862), Aalborg: Marinus M. Schultz' Boghandel.
- Chr. IV = C. F. Bricka og J. A. Fridericia (udg.) (1969): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve I. 1589–1625*, København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie [uændret optryk af udgaven fra 1887–89].
- DgL = Brøndum-Nielsen, Johs. m.fl. (udg.) (1933–1961): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- DL = Secher, V. A. (udg.) (1911): *Kong Christian den Femtis Danske Lov*, 2. udg., København: Gad.

- E. L. = Skautrup, Peter (udg.) (1936): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirke-
lovene V. Eriks sjællandske Lov*. Text I–II, København: Det danske Sprog- og
Litteraturselskab [efter AM 455,12°].
- J. L. = Skautrup, Peter (udg.) (1951): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirke-
lovene III. Jyske Lov*. Text 2–4, København: Det danske Sprog- og Littera-
turselskab [efter Stockholm C 39].
- Sj. Tr. = Nielsen, Niels (udg.) (1937): *Sjælens Trøst*, København: J. H. Schultz
[efter Codex Upsaliensis C 529 og Codex Holmiensis A 109].
- Sk. L. = Brøndum-Nielsen, Johs. og Aakjær, Svend (udg.) (1933): *Danmarks
gamle Landskabslove med Kirkelovene I,I. Skånske Lov*. Text I–III, Køben-
havn: Det danske Sprog- og Litteraturselskab [efter AM 28,8°, Stockholm
B 76, B 69 og GkS 3125,4°].
- St. Chr. = *Legende om Sancta Christina* [efter Codex Holmiensis K 48]. Dide-
richsen, Paul (udg.) (1931–1937): *Fragmenter af gammeldanske Haandskrif-
ter*, København: J. H. Schultz, pp. 2–7.
- Syv = Syv, Peder (1663): *Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog*. Henrik
Bertelsen (udg.) (1979): *Danske Grammatikere I*, København: Det danske
Sprog- og Litteraturselskab [uændret optryk af udgaven fra 1915].
- V. L. = Kroman, Erik (udg.) (1941): *Danmarks gamle Landskabslove med Kirke-
lovene VIII. Valdemars sjællandske lov. Ældre og yngre redaktion samt Sjæl-
landske kirkelov*, København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab [efter
AM 455,12°].

Tyske kilder (fra Reichmann og Wegera 1993)

- A. Langmann = Strauch, Philipp (udg.) (1878): *Die Offenbarungen der Adelheid
Langmann. Klosterfrau zu Engelthal*, Quellen und Forschungen zur Sprach-
und Culturgeschichte 26, Straßburg: K. J. Trübner [1300-tallet].
- C. Ebner = Schröder, Karl (udg.) (1871): *Der Nonne von Engelthal Büchlein von
der Gnaden Uberlast*, Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 108,
Stuttgart: Litterarischer Verein [2. halvdel af 1300-tallet].
- Eberlin = Enders, Ludwig (udg.) (1896): *Johann Eberlin von Günzburg. Ausge-
wählte Schriften I*, Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII.
Jahrhunderts 139, Halle/S.: Max Niemeyer [1521].
- Steinhöwel = Österley, Hermann (udg.) (1873): *Steinhöwels Äsop*, Bibliothek des
Litterarischen Vereins in Stuttgart 117, Stuttgart: Litterarischer Verein [1476–
1480].

Litteratur

- Baufeld, Christa (1996): *Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, Tübingen:
Max Niemeyer.
- Behagel, Otto (1932): *Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung IV. Wort-
stellung. Periodenbau*, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

- Braunmüller, Kurt (1998): "Wortstellungstypologische Untersuchungen zu den Kontaktsprachen der Hansezeit (Mittelniederdeutsch, Dänisch, Schwedisch)". Askedal, John Ole (udg.): *Historische germanische und deutsche Syntax. Akten des internationalen Symposiums anlässlich des 100. Geburtstages von Ingerid Dal, Oslo, 27.9.–1.10. 1995*, Frankfurt am Main [osv.]: Peter Lang, pp. 315–334.
- Braunmüller, Kurt (2004): "Wortstellung und Sprachkontakt: Untersuchungen zum Vorfeld und Nebensatz im älteren Dänischen und Schwedischen". *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 62, pp. 207–241.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1935): *Gammeldansk Grammatik III. Substantivernes Deklination*, København: J. H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1950): *Gammeldansk Grammatik I. Indledning. Tekst-kildernes Lydbetegnelse. Vokalisme*, 2. ændrede Udgave, København: J. H. Schultz.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1971a): *Gammeldansk Grammatik VI. Verber I. De stærke Verber*, København: Akademisk Forlag.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1971b): *Gammeldansk Grammatik VII. De svage Verber. De præteritopræsensiske Verber*, København: Akademisk Forlag.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1973): *Gammeldansk Grammatik VIII. Verber III. Konjugationsformernes Udvikling*, København: Akademisk Forlag.
- Bærentzen, Per (1992): "Die deutsche Wortstellung in kontrastiver Sicht". *Deutsche Sprache* 20, pp. 111–126.
- Delsing, Lars-Olof (1999): "Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder". *Arkiv för nordisk filologi* 114, pp. 151–232.
- Diderichsen, Paul (1941): *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*, København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Diderichsen, Paul (1966): *Elementær Dansk Grammatik*, 3. udg., København: Gyldendal [uændret optryk af 2. udgave fra 1957].
- Diercks, Willy og Braunmüller, Kurt (1993): "Entwicklung des niederdeutschskandinavischen Sprachkontakts". Braunmüller, Kurt og Diercks, Willy (udg.): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I*, Heidelberg: Universitätsverlag Carl Winter, pp. 9–40.
- Falk, Cecilia (1993): *Non-referential Subjects in the History of Swedish*, avhandling, Lunds universitet.
- Falk, Cecilia (2007): "Kilkonstruktion och ordföljd i äldre fornsvenska". Wollin, L., Saarukka, A. og Stroh-Wollin, U. (udg.): *Studier i svensk språkhistoria* 9, Åbo: Åbo Akademi, pp. 90–97.
- Glismann, Otto (1997): *Om at "handle mis" med en klassiker. Sprog og stil i "Jammers Minde" – En tekstkritisk undersøgelse af udgaverne*, Birkerød: eget forlag.
- Gregersen, Frans og Pedersen, Inge Lise (2000): "A la Recherche du Word Order Not Quite Perdu. A methodological progress report". Herring, Susan C., van Reenen, Pieter og Schøsler, Lene (udg.): *Textual Parameters in Older Languages*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 393–431.

- Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (2004): "Stylistic Fronting". *Studia Linguistica* 58, pp. 88–134.
- Hansen, Erik (2006): *Dæmonernes port*, 5. udg., København: Hans Reitzel.
- Hansen, Erik og Heltoft, Lars (2011): *Grammatik over det Danske Sprog*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Heltoft, Lars (2005): "Ledsætning og letled i dansk. OV-rækkefølgens rester". Heltoft, Lars, Nørgård-Sørensen, Jens og Schøsler, Lene (udg.): *Grammatikalisering og struktur*, København: Museum Tusulanum, pp. 145–166.
- Höskuldur Thráinsson (2007): *The Syntax of Icelandic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jensen, Eva Skafté (2011): *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69*, København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Karker, Allan (2001): *Dansk i tusind år. Et omrids af sprogets historie*, ny revideret udgave, Modersmål-Selskabets årbog 1993, [København:] C. A. Reitzel.
- Lollesgaard, Johs. (1920): *Syntaktiske Studier over det ældste danske Skriftsprog (før ca. 1300)*, Nykøbing F.: Stiftstidendes Bogtrykkeri.
- Lund, G. F. V. (1967): *Det ældste danske skriftsprogs ordforråd*, København: Københavns Universitet [uændret optryk af udgaven fra 1877].
- Magnusson, Erik (2007): *Gränsöverskridande koordination. Syntaktisk förändring i äldre svenska*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Magnusson Petzell, Erik (2011): "OV-ordføljd i svenskans historia". *Arkiv för nordisk filologi* 126, pp. 141–192.
- Maling, Joan (1980): "Inversion in embedded clauses in Modern Icelandic". *Íslenskt mál og almenn málfræði* 2, pp. 175–193.
- Reichmann, Oskar og Wegera, Klaus-Peter (udg.) (1993): *Frühneuhochdeutsche Grammatik*, Tübingen: Max Niemeyer.
- Skautrup, Peter (1944): *Det danske Sprogs Historie I. Fra guldhornene til Jyske lov*, København: Gyldendal.
- Skautrup, Peter (1947): *Det danske Sprogs Historie II. Fra unionsbrevet og til Danske lov*, København: Gyldendal.
- Sundquist, John D. (2003): "The Rich Agreement Hypothesis and Early Modern Danish embedded-clause word order". *Nordic Journal of Linguistics* 26, pp. 233–258.
- Wermke, Matthias m.fl. (udg.) (2006): *Duden. Die Grammatik IV*, Mannheim: Dudenverlag.
- Winge, Vibeke (2000): *Pebersvend og poltergejst. Tysk indflydelse på dansk*, København: Gyldendal.

Litteraturkrönika 2011

Av *Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund, Göran Hallberg* och
Karl G. Johansson

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-O.D., L.-E.E., G.H. eller K.G.J.

*

Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit – Auswertung und Neufunde, herausgegeben von Wilhelm Heizmann & Morten Axboe, XIV + 1024 s. + 102 Tafeln, Berlin & New York 2011 (De Gruyter). ISSN 1866-7678; ISBN 978-3-11-022411-5; e-ISBN 978-3-11-022412-2. Detta mäktiga verk samlar sig kring de folkvandringstida guldbrakteaterna och innebär en djuplodande presentation av nyfynd och en översikt av det man vet, eller i varje fall tror sig veta, om denna viktiga grupp av fynd. Egentligen är detta bd 4.3 i serie Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Bd 1–3 är en ikonografisk katalog (1985–89), bd 4.1 Morten Axboes Herstellungsprobleme und Chronologie (2004) och bd 4.2 Alexandra Peschs Thema und Variation. Die Formularfamilien der Bilddarstellungen (2007). Över det föreliggande arbetet svävar den nu bortgångne pionjären Karl Haucks ande – boken tillägnas också honom och Ilse Hauck –, vars studie Goldbrakteaten aus Sievern. Spätantike Amulett-Bilder (1970) utgör en milstolpe på området. I det arbete som här skall presenteras har tolv studier samlats vartill skall läggas en katalog över nyfynd. En översikt över forskningen om brakteaterna ges av Charlotte Behr, vilken visar upp ett fasettrikt och tvärvetenskapligt forskningsområde där Haucks insatser, inte minst på det metodologiska området, synliggörs. En del kvarstående forskningsproblem noteras också i Behrs artikel. Av Haucks hand föreligger två bidrag i volymen, det första betitlas ”Machtatzen Odins” och ger en översikt över grundfrågor och

metoder inom fältet. Bildspråket under senantiken såsom bakgrund till guldrakteaterna tecknas här, användandet av medeltida nordiska texter vid uttolkningen diskuteras liksom tolkningen av runtexterna på brakteaterna i relation till bilderna. Också den andra artikeln av Hauck har metodologisk och teoretisk inriktning, och kommer bl.a. konkret in på tolkningen av de s.k. Drei-Götter-Brakteaten med Wodan/Oden, Balder och Loki. Sedan följer artiklar om brakteaterna i tid och rum. Martin Axboe behandlar inskriftsbrakteaternas kronologi, och tycker sig därvid kunna urskilja olika grupper. Alexandra Pesch uppehåller sig vid de centralorter och de kontaktmönster – m.a.o. det samarbete och den konkurrens – i det förhistoriska samhället som man kan komma åt genom studier av guldrakteater. På en karta (s. 244) visas var dessa centralorter kan ha legat i södra Skandinavien och norra Tyskland. Klaus Düwel och Sean Nowak analyserar i en gemensam artikel ett mindre antal texter på brakteaterna. Betydelsen av en självständig – man kunde nästan säga ”rigorös” – textanalys understryks här, vilket metodologiskt känns väl-motiverat. En sammanfattning av forskningen om formelorden på guldrakteaterna – som **alu**, **laþu**, **laukar**, **ota** – finner man i Wilhelm Heizmanns studie som redovisar en forskningsdiskussion som pågått under lång tid. I en artikel tar Düwel upp bokstavsmagin, varvid han berör guldrakteaternas funktion som amuletter. Gunther Müller uppehåller sig vid namnen, och här finns bl.a. en diskussion av en korpus med ett antal möjliga namnbelägg. Men också den s.k. ”jag”-formeln på brakteaterna dryftas av Müller. Namnproblem är föremål för uppmärksamhet också i Heinrich Becks bidrag. Lutz E. von Padberg använder guldrakteaterna för att studera hur symboler hörande kristendomen till exponeras på brakteaterna, och Taina Dickinson studerar djuornamenterade sköldar i det tidiga anglosaxiska England. En del av de artiklar som samlats i volymen finns i tidigare publicerade versioner men har här uppdaterats, och i något fall har en artikel tagits med som utarbetades för åtskilliga år sedan men först nu, i reviderat skick, publiceras. Morten Axboes katalog över nyfynden – där han i arbetet biträtts av Charlotte Behr och Klaus Düwel – följer allra sist, efter litteraturförteckningen. Den sistnämnda ger oss en bild av ett mycket vitalt forskningsområde. För den som enkelt vill orientera sig i bokens artiklar finns både tyska Zusammenfassungen och engelska Summaries. Men det är faktiskt svårt att låta bli att läsa och begrunda de intrikata tolkningsproblem som redovisas i bokens artiklar; studierna är förvisso inte alla gånger enkla att ta till sig men läsningen av dem ger gott utbyte. Ett rikt bildmaterial beledsagar läsningen. Trots den myckna forskningen på området kvarstår ännu

frågor, t.ex. vad gäller tolkningen av enskilda ord och bilder men också beträffande relationen text–bild. Men denna bok samlar den mångvetenskapliga forskningen, och med hjälp av nyfyndskatalogen kan fortsatta undersökningar av guldbrakteaternas säkerligen nu enklare bedrivas. Inte minst därigenom kommer boken att få stor betydelse. L.-E.E.

Language and Literacy in Early Scandinavia and Beyond, edited by Michael Schulte & Robert Nedoma, 442 s., Odense 2011 (University Press of Southern Denmark; Volda University College). (NOWELE. North-Western European Language Evolution. Vol. 62/63, October 2011.) ISSN 0108-8416; ISBN 978-87-7674-591-2. I detta dubbelnummer av NOWELE har ett antal artiklar samlats under den gemensamma rubriken "Language and Literacy in Early Scandinavia and Beyond". Volyms introduktion redovisar egentligen inte någon närmare programförklaring men i en av artiklarna får man veta att bidragsgivarna inbjudits att medverka till "methodische[n] Reflexionen zur Sprachgeschichte von unten, die für das Altgermanische/Altskandinavische relevant sind oder sein können" (s. 249). Till någon del ger detta ramar (om ock vida) för bokens tematik. De två redaktörerna bidrar med var sin uppsats. Michael Schulte granskar systematiskt de tidiga skandinaviska lagtexterna och framhåller att det inte finns några övertygande belegg för en förlitterär metrisk komposition av dessa lagar. Studien är inte minst metodologiskt intressant, exempelvis i sin diskussion av hur olika stildrag kan bedömas. Robert Nedoma behandlar personnamn på fibulor som tillkommit under tidsperioden ca 200–700, och redovisar därvid såväl arealonomastiska som socioonomastiska ställningstaganden. Elmar Seebolds uppsats "Typologische Chronologie der älteren nordischen Runen" för oss in i en i tidskriftens spalter (jfr NOWELE 56/57, 2009; 60/61, 2011) just pågående forskningsdiskussion. Seebold hävdar bl.a. att den yngre runraden skall ses som ett nytt bruk av skriften, "[d]ie Entwicklung einer in wesentlichen Punkten neuen Kulturtechnik" (s. 147). Ett intressant literacyperspektiv på runskriften finns i Martin Hannes Grafs artikel "Schrift, Sprache und was dazwischen liegt. Zur Materialität epigraphischer Schriftlichkeit der ältesten Runeninschriften". Om de samhälleliga ramarna för denna tids skrift och skriftenvändning – konventionen – vet vi emellertid ganska lite. Lisbeth M. Imer skriver om dateringen och den areella distributionen av de äldsta runmonumenten i Norden. Oliver Ernsts och Stephan Elspaß' artikel belyser arbete med en språkhistoria underifrån, och behandlar konkret "althochdeutsche Glossen" men artikeln har generellare bäring än så. Peter Trudgill presenterar i sin studie av

kopula "language-contact speculations in first-millennium England". Men perspektiven vidgas än mer, sålunda diskuteras Theo Vennemanns kontroversiella tes om ett mesolitiskt "Europa Vasconica". Jonas Wellendorf behandlar utifrån ett intressant källmaterial pragmatiska översättningar på västnordiskt område. Anatoly Libermans artikel har rubriken "A Short History of the God Óðinn" men är i själva verket en omfattande studie (80 sidor) som på ett mångsidigt sätt behandlar Oden-gestalten och förändringarna av denna samt gudanamnets härledning. Artikeln är resonerande och diskuterar tidigare utredningar – utarbetade inom olika forskningsparadigm – från olika tider. Detta är mycket för-tjänstfullt, ty vid behandlingen av ett så välbeforskat ämne som detta är det nödvändigt att förstå varför man inom olika "skolor" nått olika resultat i sökandet efter gudagestaltens bakgrund och grunden till hans namn. Libermans bidrag blir på detta sätt metodologiskt och vetenskaps-historiskt intressant. Det svåra ämnet till trots karakteriseras artikeln av en påtaglig lättsamhet. Som helhet ger detta specialnummer av NOWELE läsaren gott utbyte då det gäller belysningen av en rad aktuella problem inom det germanska och skandinaviska forskningsfältet. Till värdet bidrar inte minst de redovisningar av källmaterial som flerstädes finns. En inledande redaktionell text hade dock underlättat för läsaren att ännu bättre se volymens tematik. L.-E.E.

*

Oskar Bandle, Die Gliederung des Nordgermanischen. Reprint der Erstauflage mit einer Einführung von Kurt Braunmüller, xxv+117 s., 24 kartor, Tübingen & Basel 2011 (A. Francke Verlag). (Beiträge zur nordischen Philologie 47.) ISSN 1661-2086; ISBN 978-3-7720-8416-4. Detta är en nytvättning av Oskar Bandles epokgörande översiktsarbete från 1973, och kommer därför endast mer kortfattat att behandlas här. I arbetet söker som bekant författaren utifrån sin språkliga empiri indela det nordgermanska området i mindre områden, ett inte alldeles lätt företag. Indelningen sker framför allt på basis av de novationer som under olika tider uppstått, och vittnar om författarens synnerligen omfattande kunskaper om de nordiska dialekterna. Han studerar västliga, östliga och sydliga novationer, och behandlar även det han kallar "Nördliche Entwicklungen". Innovationer friläggs och spridningen utreds in i minsta detalj. Bandle stannar för en indelning i ett nordskandinaviskt, ett sydskandinaviskt och ett västskandinaviskt område. Även om det till grund för översikten liggande materialet i vissa fall kunnat beslås med fel (så exempelvis av Kristian Ringgaard), och dessutom enskilda ställnings-

taganden och indelningen med goda skäl kan diskuteras (vilket gjorts av Gun Widmark), tas här ett pannordiskt grepp, varvid drag i fonologin och morfologin, i någon mån också syntaxen samt drag i lexikon, mobiliseras. Presentationerna på kartorna håller allmänt sett en hög klass, låt vara att det i detaljer finns anledning till vissa modifieringar. Som Kurt Braummüller framhåller i sin inledning (s. VII) utgör Bandles arbete ”die bislang *letzte Summa der traditionellen (europäischen) Dialektologie*, die zum skandinavischen Raum als Ganzem vorliegt und die – und dies erscheint mir wesentlich – eine *zusammenhängende wie eigenständige Sichtweise* präsentiert”. Boken innehåller även en sammanställning av Bandles skrifter samt i varje fall lejonparten av de minnesord som vid hans död ägnades honom. L.-E.E.

Karen Bek-Pedersen, The Norns in Old Norse Mythology, xvi + 224 s., Edinburgh 2011 (Dunedin). ISBN 9781906716189. I den norröna mytologin framställs flera grupper av kvinnor. De mest centrala finner man bland asarna (*ásynjor*) och vanerna (*vanir*), som t.ex. Frigg som är asasläkt eller Freyja som hör hemma bland vanerna. Men det förekommer också mer marginella grupper, t.ex. *valkyrjur*, *dísir* och *fylgjur*. Alla dessa behandlas i den här boken. Fokus är emellertid, som titeln antyder, på *nornir*, en grupp av kvinnor som förekommer i några få källor i det norröna materialet; de övriga grupperna av kvinnor utgör främst ett jämförelsematerial. Karen Bek-Pedersen redovisar grundligt det sparsamma materialet som kan belysa *nornir*. Hon sätter det i relation till skildringar av de andra typerna av kvinnor och diskuterar med utgångspunkt i detta vilka funktioner *nornir* har fyllt i den norröna religionen. Det sparsamma materialet för naturligtvis med sig ett första metodproblem för Bek-Pedersen, ett problem som kanske kunde ha diskuterats ytterligare. Hur starka slutsatser kan man dra med ett ytterst begränsat material? Och hur undgår man cirkelresonemang av typen ”*nornir* är *nornir* för att de skiljer sig från *dísir* o.s.v. i de sparsamma skildringarna”? Ett nog så uppenbart resultat eftersom det ju framgår i just skildringarna, alltså inte kräver någon djupare analys. Ett andra problem i en studie av *nornir* med de frågeställningar som Bek-Pedersen presenterar gäller själva grundlaget för vår utforskning av det norröna materialet på jakt efter norrön mytologi. Kan vi egentligen tala om *en* norrön mytologi? Hade *nornir* en klart avmarkerad funktion i en enhetlig mytologi, eller har de, liksom andra grupper som t.ex. *fylgjur*, *dísir* etc. använts efter behov och med funktioner dikterade av den gällande kontexten? Det senare tycks ofta ha varit fallet. Här kunde Karen Bek-Pedersen ha fört en betydligt skarpare

diskussion, och hon kunde med en sådan diskussion ha placerat sig tydligare i samtidens forskningsdebatt om de norröna källornas användbarhet för studiet av norrön mytologi. Boken, som är en omarbetad version av Bek-Pedersens doktorsavhandling, presenterar ingående de norröna källor som innehåller skildringar av *normir* och ger en god översikt över andra typer av övernaturliga kvinnliga väsen som skildras. Den utgör därför en god inledning till fortsatta studier av dessa kvinnliga väsen. K.G.J.

Ideology and Power in the Viking and Middle Ages. Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes, red.: Gro Steinsland et al., xi + 405 s., Leiden 2011 (Brill). ISBN 978-90-04-20506-2. Frågor som rör ideologi och makt är centrala i många av de discipliner som studerar skandinavisk medeltid. I den här boken har historiker, religionshistoriker och en filolog från keltiska studier samlats för att dryfta ett flertal perspektiv på just makt och ideologi. Författarna, som samlats från flera skandinaviska universitet men också från Tyskland och Tjeckien, deltog under det akademiska året 2007–2008 i en forskargrupp vid *Senter for grunnforskning* i Oslo. Resultatet har blivit en bok med många infallsvinklar på ämnet. Här behandlas övergången från förkristen till kristen tid i flera bidrag, liksom framväxten av skandinavisk kungamakt med utgångspunkt i det som författarna betecknar som härskarmakt, alltså ett tidigare stadium med maktstrukturer baserade på förkristna ideologier. Geografiskt famnar boken ett stort område från Sverige i öster till Orkney, Färöarna och Island i väster. Gro Steinsland, som var ledare för gruppen, skriver i sin inledningsartikel om just ursprungsmyter och härskarmakt från vikingatidens hövdingar till den härskare som beskrivs i de medeltida krönikorna. I ett följande kapitel utvecklar Jón Viðar Sigurðsson denna diskussion med speciellt fokus på framväxten av den norska kungamakten i förhållande till härskarmakten på Orkney och Island. Ian Beuermann diskuterar ursprungsmyten som den formuleras i *Orkneyinga saga* och relationen mellan den framväxande kungamakten i Norge och hövdingarna på Orkney. Härefter vänds blicken mot östra Skandinavien. Olof Sundqvist diskuterar möjliga kultbyggnader i östra Sverige och hur dessa kan tänkas spegla en förkristen härskarideologi. De keltiska källornas skildringar av kungen och förändringen av kungens roll behandlas ingående av Jan Erik Rekdal. I en följande artikel diskuterar Jens Peter Schiødt krigarens roll i skandinavisk förkristen religion. I de två avslutande artiklarna i boken behandlas så olika ämnen som myter om död och uppståndelse i vikingatiden och kulten av kungliga martyrer i tidig skandinavisk kristendom av Anders Hultgård respektive Joanna A. Skórzewska. I en

avslutande diskussion argumenterar Ian Beuermann för en lång och glidande övergång från förkristen till kristen period, ett tidsspänn på femhundra år, under vilken härskarideologin förändrades i relation till den nya religionens ideologi, men samtidigt behöll en del drag från den inhemska traditionen. K.G.J.

Lars Lönnroth, The Academy of Odin. Selected papers on Old Norse literature, 426 s., Odense 2011 (University Press of Southern Denmark). (The Viking Collection, vol. 19.) ISBN 978-87-7674-589-9. Lars Lönnroth har sedan 1960-talet varit en ledande och stridbar debattör inom den norröna forskningen. Nu har man i serien *The Viking Collection* givit honom möjlighet att samla sina artiklar från ett långt och produktivt forskarliv. Resultatet är imponerande och ger en god bild av den spännvidd som Lönnroths forskning har haft under dessa femtio år. Bokens artiklar är samlade under fem rubriker som avgränsar de ämnesområden som främst intresserat författaren. De första artiklarna samlas under rubriken *Origins*. Denna rubrik syftar alltså inte på författarens utgångspunkter utan på det tidiga intresset för den norröna litteraturens framväxt. Detta behandlade Lönnroth redan i sin avhandling, men han har återkommit till det genom hela författarskapet. En andra avdelning behandlar *Saga rhetoric*, ett område av forskningen där Lönnroth bidragit från 1960-talet och helt fram till i dag. Här är den äldsta artikeln från 1969 och den sista från 2002. Under rubriken *Structure and ideology* inlemmas tre artiklar, en tidig om just ideologi och struktur i *Heimskringla* från 1976 och två sena om *Sverris saga* och *Njáls saga* från 2006 och 2008. I en fjärde avdelning, *Edda and saga as oral performance*, har Lönnroth valt ut viktiga bidrag till denna diskussion, publicerade mellan 1971 och 2001. Den äldsta artikeln här, "Hjálmar's Death-Song and the delivery of Eddic Poetry", där Lönnroth argumenterar mot en alltför fast tro på möjligheten att definiera eddadiktningen som improviserad muntlig dikt inom ramen för *oral-formulaic theory*, måste räknas som ett av de viktigaste bidragen i den tidiga debatten om eddadiktarnas muntliga ursprung. I en femte och avslutande avdelning samlas artiklar med inriktning på *Reception and adaptation*. Också här bidrog Lönnroth tidigt. Som exempel kan nämnas hans artikel "The Riddles of the Rök-Stone: A Structural Approach" från 1977 som har haft stor betydelse för den fortsatta diskussionen om hur inskriften på Rökstenen ska tolkas. Det är en god tendens i tiden att samla upp artiklar från långa forskningsliv i samlingsvolym, gärna i form av festskrifter där föremålet för skriften har involverats. Ofta blir artiklar gömda i tidskrifter som är svårtillgängliga

eller festskrifter som ingen längre känner till. En samling som den föreliggande ger oss dels en god bild av en aktiv forskares insats genom många decennier, dels tillgång till artiklarna i en volym. K.G.J.

Vincent Samson, *Les Berserkir. Les guerriers-fauves dans la Scandinavie ancienne, de l'Âge de Vendel aux Vikings (VIe-XI siècle)*, 446 s., Villeneuve d'Ascq 2011 (*Septentrion. Presses Universitaires*). ISBN 978-2-7574-0353-2. Den nordiske bärsärken, *berserki*, har alltid fascinerat, och i tider av romantisk och nationalistisk iver har bärsärken ofta varit en omhuldad figur. Inom forskningen har det emellertid länge varit en viss tvekan till hur berättelserna om *berserkir* ska förstås. Inom religions- och mytforskningen vill man gärna finna spår i de kristna källor där *berserkir* omnämns efter förkristna skick och seder förknippade med krigaren och kulten av Óðinn. Men materialet är knappt och det är få källor som kan föras längre tillbaka än 1200, alltså en tid när kristendomen var väl etablerad och då alla som använde sig av bläck, pergament och latinsk skrift var väl kristnade och utbildade inom kyrkans hägn. Det finns alltså anledning att hantera materialet med en viss försiktighet om man vill använda det för att rekonstruera förkristna myter eller riter. Ett ofta använt epitet för dem som anser att källorna primärt ger oss en bild av hur myter användes i samtiden, alltså 1200-talets Island, är *hyperkritisk*. Detta epitet förekommer också flera gånger i Vincent Samsons bok om *berserkir*. Boken ger en grundlig introduktion till forskningen om just *berserkir* och *úlfhednir menn* och diskuterar ingående etymologierna för dessa begrepp. Därefter ägnas de olika källorna till bärsärkarnas aktiviteter mycket utrymme. Författaren avfärdar en kritisk syn på källorna som just hyperkritisk och argumenterar för att *berserkir* inte endast var de främsta krigarna, men att de också spelade viktiga roller i kulten. Så vitt jag kan bedöma framkommer emellertid inget nytt i denna diskussion; det kommer till syvende och sist att främst handla om huruvida man tror på källorna eller är hyperkritisk. För den som intresserar sig för ämnet torde Samsons bok kunna ge en god introduktion till forskningen och inspirerande spekulationer om den dunkla värld som det förkristna Norden utgör. K.G.J.

Dieter Strauch, *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*, XXXVI + 886 s., Berlin & New York 2011 (*De Gruyter*). (*Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Herausgegeben von Heinrich Beck, Dieter Geuenich & Heiko Steuer. Band 73.*) ISSN 1866-7678; ISBN 978-3-11-025076-3; e-ISBN 978-3-11-025077-0. Detta storverk på den nordiska rättshistoriens område har sam-

manställt av den forskare som nog får anses vara den idag främste kännaren av den medeltida nordiska rätten, Dieter Strauch. Han är emeriterad professor vid Institut für Neuere Privatrechtsgeschichte, Deutsche und Rheinische Rechtsgeschichte vid universitetet i Köln. Vi får i denna omfattande bok en bred och initierad skildring av den nordiska rätten från vikingatid fram till 1500-tal, och de olika källor där denna rätt möter, alltså inte bara lagar utan också urkunder och litterära källor. I en inledande del tecknas en bild av källäget och ges läsaren en mer allmän föreställning om kristendomens inflytande i Skandinavien (vilket självfallet också får bäring mot rättskällorna) och "Die Veränderbarkeit des Rechts" – där bl.a. Elsa Sjöholms kontroversiella tolkningar bemöts –, varefter mer specifika förhållandena i Norge, på Island och i Danmark och Sverige redovisas. Det längsta avsnittet rör Sverige där man bl.a. kan läsa om uppbyggnaden av kyrkan på 1100-talet, förhållandet kyrka-konungamakt under 1200-talet, och mycket annat. Åtskilliga detaljerade uppgifter förmedlas som är relevanta för att förstå de rättshistoriska förhållandena, som beträffande Skänninge möte 1248 (s. 78 ff.) och Tälje provincialkoncilium 1279 (s. 90 f.), för att ta fram två exempel. Ett avsnitt om tråldomen och dess avskaffande avslutar denna inledande genomgång. Härpå följer sju kapitel där förhållandena i olika riken och områden detaljerat beskrivs. I det första kapitlet om Norge återfinns inte bara en redovisning av de norska rättskällorna utan också avsnitt om förhållandena på Färöarna (bl.a. Seyðabrævið och Hundabræv), Orkneyöarna, Shetland (Hjaltland) och Hebriderna, Isle of Man och Irland. Kapitlet om Island och Grönland redovisar bland mycket annat de isländska förhållandena vid alltinget, presenterar Grágás, varvid även språkliga förhållanden blir föremål för uppmärksamhet, samt i ett kort avsnitt sagornas vittnesbörd. Det lilla som finns om de grönländska förhållandena förmedlas dessutom (s. 267–279). Det tredje kapitlet tar sig an de danska rättskällorna med själländska, skånska och jylländska lagar, stadslagar och senare rättskällor, och även frågan om dansk lag i England tas upp. Det korta kapitel 4 behandlar Normandie, där de spår som kan finnas av normannisk rätt redovisas, bl.a. i terminologi (s. 375 f.). Det därpå följande kapitlet avhandlar mycket ingående Sverige; kapitlet omfattar över 200 sidor. Här möter Äldre och Yngre Västgötagalagen, Östgötagalagen och andra götagalagar, vidare Upplandslagen, Södermannalagen, Hälsingelagen, Gutalagen, Bjärköarätten, Visby stadslag m.fl. Ett kort avsnitt här behandlar Forsaringen (s. 501 f.). Landslagarna och Magnus Erikssons stadslag redovisas. Ett särskilt avsnitt tar upp Um Styrilse Konunga och Höfdinga. Förhållandena i Finland ägnas ett eget kapitel, där inte oväntat

bl.a. fiskerätten lyfts fram samt Bjärköarätten i Finland. På vägen berörs både kvenir-/kainulaiset- och birkarlaproblematiken (s. 630 f.) och den svenska kolonisationen (s. 632 ff.). I det sista kapitlet möter en beskrivning av den skandinaviska rätten i Ryssland, med en detaljerad beskrivning av rättskällor och jämförelser med de fornsvenska förhållandena. Boken avslutas med en redovisning av källor och litteratur, som omfattar nästan 140 sidor. Till detta skall läggas omfattande person-, ort- och sakregister; i det sista registret möter man en hel del viktiga lexem i rättskällorna. Till boken hör ett betydande antal kartor över områden som behandlas, då inte bara rikskartor utan också detaljerade kartor över Shetland (s. 199), Sodor och Man samt Isle of Man (s. 206 f.), Grönland (s. 268 f.) och ryska områden (s. 670). Kartorna har visserligen hämtats från primärlitteratur men det är värdefullt att de här finns samlade. Denna något utförligare innehållsresumé visar förhoppningsvis bokens mångsidighet men också dess djup. Litteratur på många språk åberopas och resumeras, även en del på finska och ryska, och det är faktiskt svårt att hitta något som saknas i den vetenskapliga dokumentationen. Dieter Strauchs *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500* är ett imponerande arbete. Som referensverk rörande en väsentlig del av den nordiska medeltidshistorien kommer boken att bestå under mycket lång tid framöver.

L.-E.E.

Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18 – 20 augusti 2010, utgivna av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar, Uppsala 2011, 366 s. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXVI.) ISSN 0065-0897. ISBN 978-91-85352-90-6. Konferensrapporten inleds med förord och välkomstord av Akademiens preses professor emeritus Lennart Elmevik, som hade glädjen att få hälsa 100 deltagare välkomna, varav 50 föredragshållare/projektrepresentanter. Rapporten återger 35 av bidragen, som speglar den aktuella dialektforskningens livskraft och mångsidighet, inte minst i ljuset av dagens allmänlingvistiska bredd och löftesrika datatekniska tillämpningar. Inledande plenarföredrag hölls av professorerna Kristján Árnason, Reykjavík, ”Standard, varieties and phonological variation in Faroese and Icelandic”, och Stefan Rabanus, Verona, ”The State of the Art in Linguistic Cartography”, medan professor Lars-Erik Edlunds, Umeå, översikt över nordisk dialektgeografisk forskning inställdes p.g.a. sjukdom (den publicerades istället i avsevärt utvidgad form i Svenska landsmål 2011). Utrymmet medger här bara en innehållsförteckning, nog så aptitretande för envar intresserad: Daniel Andersson,

Umeå, söker i sin ordspråksforskning basbetydelsen hos dialektala ordspråk i dialektordböcker och -samlingar. Lars-Gunnar Andersson, Göteborg, redovisar en radioenkät kring den dialektgeografiska variationen mellan *blev* och *vart*, besvarad av 5600 personer. Torben Arboe, Aarhus, beskriver "Jysk Ordbogs kartografiske udviklingsproces", Björn Bihl, Karlstad, "Frödings och Ricksons [Jeremias i Tröstlösa] dialektala estetik", Gustav Bockgård, Uppsala, "Lexikaliserade satser med *ha* eller *kalla* i nordöstra Götalands traditionella dialekter", Lennart Elmevik, Uppsala, "Sv. och no. dial. *ō* som motsvarighet till urnord. *au*. Till diskussionen om den s.k. birkasvenskan", Piotr Garbacz, Oslo, "Sambandet mellan morfologi och syntax i de nordiska dialekterna", Asgerd Gudiksen, København, "Variation i morfologi. 2. svage verbalbøjning i de danske øsmål", Kristina Hagren, Uppsala, "Ingressiva partikelverb med *på/å* och *till* i svenska dialekter, särskilt dalmål", Karin Hallén, Uppsala, "*Blam* – *blamera*, *chikan* – *chikanera*, *genans* – *genera*. En grupp franska lånord i svenska dialekter", Lars Huldén, Helsingfors, "Diftongering av gammalt långt *o* i finlandssvenska dialekter", Ernst Håkon Jahr, Kristiansand, "Dialektologi som nasjonsbygging. Til diskusjonen om "nynorsk språkforskning"", Janne Bondi Johannessen & Piotr Garbacz, Oslo, "Fältarbete med Nordic Dialect Corpus", Janne Bondi Johannessen & Signe Laake, Oslo, "Den amerikansk-norske dialekten i Midtvesten", Lars-Erik Johansson, Skövde, "Dialektbegreppet – dialekt som varietet och/eller dialektbruk som stil", Carl-Erik Lundbladh, Lund, "Syd- och västsvensk dialektdatabas", Ulf Lundström, Umeå, "Elementen *hals*, *har/hare*, *rem* och *slind*. Att fånga terrängords betydelser genom fältstudier och i arkivmaterial", Kristina Nikula, Tammerfors, "Om lömska vänner ["ord på främmande språk som liknar ord på det egna språket men betyder ngt helt annat"] i finlandssvensk dialekt", Helge Omdal, Kristiansand, "'Og kva er så ein dialekt?' Om dialektbegrepet i nordiske språk", Viveca Rabb, Åbo, "Faktisk och upplevd användning av grammatiskt genus", Rune Røststad, Agder, "Om overgangen til pluralendinga *-an* i egdsk talemål. Ein verkstad av indrespråklege drivkrefter?", Caroline Sandström, Helsingfors, "Finska lån och hur de anpassas i de svenska dialekterna i Finland", Helge Sandøy, Bergen, "Dativen i vekst og fall – men ikkje som relik", Martin Skjekkeland, Kristiansand, "Lokal identitet som forklaringsfaktor i sosiolingvistik", Mathias Strandberg, Uppsala, "Accentuering av sammansättningar i sydöstra Skåne", Inge Særheim, Stavanger, "'dennæ kar æ Jesus Christus okka herræ'. Bibeltekst på jærmål frå 1600-talet", Eva Thelin, Uppsala, "Ordbokssamlingen vid Dialekt- och folkminnesarki-

vet i Uppsala – nu och i framtiden”, Lars Vikør, Oslo, ”’... de rareste Ord og Talemaader i Sproget’. Norske dialektar i 1743”, Anna Westberg, Uppsala, ”Atlas Linguarum Europæ – en presentation”, Rune Westerland, Luleå, ”Palatal och velar artikulation av klusilerna *k* och *g* framför främre kort *a* i en sydvästerbottnisk dialekt – auditiv analys”, Camilla Wide, Åbo, ”Proximala demonstrativa pronomen i finlands-svenska dialekter”, Lena Wienecke Andersen, København, ”Fra virkelighedens verden til ordbogens. En kort presentation af et ph.d.-projekt”, Kjetil Aasen, Oslo, ”Variasjonsperspektiv i norsk dialektologi. Norsk keltologi i jamføring med ’nynorsk språkforskning’” och slutligen Jan-Ola Östman, Helsingfors, ”Standardspråk, dialekter och populärmusik i ett senmodernt Svenskfinland”. G.H.

*

Eddische Götter und Helden. Milieus und Medien ihrer Rezeption, red.: Katja Schultz, 412 s., Heidelberg 2011 (Universitätsverlag Winter). ISBN 978-3-8253-5935-5. Intresset för receptionen av norrön litteratur under 1800- och 1900-talet och helt till vår egen tids *Viking metal*-musik har fått ett starkt uppsving under senare år. I Frankfurt inleddes en publikationsserie med inriktning på receptionen av eddadiktningen, *Edda-Rezeption*, 2009 med boken ”*Sang an Aegir*”. *Nordische Mythen um 1900* (red. Katja Schulz och Florian Heesch, Heidelberg: Winter). Föreliggande bok, som bygger på ett symposium vid Institut für Skandinavistik i Frankfurt 2009, utgör andra volymen i denna serie. Boken är alltså en utvecklad form för dokumentation av symposiet, där författarna har skrivit om sina föredrag till mer genomarbetade artiklar. Den tid som de olika inläggen behandlar sträcker sig från 1800-talet till nutiden. För den tidigaste perioden föreligger artiklar om N.F.S. Grundtvig och Esaias Tegnér medan senare tid representeras av studier av hur eddamytologien används inom Black metal såväl som på brasilianska sidor på Internet. Det är därmed inte endast ett stort tidspann som kommer fram i de olika artiklarna, utan också olika genrer berörs, som hur eddadiktarnas värld förvaltas i folklig kultur såväl som i operagenren eller i tecknade serier. Som sig bör kommer också bruket av eddamytologin i politisk propaganda under luppen. Bidragen i boken är genomgående grundliga och ger goda presentationer av de vitt spridda ämnen som behandlas inom ramen för eddadiktningens reception. Varje artikel kan därför fungera väl som en startpunkt för fortsatta studier av fältet. K.G.J.

Shami Ghosh, Kings' Sagas and Norwegian History. Problems and Perspectives, xv + 253 s., Leiden 2011 (Brill). ISBN 9789004209893. Framväxten av de norröna, främst isländska kungakrönikorna, eller kungasagorna, är ett forskningsämne med långa traditioner, i den äldre forskningen främst representerade av nordiska forskare. Under de senaste decennierna har emellertid frågeställningen behandlats i värdefulla studier från både engelsk- och tyskspråkiga forskningsmiljöer. Shami Ghosh genomför i sin bok en kritisk diskussion av forskningen om kungasagornas framväxt, deras relation till europeiska traditioner och bruket av dem i folkspråket främst på Island. I sin inledning beskriver han sitt syfte i tre punkter. Ett första mål är att presentera en kritisk översikt över senare forskning på fältet, därefter att belysa några grundläggande och viktiga frågor som sagorna ger upphov till, för att slutligen föreslå några möjliga vägar för fortsatt utforskning av materialet. I ett andra kapitel med rubriken *Skaldic verse and saga prose: transmission and reliability* kommer Ghosh in på ett centralt tema i debatten om kungasagorna som källor till äldre skandinavisk historia som går tillbaka åtminstone till Laurits Weibulls hårda kritik från början av 1900-talet. Ghosh kan sägas fortsätta och utdjupa denna kritik till bruket både av prosa och poesi i forskningen om politisk historia. Han väljer därmed att angripa en sista rest av tro på 1200-talets källmaterial som autentiskt, alltså största delen av de skaldedikter som av kompilatorer och skrivare inlemmats i prosan. Ghosh diskuterar ingående källvärdet för skaldedikterna och de olika möjligheterna för hur man ska förstå relationen mellan dikterna och den prosaberättelse där de ingår. Hans slutsats är att vi i nuläget inte har någon ordentlig metod för att klarlägga denna relation eller med säkerhet fastställa dikternas ålder och autenticitet. Hans slutsats blir att kungasagorna, både prosan och skaldedikterna, först och främst är användbara som källor till sin tillkomsttid under 1100- och 1200-talet, och då främst till den mentalitet de återspeglar. I kapitel 3 och 4, *Non-native sources and influence* och *The uses of the past*, kommer författaren in på de europeiska parallellerna till de isländska kungasagakompilationerna. Därmed skriver han sig in i en viktig tradition inom inte bara forskningen om kungasagorna, utan inom norrön forskning generellt; under senare år har det blivit allt vanligare att söka jämförelsematerial för det norröna materialet i den europeiska manuskriptkulturen, primärt buren av latinsk litteracitet. Ghosh för i kapitel 3 en grundlig diskussion om relationen mellan europeiska influenser, direkta eller indirekta i form av allmänna modeller, och inhemska traditioner i utformningen av de folkspråkliga kungakrönikorna. I det fjärde och sista kapitel-

let i boken diskuterar han därefter krönikornas funktion, hur de kan ha fungerat som konstruktioner av det förflutna i nutidens tjänst. Ghoshes bok ger en uppdaterad och intressant bild av kungasagorna som del av en europeisk skriftkultur, men också som ett resultat av inhemska tradition och samtidens behov på Island och i viss mån Norge. Han utpekar också några möjliga vägar för fortsatt forskning längs de linjer som antyds redan av bokens struktur, dels i en vidare utforskning av källor och modeller i den europeiska traditionen, dels i en utveckling av frågeställningar om bruket av framför allt de folkspråkliga krönikorna. K.G.J.

Annette Lassen, Odin på kristent pergament. En teksthistorisk studie, 447 s., København 2011 (Museum Tusulanums Forlag). ISBN 978-87-635-2616-6. Detta är den reviderade versionen av Annette Lassens vid Københavns universitet i februari 2006 framlagda doktorsavhandling. Reflexer av den diskussion som fördes vid själva disputationen kommer också till uttryck i texten. Lassen har ju i en del mindre arbeten tidigare belyst Odengestalten, bl.a. i denna tidskrift (ANF 121, 2006, s. 121–138). Man kan konstatera att forskningen inte nått enighet vad beträffar bilden av guden Oden, därtill är såväl objektet i sig som källmaterialet för mångbottnat. Bokens tes är ”at det ved en inddragelse af alle eksempler, hvor Odin er involveret, i det norrøne (dvs. islandsk-norske) tekstkorpus og i Saxo Grammaticus’ *Gesta Danorum*, måske er muligt at finde en måde at forklare gudens kompleksitet på uden samtidigt at reducere den” (s. 17). I bokens andra kapitel ges en bild av forskningens syn på Oden från 1500-tal och framåt: här redovisas de tidigaste översättningarna och utgåvorna, några av 1700-talets monografier om Oden där det ibland finns euhemeristiska tolkningar – där man alltså menar att myten avspeglar verkliga händelser – fram till komparativisternas och folkloristernas Oden och det sista seklets Odenforskning. (Mer som ett kuriosum nämner Lassen här Thor Heyerdahls euhemeristiska tolkning av Oden såsom invandrad till Norden österifrån.) De olika tidernas forskningsparadigm blir vid denna genomgång uppenbara, och Lassen pläderar generellt för värdet av att gå *ad fontes*. Ett mycket kort kapitel behandlar mytbegreppet i norrön kontext – det är dock notabelt att mytbegreppet som sådant endast behandlas i en not (s. 87). Bilden av Oden i latinska och norröna översättningar dryftas, och det är tydligt att detta säger mer om den kristna miljön i medeltidens Norden än om Odens mytologiska roll. Det är uppenbart att kyrkans tolkningsmodeller har ett betydande förklaringsvärde vid forståelsen av materialet, därför återfinns ett kapitel betitlat ”Kirkens forklaringer af hedenskab” (s. 110–118). Boken granskar

sedan ingående sin brett sammansatta textkorpus och detta resulterar i en mängd iakttagelser. Man kan t.ex. konstatera att islänningasagorna, när de utspelas på Island, blott nämner Oden i skaldestroferna. Kanske har Oden inte spelat någon roll på Island, där för övrigt vare sig ort- eller personnamn bildade till *Oden* tycks finnas – även om man inte helt skall utesluta att Oden kan finnas representerad under något av sina alternativa namn. Sturlunga saga däremot visar att Oden under högmedeltiden kunnat användas som en bild av lögnaktighet och andra egenskaper som kunnat knytas till Djävulen. Med tanke på var handlingen förläggs i riddarsagorna nämns Oden i dessa ytterst sällan. Då spelar Oden en långt större roll i kungasagorna men det är ingen genuint förkristen gestalt utan en ”som været igennem kirkens tolkning og fremstår på den måde som en kristnet Odin, der nogle gange er Djævelen selv” (s. 151). Än frekventare är han i fornaldersagorna eftersom dessa ju handlar om det förkristna Skandinavien och samtidigt låter övernaturliga företeelser gripa in i handlingen. I skaldedikterna förekommer Oden i omskrivningar för diktning och krig – kenningarna förtecknas i en särskild avdelning. Saxo använder olika strategier vid beskrivningen av Oden: han framställs på ett euhemeristiskt sätt som falsk gud och en trolldomskunnig människa men han är också danskarnas specielle skyddsgud. I Ynglinga saga beskrivs han som Sveriges förste härskare. Skildringen där är konsekvent euhemeristisk, med Oden som invandrad hövding men även som magiker. Snorres Edda är rotad i kristen lärdom men synes inte vara särskilt polemisk, varför Oden här inte framställs demoniserad. Här finns en euhemeristisk framställning men underordnad denna finns den gudomlige Oden. I Grímnismál är han en krigarherre. Icke inspirerad av kristna föreställningar är däremot bilden av Oden som skaldegud. Eddadikterna innehåller ett stort Odenmaterial, och blir föremål för behandling i ett omfattande kapitel. Oden är den högste guden, och i de enskilda dikterna möter olika Odenbilder: den moraliske rådgivaren, den listige, den lögnaktige och den omanlige. Man kan sammanfattningsvis konstatera att Oden i några av texterna som utspelas i Norden före kristendomens införande inlemmas i det man kunde kalla ”paganiserad” framställning (*interpretatio pagana*) men helt dominerande är ändå exemplen på en kristen tolkning av Oden i de norröna texterna och hos Saxo. Oden framställs i de medeltidstexter som Lassen behandlar i överensstämmelse med texternas genrekrav och uttryckssätt: ”Ethvert forsøg på at forstå Odin må således tage udgangspunkt i teksten” (s. 392), framhåller hon följdriktigt. Lassens läsvärda avhandling har genom sin uppläggning ett tydligt fokus, vilket gör att en rad olika aspekter rörande Oden naturligt

nog kommer att helt lämnas därhän. Å andra sidan utmejslas på detta sätt bilden av "Odin på kristent pergament" tydligt. För de analyserade textkällorna lämnas fylliga beskrivningar, vilket ger läsarna större möjligheter att själva förhålla sig till de bedömningar som görs. Också detta är avgjort en styrka. L.-E.E.

Morkinskinna I–II, utg.: Ármann Jakobsson & Þórður Ingi Guðjónsson, lxxviii + 329 s.; lxxxiii + 268 s. + listor och kartor, Reykjavík 2011 (Hið íslenska fornritafélag). (Íslensk fornrit XXIII–XIV.) ISBN 978-9979-893-22-6; 978-9979-893-23-3. Den utgåva av *Morkinskinna* som nu föreligger i serien Íslensk fornrit är inte den första. Redan 1867 utgavs texten av Carl Richard Unger i Oslo och därefter utkom en ny utgåva 1932 med Finnur Jónsson som utgivare. Namnet *Morkinskinna* går tillbaka till den isländske historikern Þormóður Torfason, eller med en latiniserad form, Torfeus, och gällde då manuskriptet GKS 1009 fol, daterat till ca 1275, som i dag förvaras i Det kongelige Bibliotek i Köpenhamn. Senare har emellertid namnet kommit att beteckna även den kompilation som handskriften innehåller och som anses ha tillkommit ca 1220. Eftersom handskriften dock inte är helt intakt, det saknas blad både inledningsvis och i slutet, har man i utgivningstraditionen etablerat en text inte endast med hjälp av GKS 1009 fol utan också med avsnitt hämtade från andra handskrifter, t.ex. kungasagakompilationen Flateyjarbók (GKS 1005 fol), som anses stamma från den nu förlorade kompilationen och därmed kan bidra med kompletterande text. Denna eklektiska form för utgåva har en lång tradition inom norrön filologi, och den här föreliggande är inget undantag. Textgrundlaget har i denna utgåva etablerats med gott stöd i Jonna Louis-Jensens *Kongesagastudier* (København 1977) och ger troligen en ganska god bild av hur den ursprungliga kompilationen en gång har sett ut. Utgivarna har normaliserat hela texten oavsett vilken förlaga de har använt till ett språkstadium som kan anses motsvara huvudhandskriftens tid, alltså ca 1275, så väl det kan låta sig göras. Det innebär att de textställen som bygger på olika handskrifter och som i respektive textvittne representerar språket i så vitt skilda tider som ca 1350 och slutet av 1400-talet har normaliserats till det äldsta textvittnets språk. Texten blir därmed inte helt representativ för de enskilda handskrifternas språk, men eftersom detta är explicit beskrivet i inledningen och bruket av olika textvittnen markeras tydligt i marginalen genom hela utgåvan torde det inte leda till några missförstånd. Den isländska inledningen till utgåvan har en grundlig presentation av både verket och handskriften *Morkinskinna*.

Utgåvan ger oss en utmärkt lästext av *Morkinskinna* så som verket uppfattas 2011, även om den kanske inte helt säkert ger oss en bild av kompilationen från ca 1220.

K.G.J.

Robert Nedoma, Altisländisches Lesebuch. Ausgewählte Texte und Minimalwörterbuch des Altisländischen, 291 s., Heidelberg 2011 (Universitätsverlag Winter). (Indogermanische Bibliothek. Begründet von H. Hirt & W. Streitberg. Fortgeführt von H. Krabe. Herausgegeben von Alfred Bammesberger & Thomas Lindner. Erste Reihe. Lehr- und Handbücher.) ISBN 978-3-8253-5951-5. Detta är den läsebok som anknyter till Robert Nedomas *Kleinen Grammatik des Altisländischen* (Heidelberg 2010; en del tryckfel i denna grammatik rättas för övrigt i läsebokens inledning). *Altisländisches Lesebuch* inleds med en kortvariant där det berättas att "Hannes ok Gretta ganga af leið í skógi..." men redan efter någon sida möter normaliserade texter ur Eiríks saga rauða och Grœnlendinga saga. S. 17 ff. finns en icke-normaliserad version av Paternoster. Sedan följer en efterklassisk text, Gautreks saga konungs jämte översättning, och ett normaliserat utdrag ur Heimskringla, där till skaldeversen lämnas en utförlig tolkning. Andra sagatexter följer så, från Orkneyinga saga, Brennu-Njáls saga och Gísla saga Súrssonar. Sedan följer ett utdrag ur Gylfaginning med ett faksimil av en rad ur handskriften. I Erex saga finner man ett exempel på en efterklassisk text. Efter ytterligare några prosatexter kommer man fram till Völundarkviða som beledsagas av en översättning. Till Atlakviða och Hamðismál fogas däremot inga översättningar. Hjalmsmál återges sedan tillsammans med en del noter och kommentarer. Sedan möter vi delar av Völuspá. I ett avsnitt demonstreras hur en text kan ta sig ut i handskrift, translitterering, normalisering och olika översättningar. Några runinskrifter redovisas sedan, Grips-holm II och Karlevi. Textsamlingen avslutas med några strofer ur skalde-dikten Ragnarsdrápa. Det är lätt att se progressionen i textsamlingen. Både välkända texter och mera obekanta sådana finns vid varandras sida i läseboken, och det är ett plus. Att Nedoma valt att ta med två öst-nordiska runinskrifter kan säkert försvaras med att dessa texter har avgjorda kvaliteter men nog hade därutöver också det västnordiska området kunnat få bidra med några intressanta runtexter. För texterna ges i varje enskilt fall upplysningar om tillkomsttid, aktuell handskrift (mot-svarande) och åberopad textutgåva, något man med tacksamhet noterar, och i kommentarer får man språk- och sakupplysningar som underlättar tolkningen. Ordboksdelen, en Minimalwörterbuch som det heter, innehåller ord med grammatiska informationer och tysk översättning. I den

del som förtecknar namn finner man först olika individualnamn, sedan kollektiva namn på folkgrupper, familjer, släkter etc., sedan en avdelning med "Bionyme", dvs. namn på djur (som helveteshunden *Garmr*) och växter (världsträdet *Yggdrasil*), ortnamn och till sist s.k. ergonymer (namn på saker, såsom *Gjallarhorn* och *Brimir*). Denna lärobok upplyser som vi sett om handskrifterna och deras textåtergivning, vilket är bra – den hade rentav kunnat rymma ännu mer av detta stoff. Jag kan också tycka att kommentarerna hade kunnat vara ännu generösare samt att översättningar kunnat ges till ytterligare ett antal texter. Men hur användbar en bok som denna slutligen blir visar sig först efter att den praktiskt använts i konkreta undervisningssituationer. Uppmaningen i inledningen – Tolle lege, tolle lege! – vidarebefordrar jag gärna. L.-E.E.

Klaus von See, Skalden. Isländische Dichter des Mittelalters, 76 s., Heidelberg 2011 (Universitätsverlag Winter). ISBN 978-3-8253-5964-5. Detta är en introduktion till den svårtillgängliga skaldediktningen, en diktform som, om vi ska tro dateringen, i många fall har skapats under perioden 800–1000 och därefter traderats muntligt fram till nedskrivningen på 1200- och 1300-talet. Visserligen har det i en del fall dragits i tvivel om dikterna faktiskt är så gamla som det sägs i de sagor där de förekommer, men många av dikterna anses fortfarande vara autentiska. Därmed utgör dessa dikter, som Klaus von See konstaterar i inledningen till sin bok, exempel på den äldsta bevarade konstdiktningen i det medeltida Europa. Klaus von See gav ursprungligen ut boken redan 1980; den föreliggande andra upplagan är delvis förändrad, men huvudsakligen densamma som gavs ut då. Boken är alltså en kortfattad introduktion till skaldediktningen, dess form och innehåll och dess kontext. Klaus von See är intresserad av att förstå de sammanhang där diktningen skapats och den status som diktning och skaldar har haft genom den långa period då formen var levande, alltså från 800-talet fram till 1300-talet. Som introduktion för en tysk publik är boken ett utmärkt ställe att börja sin bekantskap med skaldediktningen, under ledsagelse av en av de ledande forskarna på området sedan många årtionden. K.G.J.

Tadao Shimomiya, Alliteration in the Poetic Edda, ix + 187 s., Bern 2011 (Peter Lang). ISBN 978-3-0343-0151-0. Alliteration är ett av de bärande stildragen i eddadiktningen. Vanligtvis binds versrader samman två och två med antingen vokal- eller konsonantalliteration, där alliterationen placeras på tryckstarka stavelser på så sätt att samtliga vokaler kan alliterera med varandra medan konsonanter endast allitererar med sig själva.

Två allittererande versrader med vokaler kan alltså vara *alda börnum/örlög seggia* 'människobarnen/människors öden' medan konsonantalliterationen kan exemplifieras med *deyr fé/deyja frændr/deyr siálfr it sama* 'djuren dör/släktingar dör/också man själv dör', där tre versrader binds samman. Tadao Shimomiya har i sin bok sammanställt allittererande versrader från eddadiktningen i en rimlista som omfattar exempel från samtliga eddadikter som de föreligger i utgåvan av Gustav Neckel och Hans Kuhn (5. förbättrade utg. Heidelberg: Winter 1983.). Förutom rimlistan innehåller boken en ordlista med översättningar till engelska och en kort bibliografi.

K.G.J.

*

Endre Mørck, Leddstillinga i mellomnorske heilsetninger. Funksjons- og feltanalyse og materialpresentasjon, 379 s., Oslo 2011 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-661-2. Forskningen om mellomnorskt språk är fortfarande ytterst begränsad. Det föreligger t.ex. inget ordentligt lexikon för perioden och utforskningen av morfologi och inte minst syntax har ännu inte nått en omfattning som är i närheten av den som genomförts för den tidigare, norröna perioden och den senare nynorska perioden. Under de senaste decennierna börjar vi emellertid se en förändring i inställningen till den mellomnorska perioden bland språkvetare, något som nu också börjar bära frukt i form av större forskningsinsatser. Endre Mørcks arbete om ledställning i mellomnorska huvudsatser är ett mycket gott exempel på denna utveckling. Boken delas in i fyra huvudkapitel (kapitel 2, 3, 4 och 5). I kapitel 2 diskuterar Mørck källorna till mellomnorskt språk och ger en god värdering av hur användbara olika källor är för de syften hans undersökning har. Detta är en grundlig och välstrukturerad genomgång av mellomnorskt material och Mørcks argumentation för sitt eget materialurval är välgrundad. I detta kapitel redogör författaren också för hur materialet har delats in i hanterbara enheter för den syntaktiska analysen. Han ger en klar beskrivning av olika möjliga strategier och motiverar sitt val av metod på ett övertygande sätt. I kapitel 3 genomför Mørck en funktionsanalys av det etablerade materialet. De avgränsade makrosyntagmerna analyseras här i fem kategorier efter sin funktion, så att Mørck räknar med att en makrosyntagm kan innehålla led som klassas som *konjunkional, verbal, nominal, predikativ* och *adverbial*. Varje kategori definieras och de avgränsade leden beskrivs. För varje led anges dessutom frekvens och undertyper. Det fjärde kapitlet behandlar de olika ledställningsmönster som kan etableras för mellomnorsk. Det här kapit-

let är omfattande och ger många och goda exempel på de olika mönster som kan förekomma. Kapitlet bär prägel av att vara en stor exempel-samling. I det femte kapitlet genomför Mørck så en analys byggd på Paul Diderichsens fältschema. Här gör författaren genomgående jämförelser med fältschemat som det etablerats både för norrönt språk och för modern norska, något som i sammanfattningen återkommer i form av resonemang om mellomnorskt språk i relation till dessa båda perioder i norsk språkhistoria. Genomgången av materialet är mycket grundlig och med genomgående argumentation för de val som görs. Det här kapitlet, liksom kapitel 4 kommer, förutom att boken som helhet ger en god inblick i mellomnorska leds placering i huvudsatsen, att fungera som ett uppslagsverk för alla som arbetar med mellomnorsk syntax i framtiden. Bokens sista kapitel ger en sammanfattande diskussion av resultaten av undersökningen där Mørck också lyfter fram vilka implikationer dessa får för värderingen av mellomnorsk i förhållande till den tidigare norröna perioden och nynorska.

K.G.J.

Norsk språkhistorie i eldre nynorsk tid (1525–1814). Minneskrift for Kjartan Ottosson, redigert av Helge Sandøy & Ernst Håkon Jahr, 193 s., Oslo 2011 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-655-1. Den period i norsk språkhistoria som fokuseras i denna volym kallas ofta *tidleg nynorsk tid*, *tidleg moderne tid* eller *tidleg ny tid*. Primärkällorna utgörs av en del 1500-talsdiplom – de flesta tillkomna före 1550 –, och senare under perioden finns bl.a. vissa ordlistor och korta texter. Källorna av den typen kräver kritisk värdering innan de kan användas som källor i den språkhistoriska beskrivningen. Ett seminarium kring denna period av den norska språkhistorien planlades av Kjartan Ottosson men när seminariet skulle hållas hade han avlidit. Han tillägnas nu postumt skriften, och i början av boken finns några minnesord tecknade av Arne Torp – jämte några av de nekrologer som ägnades Kjartan Ottosson –, och i bokens slut hans bibliografi. I tio bidrag behandlas så seminariets huvudtema. Vid skriftspråket och talspråket i Norge omkring 1500 uppehåller sig Ivar Berg i sitt inlägg, och han tror inte att det dansk-norska skriftspråket som brukades tidigt på 1500-talet ”kan fortelja oss all verda om norsk tale-mål” (s. 29). Agnete Nesse tar på ett intressant sätt upp textkällor som skulle kunna hänföras till det vardagliga skriftbruket (kokböcker, brev, dagböcker) där man kan komma åt en del av den synkrona variationen. Vad ordsamlingar kan berätta om talspråk illustreras av Martin Skjekkeland från Agder; han menar att det material han analyserat ”kan sjåast på som ei stadfesting av at dei norske dialektane hade nådd ei ’moderne’

form på 1600-talet” (s. 62). Ole-Jørgen Johannessen behandlar de inlånade personnamnen på 1500- och 1600-talet, och konstaterar därvid att dessa expanderar på de nordiska namnens bekostnad. Jan Ragnar Hagland söker bilda sig en uppfattning om ”medvitet om eit eige norsk språk på 1700-talet”, för att tala med rubriken. Hagland säger bl.a. ”[d]et er [...] nødvendig at vi så godt vi kan, prøver å få fram samtidas tankar og ideologiar om norsk språk i den tida det her gjeld. Også det er ein del av språkhistoria” (s. 69). Vid den alltför ofta rätt förbisedda syntaxen uppehåller sig Endre Mørck. Det är uppenbart att mycket förenar den syntaktiska strukturen under äldre nynorsk tid med den moderna norskan, detta i kontrast till norrönt och mellomnorsk, men eftersom det också finns drag som skiljer i syntaxen mellan äldre nynorska och modern norska framstår ändå den äldre nynorska perioden som ett eget språkstadium. Ett batteri av artiklar om enskilda norska språkområden finns även i volymen, där källor och en omfattande empiri redovisas. Erik Simensen skriver sålunda om äldre austlandsmål, Inge Særheim om sørvestlandsk, Helge Sandøy om nordvestlandsk och Arnold Dalen om trønderske mål. Dessa uppsatser belyser den empiri som finns att tillgå vid studiet av norskt talspråk under äldre nynorsk tid, samtidigt som författarna förmedlar en del tänkvärda källkritiska reflektioner, främst kanske Helge Sandøy. Boken illustrerar utomordentligt väl en del av de problem som finns vid beskrivningen av denna tidsperiods norska språkhistoria samtidigt som den visar att det trots allt finns empiriska grundvalar för en språkhistorisk framställning om periodens norska språk. L.-E.E.

Lars S. Vikør, Språk og samfunn – heime og ute. Festskrift til Lars S. Vikør 65 år, redigert av Olof Almenningen, Marit Hovdenak & Dagfinn Worren, VIII + 432 s., Oslo 2011 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-632-2. Lars Sigurdsson Vikør är en välkänd norsk språkforskare som varit verksam på olika sätt vid Norsk språkråd (Språkrådet) och Norsk Ordbok men också medverkat i uppslagsverk, varit framgångsrik översättare samt vetenskapligt, politiskt och kulturellt engagerat sig i sydostasiatiska frågor, bl.a. för Östtimor. För detta och en del annat ger festskriftsredaktörerna en bild i inledningen men det framkommer självfallet också av det urval artiklar som här samlats. Vikør har, intressant nog, fogat nu (2011) aktuella kommentarer till artiklarna, ibland beträffande deras tillkomst-historia, andra gånger rörande den diskussion som följde på artiklarna. Detta gör att läsaren får ett starkt intryck av att inlemmas i en pågående diskussion. Drygt trettioåttio artiklar har medtagits i antologin, bara en del av dem nämns här. En inledande sektion rör nynorsk. Finns det ett

eller två språk i Norge frågas det i en artikel, och svaret ges i ett avsnitt som rubricerats "Forsøk på ein konklusjon" (s. 18 f.), vilket målar upp olika scenarier. En artikel "Nynorsk for folket?" publicerades 1980 och väckte då stor uppmärksamhet. Vikør talar bl.a. om mentaliteten hos en del av den nynorska intelligentsian: "Her òg tener dei stramme krava til 'godt mål' interessene åt ein liten elite med stor makt i sin vesle teig av den norske språkåkeren" (s. 33 f.), skriver han bl.a. Ett antal artiklar handlar mer allmänt om den norska språksituationen, språkhistorien och språkplaneringen. Principiell räckvidd har artiklarna om språksituationen i ett internationellt perspektiv och om språkplaneringen i ett europeiskt sammanhang. Begreppet *standardtalemål* dryftas i ett bidrag, och i ett annat erfar man att Arne Garborgs språksyn haft ett stort inflytande även om man numera ser annorlunda på målarbetet än han gjorde. Ett antal artiklar kretsar givetvis kring arbetet med Norsk Ordbok. Ett välformulerat försvar för ordboksprojekt av denna typ utgör "Norsk Ordbok og det norske språksamfunnet" från 2000: behövs verket, varför tar det sådan tid att producera och vad får man för de nedlagda pengarna? Diakrona aspekter beträffande Norsk Riksmålsordbok och Norsk Ordbok diskuteras – det talas om "implisitt diakrone" ordböcker vid sidan av "eksplisitt diakrone" (s 138) – liksom urvalet av ord samt Norsk Ordbok som "kulturordbok". För purism av olika slag ur ett internationellt perspektiv lämnas i en artikel en redogörelse. Nordiska perspektiv finns i några artiklar, bl.a. i en som ingått i en antologi om Language and Nationalism in Europe. Artikeln rubriceras "Northern Europe: Languages as Prime Markers of Ethnic and National Identity". Även frågan om *Scandinavia* gentemot *Norden* i engelska sammanhang behandlas. En engelskspråkig artikel om språkkontakter och minoriteter i Europa lyfter fram tre konkreta exempel: Finland, Friesland och Schleswig. De sista sektionerna i samlingsverket tar fram problem som knyter an till Indonesien och Malaysia samt Östtimor. Här finns bland en del annat en artikel om stavningsreformer i Indonesien och Malaysia och en om tvärkulturell översättning. Man får onekligen en del nyttiga perspektiv på de egna språkliga och kulturella förhållandena när man betraktar språkplanering och språkpolitik utifrån helt andra utgångspunkter såsom man här får tillfälle till. Läsningen av bokens artiklar ger gott utbyte. L.-E.E.

*

Eva Skafte Jensen, Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udvikling med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69, 371 s., København 2011 (Universitets-Jubilæets danske Samfund). (Universitets-Jubilæets

danske Samfunds skriftserie 576.) ISBN 978-87-7674-605-6. Detta gedigna och inspirerande språkhistoriska arbete är frukten av ett tioårigt forskningsprojekt kring kasussystemets utveckling i äldre medeldanska, initialt med ackusativens roll och funktion i centrum. Beskrivningen av den textpragmatiska användningen av nominativ hos substantiv och adjektiv i vissa böjningar är ett av bokens huvudmoment. I första delen (av fyra) skisseras problemställningen med utgångspunkt i texten i handskriften Skånske Lov B 69 som hypotetisk ”felände länk” mellan fornskandinaviska och senare empiriska språktillstånd. I andra delen diskuteras bl.a. språkbrukarnas roll vid språkförändringar, kasusfenomenet i sig och villkoren för en undersökning av äldre språkbruk, i detta fall forndanskan, t.ex. vad avser kvantifiering, språkbrukssituation, förhållandet mellan tal och skrift, kronolekt, källsituation etc. Tredje delen belyser forndanskans kasussystem, särskilt nominativ och ackusativ i olika källor, med fornskånskan i centrum, i relation till ”klassisk fornskandinaviska” respektive äldre medelskånska. Ett kapitel ägnas de textpragmatiska begrepp som sedan används i kapitlen om nominativ och ackusativ i medelskånskan, så termerna förgrundsinformation (fokus, nya respektive återupptagna diskursreferenters roll) och bakgrundsinformation (diskursreferenter som bara uppträder för att säkra entydig identifikation). Begreppen tillämpas sedan på nominativanvändningen i Skånske Lov B 69, med ackusativen som omarkerad bakgrund. I mindre exkurser behandlas de sex unika förekomsterna av starkböjda substantiv med gammal nominativändelse, ordet *bonde* med sitt särskilda beteende, paralleller i andra jämförbara skriftkällor och nominativer som uppfattas som skriv(ar)fel. Ett avsnitt rör svårigheten att studera textpragmatiken i andra samtida skånska källor, ett annat ägnas en rad observationer i senare källor, fr.a. det flitiga bruket av den gamla maskulina singulara nominativändelsen *-(æ)r*. Delen avslutas med iakttagelser från svenska redogörelser av detta bruk (Wessén, Ejder, Johnson). Bokens fjärde del föreslår hur den textpragmatiska användningen av nominativ kan ha etablerats, avvecklats och vidareutvecklats, varvid substantivböjningen och pronominalböjningen gått skilda vägar, detta med den textpragmatiska tillämpningen i Skånske Lov B 69 som en ”felände länk” mellan äldre klassisk fornskandinaviska och mängden påfallande nominativer och ackusativer i senare källor. Förslagsvis utkonkurrerades denna ”länk” av det nya systemets bestämda och obestämda artiklar, etablerade i den senmedeltida danskan. Kapitlet avslutas med en forskningsöversikt och en lista över möjliga perspektiv och olösta problem. Härfter följer en sammanfattning på engelska respektive danska, plus några värdefulla bilagor: en

registrant över förgrunds-nominativ i Skånske Lov B 69 och över parallellställen i tre av de närmast samtida källorna till denna och en över samma ords förekomst i den senare källan till Skånske Lov (Stockholm B 72). Bilaga tre är en kommenterad källförteckning. Boken avslutas med en till såväl omfång som ämnesbredd och persongalleri imponerande litteraturförteckning. G.H.

Peter Juul Nielsen, Kongruenskonstruktion i dansk. En syntaktisk analyse af indhold og udtryk, 163 s., Oslo 2011 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-650-6. Denna bok är en lätt redigerad utgåva av författarens speciale i danska från 2007. Den tar sig an den i alla skandinaviska språk vanliga konstruktionstypen med kongruens mellan två verb i en sats. Prototypiskt har den ett positionsverb och ett aktivitetsverb där båda kan vara finita: *hun sidder och læser*. Huvudsyftet är att ge en beskrivning av konstruktionens interna struktur och att undersöka hur de olika varianterna av konstruktionen förhåller sig till varandra. Analysen görs inom den danska funktionella lingvistik. Förf. indelar konstruktionen i fyra huvudtyper: 1) den situativa: *hun sidder og læser en avis*; 2) den peraktionära: *hun skrev og klagede over afgørelsen*; 3) den lokativa: *han cykler ud på landet og ser på kirker*; 4) den possessiva: *hun skrev et brev og sendte til borgmesteren*. I kapitel 2 visar förf. att konstruktionen måste ses som ett komplext predikat och att den inte kan ses som exempelvis ellips av samordning. Med hjälp av en särdragsanalys som innefattar de semantiska särdragen *intentionalitet, lokativ kontakt* och *possessiv kontakt* skapar förf. en typologi över de fyra huvudtyperna där han bl.a. visar hur den situativa konstruktionstypen skiljer ut sig från de andra. Han kan också ge en mer detaljerad och enhetlig beskrivning av de fyra undergrupperna. Boken innehåller många goda iakttagelser och analyser, men det måste sägas att den är snävt dansk. Det finns en omfattande internationell diskussion av identiska eller näraliggande konstruktioner som boken inte alls förhåller sig till. Nämnas kan bland annat de Vos avhandling från 2004 om motsvarande konstruktioner i engelska och Wiklunds från 2005 om svenska kopieringskonstruktioner. Boken avslutas med ett sakregister. L.-O.D.

*

Anders Sparrmans brev till Carl von Linné. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag, Rut Boström (utg.), 145 s., Uppsala 2011 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXV.) ISSN 0065-0897; ISBN

978-91-85352-89-0. Denna textkritiska utgåva av Anders Sparrmans brev innehåller nio brev till Carl von Linné, skrivna 1771–1775 i samband med Sparrmans resa till Sydafrika, samt två andra brev och några anteckningar. Detta material omfattar 36 textsidor som också innehåller färgfotografier av ett av breven och ett löst blad. Utgåvan ger ett rikt bakgrundsmaterial som behandlar Anders Sparrman som person, språket under 1700-talet, språk och stil i Sparrmans brev, främst ortografi, men även en del iakttagelser om syntaxen. En viktig del utgör det särskilda avsnittet om dialektala eller talspråkliga inslag i breven, i vilken en särskild beskrivning av lånord också ingår. Utg. gör dessutom en jämförelse mellan språket i breven och Sparrmans reseberättelse (utgiven 1783). Bakgrundsdelen innehåller till slut även ett särskilt avsnitt med faktakommentarer (botaniska, geologiska, medicinska etc.) till innehållet i breven. L.-O.D.

Bilden av Budde. Studier kring en svensk språkpionjär, utg. av Lars Wolin, 121 s., Uppsala 2011 (Svenska Fornskriftsällskapet). (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1. Svenska skrifter 95.) ISSN 0347-5026; ISBN 978-91-976118-6-2. [Även parallell utgivning från Åbo Akademis förlag, Åbo 2011, ISBN 978-951-765-586-6.] Vid symposiet "Jöns Budde – språkpionjär och samtidsaktör", arrangerat vid Åbo Akademi 2008, hölls ett antal föredrag av vilka flertalet här utges. Birgittinbrodern Jöns Budde verkade som bekant i Nådendals kloster under senare delen av 1400-talet men inte mycket är känt om honom. I utgivaren Lars Wolins inledning, rubricerad "Jöns Budde och eftervärlden. En presentation, en forskningsrapodi – och några spekulationer", tecknas initierat bilden av Budde jämte historisk bakgrund samt ges en översikt över forsknings-traditionen. Kristina Nikula diskuterar i sitt bidrag Jöns Buddes språkliga "landsmanskap", vilket utifrån lokaliseringen av språkdragen i de till honom attribuerade texterna enligt Nikula kan bestämmas till mellersta och södra Österbotten resp. östra Åland, västra Åboland och Egentliga Finlands kustland. För österbottnisk lokalisering har tidigare Olav Ahlbäck och Eskil Hummelstedt pläderat i av varandra oberoende arbeten men Nikula tycks måhända aningen mer benägen att ge företräde åt en lokalisering till det sydligare finlandssvenska området. De betydande metodologiska problemen lyfts dock fram av Nikula. Jonas Carlquist och Seija Tiisala uppehåller sig i sina bidrag utifrån olika perspektiv vid försvenskningen av Honorius Augustodunensis' lärobok *Elucidarius* – hos Jöns Budde benämnd *Lucidarius* – som ingår i Cod. Holm. A 58. Carlquist tycker sig i textens maginalanteckningar kunna återfinna en encyklopedisk tendens, och kanske har Budde velat producera ett homi-

letiskt referensverk. Samtidigt fyller Lucidarus en pedagogisk funktion där de behov som funnits bland lekmän kan ha påverkat utformningen. Carlquist uppehåller sig också vid textens ingående beskrivningar av de kval som möter i skärseld och helvete medan beskrivningarna av paradiset synes vara mer nedtonade – kanske är Budde i sin förkunnelse en helvetespredikant? Tiisalas studie behandlar hendiadyoin – där två ord används för att uttrycka ett och samma begrepp –, dubblering och utvidgning i Lucidarius. Exempel på orddubblering i Buddes översättning diskuteras under jämförelse med förlagan. Syftet med dubblingarna är både att genom medveten redundans göra budskapet förståeligare och att hitta mer heltäckande uttryck för abstrakta latinska ord samtidigt som de konkretiseras. Hon resumerar sin studie med att framhålla att Budde var en uppfinningsrik översättare som visar goda kunskaper i latinets betydelsenyanser. Marko Lamberg analyserar texten Tundalus syn och uppenbarelse. Budskapet här synes vara förkunnande, där ett ”lydnadens budskap” formuleras för klostersistrarna. Marginalanteckningar visar intresse för helvetets plågor. Här finns bl.a. den intensiva helvetesvision där klosterbröder blir gravida och med smärta föder monster – denna text tycks rikta ”en tydligare förmaning till bröder än till nunnor, eftersom fördömda klosterbröder berövas inte bara saligheten utan också manligheten” (s. 85). I Wollins inledande text lyfts bl.a. översättningsperspektivet fram, och Buddes roll i svensk språkhistoria understryks: ”Jöns Budde har av sentida kolleger i det svenska översättarskrået betecknats ’vårt första proffs’” (s. 29). ”Bilderna av Budde” har tack vare denna bok blivit i varje fall något tydligare. L.-E.E.

En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska, utg. av Inger Lindell, 133 s., Uppsala 2011 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXIV.) ISSN 0065-0897; ISBN 978-91-85352-88-3. Vid Uppsala universitetsbibliotek förvaras den medeltida handskriften Cod. Ups. Palmiskiöld 405 som innehåller drygt tusen ordspråk som återges parallellt på fornsvenska och latin. Här möter en del för moderna svenskar väl kända ordspråk, som ”mange bækkia ok sma göra stora aa” men också en del som känns mycket främmande, såsom ”ondh quinna ær diæwlsins dura naghil” (dura naghel ’spik med vars hjälp en dörr öppnas eller stängs’). Under 1800-talet utgavs samlingen två gånger, först av Henrik Reuter Dahl (1840), och sedan av Axel Kock & Carl af Petersens (1889–94); den senare utgåvan är synnerligen värdefull med sina kommentarer till enskilda ordspråk och genom de ordförklaringar och register som finns. Med nyfilologiska ut-

gångspunkter presenteras texten i den här föreliggande utgåvan så nära handskriften som möjligt i syfte att söka förstå hur texten uppfattades av de medeltida läsarna. För utgåvan svarar Inger Lindell som har gedigna erfarenheter av sådant utgivningsarbete. Samlingen har säkerligen haft Peder Låles ordspråkssamling på forndanska och latin som förebild – denna senare har nog haft ett pedagogiskt syfte och använts som läromedel vid latinundervisningen. Ordspråkssamlingar av denna typ är intressanta då de ger oss inblickar i äldre tiders seder och bruk samt berättar om människors vardagsliv och mentalitet, något som utgivaren kort redovisar i inledningen. Här berörs bl.a. de ordspråk som rör män och kvinnor – en del ordspråk i samlingen ger som vi redan sett uttryck för tidens kvinnoförakt –, barnuppfostran och annat. Vidare uppehåller sig Lindell vid handskriften och dess historia samt dess språk. Därvid behandlas rätt ingående meningsbyggnad, ordböjning, stildrag av olika slag och ordförråd. Bland intressanta ord som möter i Lindells kommentarer kan nämnas *hærpa* 'ingrodd smuts', *rapan* 'brådska' och *døna* 'lukta, förnimma lukten av'. Utgivningsprinciperna redovisas på ett klagörande sätt, och den noggranna utgåvan följer så (s. 51–133). Det är bra att denna ordspråkssamling nu återigen gjorts tillgänglig. Arbetet har tillkommit inom ramen för en postdoktoral forskartjänst som inrättades av den akademi som också svarar för utgåvan. L.-E.E.

Erik Falk, Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala. En historisk talaktsanalys, 272 s., Uppsala 2011 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 85.) ISSN 0083-4661; ISBN 978-91-506-2231-7. Denna avhandling studerar verbala förolämpningars språkliga och sociala funktion i Uppsala på 1630-talet. Materialet för avhandlingen består av tänkeboksmaterial, mera precist rättsprotokoll från Uppsala rådhusrätt (292 st.) och Konsistoriets protokoll vid Uppsala universitet (360 st.). Förf. har i dessa valt ut alla rättsfall som gäller just kränkande språkbruk, men även tagit med andra ärenden där kränkande språkbruk finns med i domslutet. Syftet är att ”öka vår kunskap om förolämpningarnas språkliga och sociala funktion i ett historiskt perspektiv”. Med utgångspunkt i bl.a. Austins talaktsindelning och Hymes taxonomi skapas en analysmodell som tillämpas på materialet. Detta görs dels i jämförelse med dagens situation, dels som en jämförelse mellan de två materialen. De dömande är i det ena fallet rådmän, i det andra professorer. Jämförelsen ger en del tydliga resultat. Bland annat visar det sig att andelen fällande domar i rättsfall om kränkande språkbruk är mycket högre (84%) i stadens rådhusrätt än vid universitetets konsistorium

(52%). Uppenbarligen har professorerna i konsistoriet en mycket mer tillåtande attityd till förolämpningar än rådmännen. Mönstret går igen (fast på en lägre nivå) i de andra rättsfallen som studerats. Avhandlingen gör också en genomgång av de invektiv som förekommer i de två typerna av rättsprotokoll, och även här finner förf. ganska klara skillnader mellan rådhusrätten och konsistoriet. Förf. diskuterar hur pragmatikaliseringen av de vanligaste (*tjuv, skälm och hora*) tar sig uttryck i materialet. Avhandlingen diskuterar också varför förolämpningsmålen är så jämförelsevis vanliga på 1630-talet.

L.-O.D.

Language of Science in the Eighteenth Century, ed. by Britt-Louise Gunnarsson, XI + 365 s., Berlin & Boston 2011 (*De Gruyter Mouton*). ISBN 978-3-11-025505-8; e-ISBN 978-3-11-025506-5. Under Linnéåret 2007 hölls vid Uppsala universitet ett symposium om "Languages of Science in the Time of Linnaeus". Symposiet arrangerades av Hans Helander och Britt-Louise Gunnarsson. De flesta bidragen i denna volym presenterades vid den nämnda sammankomsten. En introduktion till volymen ges av redaktören där bl.a. 1700-talets vetenskapliga idéspridning och vetenskapliga skrivande presenteras, och naturligtvis inte minst Carl Linnaeus – jag väljer att använda denna namnform här – lyfts fram. De sjutton bidragen i volymen faller in under fyra avdelningar. Den första avdelningen samlar bidrag under rubriken "The Forming of Scientific Communities". Charles Bazerman beskriver ur ett socio-konstruktivistiskt perspektiv uppkomsten av och förutsättningarna för den tidiga vetenskapliga publiceringen i Europa. Han pekar i sin uppsats dessutom framåt mot de moderna forskningsinriktade universiteten. Gunilla Gren-Eklund redogör initierat för filologin i 1700-talets Europa och inte minst då i Sverige, varvid särskilt Johan Ihre uppmärksammas. Ulf Teleman uppehåller sig vid den språkpolitik och språkliga praxis som utbildas vid den år 1739 grundande Kungl. Vetenskapsakademien, vilken från start beslutat att svenska skulle användas i de tryckta förhandlingarna. Den andra avdelningen handlar om uppkomsten av, och utvecklingen av, vetenskapsspråket på 1700-talet. Renata Schellenberg skriver här om "scientific literacy" som utvecklades i 1700-talets Tyskland. Anna Helga Hannesdóttir tar för sin del upp svenskans utveckling till vetenskapligt språk, och anknyter till de led i språkplaneringsprocessen som Einar Haugen preciserat med hjälp av begreppen "selection–codification–implementation–elaboration"; framställningen relaterar sig också till Linnaeus' språkliga insatser. Lars Wollin uppehåller sig vid "the early modern emergence of a professional vernacular variety in Sweden", en studie som genomförs på

lexikal nivå, där bl.a. ord bildade till ett antal latinska prefix och suffix fokuseras. De med varandra konkurrerande Carl Linnaeus och Georges Louis Leclerc de Buffon intresserar Richard Sörman i dennes bidrag. Philippe Selosse skriver perspektivrikt om Linnaeus' botaniska nomenklatur. Hur idéspridningen på 1700-talet tog sig ut behandlar bidragsgivarna i bokens tredje avdelning, och här aktualiseras kontakter i flera riktningar. Ann-Mari Jönsson skriver om Linnaeus' korrespondens med botanister i ett antal europeiska länder. Linnaeus' betydelse för *Encyclopaedia Britannica* (1771) behandlas av Rosemarie Gläser, som visar att hans idéer mottogs väl i Storbritannien. Kenneth J. Knoespel tar i ett intresseväckande bidrag upp Linnaeus' ryska dissertationer liksom hans ryska kontakter. Om den linneanska klassifikationens introduktion i Portugal skriver Palmira Fontes da Costa sist i denna avdelning. Den fjärde avdelningen tar upp olika aspekter på det vetenskapliga skrivandet på 1700-talet. Carl Linnaeus' ställning i den svenska språkhistorien belyses på ett intressant sätt av Bo Ralph, två av Linnaeus' texter, *Fundamenta Botanica* (1736) och *Philosophia Botanica* (1751), står i förgrunden i Han-Liang Changs artikel, medan svensk trädgårdslitteratur textlingvistiskt analyseras av Andreas Nord. De två sista artiklarna tar upp medicinska texter: Britt-Louise Gunnarsson behandlar en svensk korpus som analyseras inom en socio-konstruktivistiskt ram, medan Päivi Pahta dryftar medicinska texter på engelska. Bokens texter uppvisar en mångfald av lingvistiska perspektiv – textlingvistiska, sociolingvistiska, stilistiska m.fl. – men i antologin finns även språkfilosofiska, vetenskaps- och idéhistoriska samt vetenskaps sociologiska aspekter representerade. Sammantaget är detta en innehållsrik antologi. L.-E. E.

Leila Mattfolk, Attityder till det globala i det lokala. Finlandssvenskar om importord, 237 s., Oslo (Novus). (Moderne import ord i språka i Norden XII.) ISBN 978-82-7099-653-7. Denna den tolfte volymen från projektet *Importord i språken i Norden* tar sig an finlandssvenskarnas attityder till importord. Undersökningen är en av flera som med samma intervjuguide och samma frågeschema genomförts i de nordiska länderna. Studien kompletterar den kvantitativa enkätundersökning som gjorts om finlandssvenskarnas åsikter om engelskt inflytande och språknormering. Mattfolks studie är en mer kvalitativ studie som bygger på djupintervjuer med 36 finlandssvenskar (en tredjedel från vardera Vasa, Pargas och Helsingfors/Vanda). Syftet har varit att göra djupintervjuerna jämförbara över hela Norden och även jämförbara med den tidigare enkäten. Därför ingår i det frågeschema som använts vid djupintervjuerna även de frågor

som fanns i "opinionsundersökningen". Därutöver ingår frågor inom sju ämnesområden: språk i utbildningssystemet, internationella språk (inklusive grannspråk), domämförlust till engelska, importord i olika ämnesområden, korpus samt språkvård. Ämnesområdet "korpus" innefattar både kunskapsfrågor och attitydfrågor om importord, ofta med specifika importord i frågorna. Tillvägagångssättet gör att även denna studie redovisar en stor del kvantitativa data. Tanken är att man ska kunna komma närmare hur svaren i enkäten kan tolkas, hur informanterna har resonerat, och det gör man också i det mycket innehållsrika kapitel 7. I samband med frågorna har intervjupersonerna också fått argumentera för sina ställningstaganden, och i kapitel 8 gör förf. en analys av hur den argumentationen ser ut. Först studeras de explicita argument som intervjupersonerna ger som reaktion på påståendet att det vore bäst om alla talade engelska. Därefter sker en analys av intervjupersonernas förhållande till förväntade svar, både "politiskt korrekta" åsikter, och antaganden om intervjuarens åsikter. I det tredje delavsnittet går förf. in på en analys av pragmatiska partiklar, som ger en hel del upplysningar om intervjupersonernas implicita attityder. Ett av de mest tydliga resultaten är att de intervjuade inte är särskilt oroad över domämförluster i förhållande till engelskan, en punkt där ju språkvätare ofta har en annan åsikt.

L.-O.D.

Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar, sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder, 344 s., Uppsala 2011 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXVIII.) ISSN 0065-0897; ISBN 978-91-85352-92-0. Matti Mörtberg var lärare med tornedalsfinska rötter. Han kom att göra flera resor till de värmländska finnskogarna under 1920- och 1930-talen. Under resor 1935–1938 gjorde han inspelningar och uppteckningar av skogsfinnarnas seder och bruk. Syftet var att dokumentera folklore snarare än språk, men materialet är likväl en rik källa för den som är intresserad av värmlandsfinska. Transkriptionen baseras på standardfinsk ortografi med enstaka avvikelser, så många fonetiska distinktioner är osynliga i materialet. Sammanlagt hade Mörtberg 27 informanter som i stort sett alla varit av sista generationen finstalande i Värmland. De har främst lämnat uppgifter på värmlandsfinska (som Mörtberg översatt till svenska), men ibland har informanterna lämnat uppgifter direkt på svenska. Denna utgåva ger en inledning med bakgrund och beskrivning av Mörtbergs liv och resor och en beskrivning av hans uppteckningar och språkliga drag i dem. Uppteckningarna som sedan följer omfattar drygt

300 sidor och presenteras i kronologisk ordning, dvs. i den ordning upp-
teckningarna är gjorda. Till upp-teckningarna finns en notapparat, som
dels utgörs av upp-tecknarens anmärkningar, dels av utgivarens kommentar-
tarer. I slutet finns också ett "register" över rubrikerna i den ordning de
förekommer i utgåvan, däremot inget sakregister. L.-O.D.

*Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar från Elfte samman-
komsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010, utgivna
av Maj Reinhammar under medverkan av Lennart Elmevik, Staffan
Fridell, Mats Thelander och Henrik Williams, 260 s., Uppsala 2010 (Kungl.
Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae
Gustavi Adolphi CXIII.) ISBN 0065-0897; ISBN 978-91-85352-87-6.*
Enligt förordet önskade arrangörerna av denna sammankomst genom
valet av de fyra plenarföreläsarna visa samhörigheten mellan svenskan
och de andra nordiska språken. Hans-Olav Enger uppehåller sig vid ett
klassiskt språkhistoriskt problem, kاسبortfallet. Han stannar bl.a. upp
inför frågan om de aktuella morfologiska processerna skall ses i relation
till fonologiska förändringar eller om processerna är resultatet av språk-
kontakter, och konkluderar att orsakerna synes vara komplexa. Den dia-
lektala evidensen betydelse understryks på flera ställen i Engers bidrag.
Cecilia Falk behandlar i sitt bidrag de fornsvenska infinitivfraserna och
diskuterar möjligheterna av att ur bevarat skriftspråksmaterial rekon-
struera en inre grammatik i äldre tid. Frans Gregersen tar upp den spän-
nande frågan om räckvidden av den s.k. uniformitetshypotesen – "that
knowledge of processes that operated in the past can be inferred by
observing ongoing processes in the present" –, Camilla Wide substantiv
med bestämd artikel och demonstrativa pronomen och visar därvid hur
en analys av diakron och synkron variation kan ske inom en konstruk-
tionsgrammatisk ram. På de fyra plenarföreläsningarna följer sju-tton
bidrag som berör vitt skilda delar av området svenska språkets historia.
Lennart Elmevik visar övertygande att diftongeringen av ett ursprungligt
långt e^2 till (ia) (ie) inte kräver något antagande av ett birkasvenskt/
hedebynordiskt språkskikt. Ett klassiskt forskningsproblem – kedje-
förskjutningen av de långa bakre vokalerna i svenskan – belyses av Stig
Eliasson, varvid en rad ljudproblem aktualiseras och intressanta perspek-
tiv läggs på interna och externa förklaringsfaktorer. Mer generella reflek-
tioner rörande externa faktorer som orsaker till språklig förändring för-
medlas i Lars-Erik Johanssons artikel. Ett par bidrag är filologiska: Maria
Arvidssons om samlingshandskriften och Nils Dverstorps om forsk-
ningsproblem förknippade med avskrivning av text under medeltiden.

Peder Månssons språk behandlas av Bo-A. Wendt som bl.a. visar att denne språkbrukare ”i fornsvenskans elfte timme” framstår som enastående konsekvent i de val han gör på olika språknivåer. Med variationsgrammatiska metoder diskuteras bisatsledföljden i fornsvenska och äldre nysvenska av David Håkansson. Relativsatsinledande *ther* och dess funktioner i äldre svenska behandlas av Martina Zachiu. Det man skulle kunna kalla ”alltför narrativa” *nu*-inledda meningar i 1734 års svenska lag (”Nu faller fiende oförtänckt in i landet, och kan ej Konungens befalning afbidas; tå må väl manskap til motvärn upbodas”) dryftas på ett upplysande sätt av Rickard Melkersson som visar att detta troligen inte är någon relik i lagspråket utan är ”ett väl etablerat och exakt fackspråkligt uttryck” (s. 187). 1734 års lag är också utgångspunkten för Lena Rogström i hennes undersökning av ordförrådet i lagen och i samtida ordböcker. Benämningar på ’flickor’ och ’kvinnor’ i platsannonser i Hufvudstadsbladet och Dagens Nyheter från 1864 och framåt upptar Pirjo Söderholms intresse. Kollektiverande genitiv uppmärksammas av Lars-Olof Delsing och Gunlög Josefsson i en gemensam artikel som bl.a. behandlar sydvästsvensk *a*-genitiv (*Erika bil* ’Eriks bil’). Infinitivfrasen vid verb i de svenska dialekterna avhandlas med en omfattande empiri av Kristina Hagren, och Ekenssnacket av Jenny Öqvist. Gustav Bockgård belyser med goda exempel dialektintervjun ur samtalsanalytiskt perspektiv. Disciplinhistoriskt är Henrik Williams’ bidrag som går igenom bidragen i den tio sammankomster som hittills ägnats svenska språkets historia, och konstaterar att de filologiska bidragen varit rätt så få. Det karolinska skedets ”nordistik” – rätt bortglömd i forskningen, troligen inte minst för att bidragen avfattades på latin – behandlas av Lars Wollin i ett innehållsrikt bidrag. Konferensvolymen visar att den språkhistoriska forskningen har många angelägna problem på sin agenda.

L.-E.E.

Swedish Students at the University of Vienna in the Middle Ages. Careers, Books and Preaching, eds.: Olle Ferm & Erika Kihlman, 279 s., Stockholm 2011. (Runica & Medievalia, Scripta Minora 20.) ISBN 978-91-88568-49-6. Med framväxten av universitetet som högsta utbildningsinstitution i Europa under 1100-talet blev det allt mer vanligt att skandinaver gav sig ut för att studera. För de tidigaste universitetet, t.ex. Paris och Bologna är materialet som kan belysa skandinaviska studenters aktiviteter begränsat, om än det finns upplysningar som exempelvis indikerar att en karriär vid domkyrkan i Trondheim, Niðarós, kunde gynnas av längre studier vid klostret St Victor i Paris. Professor Olle Ferm tog 2007 initiativet till

ett projekt *Swedish Students Abroad in the Middle Ages*. Detta projekt har främst fokuserat på senare perioder (1300- och 1400-tal) och universiteten i Wien och Leipzig. I denna publikation från projektet har Olle Ferm och Erika Kihlman samlat ett antal artiklar som fokuserar på universitetet i Wien och då särskilt på en student, Bero Magni (eller Björn Magnusson) från Lödöse som kom att spendera större delen av sitt vuxna liv där, först som student och därefter som lärare. I en omfattande inledningsartikel presenterar Olle Ferm det vi vet om svenska studenter vid universitetet i Wien i perioden 1389–1491. Denna diskussion följs av en biografi över Bero Magni författad av Erika Kihlman. Kihlman har också ederat förteckningen över Beros boksamling, som donerades till Skara domkyrka, men därefter gick förlorad i eldsvådor och krigshärjningar. Roger Andersson presenterar en jämförande studie av Beros predikan på långfredagen 1454 (för övrigt utgiven av Claes Gejrot och Erika Kihlman som ytterligare ett bidrag från ovannämnda projekt med titeln *Bero Magni de Ludosia. Sermones et Collationes. Sermones from the University of Vienna in the Mid-Fifteenth Century*, Stockholm 2011) och två predikningar för samma dag från bröderna i Vadstena och en predikan av franciskanerbrodern Henry Chambron från Oxford. Anderssons studie är detaljerad och ger många perspektiv på denna viktiga genre från senmedeltiden. I en kort artikel kommer Siegfried Wenzel in på frågan om *collatio*, alltså utläggningen av bibeltext eller ett teologiskt ämne, som en del av senmedeltidens predikan. Slutligen ger Hans Aili en kortfattad presentation av vad vi kan veta om Bero Magnis latin, hans ordförråd och grammatiska bruk. Boken ger ett viktigt bidrag till utforskningen av svenska studenters utfärder till europeiska universitet, i det här fallet universitetet i Wien, under senmedeltiden. Det blir intressant att framöver få fler rapporter från projektets forskning. Det skulle dessutom vara av stort intresse att återuppta utforskningen av också andra skandinavisk studieresor, och då även i äldre perioder, och hur deras utbildning har varit med om att utforma skandinavisk litteracitet och det intellektuella livet i Skandinavien under medeltiden. Men det är ju inte nödvändigtvis ett ansvar för det här beskrivna projektet. K.G.J.

Young Urban Swedish. Variation and change in multilingual settings, Roger Källström & Inger Lindberg (utg.), 257 s., Göteborg (University of Gothenburg). (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 14.) ISSN 1652-3105; ISBN 978-91-87850-42-4. Denna engelskspråkiga samlingsvolym från projektet *Språk och språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer* innehåller 12 uppsatser. Här står svenska på mångspråk-

kig grund (SMG) talad av ungdomar i centrum. Inger Lindberg tar upp en diskussion om diskrepansen mellan policy och verklighet när det gäller synen på elever med annat modersmål än svenska. Hon diskuterar bland annat vad som brister i implementeringen av policydokument. Tore Otterup redovisar en intervjuundersökning av åtta ungdomar från ett multietniskt område i Göteborg. Intervjuerna får belysa problem och möjligheter med individuell och samhällelig tvåspråkighet. Ellen Bijvoet och Kari Frauruds artikel handlar om perception, främst ungdomarnas attityder till språkvarieteter och språklig variation. Men de flesta artiklarna handlar om ungdomarnas språkproduktion. Bland dessa kan nämnas Petra Bodéns artikel som tar sig an uttalet bland talare av SMG i Stockholm, Göteborg och Malmö, och kan visa på både regionala drag och främmande drag i ungdomarnas svenska. Lena Ekberg presenterar en studie av hur ordet *sådan* i SMG får determinerarfunktion i Malmö-ungdomars talspråk, Gudrun Svensson behandlar diskurspartiklar i SMG-talares produktion och Sofia Tingsell presenterar resultat från en undersökning av användningen av anaforer och pronomen i SMG-talares språk. Natalia Ganuza ger en sammanfattning av sin avhandling som behandlar syntaktisk variation i SMG, där subjekt-verbinversion studeras mot bakgrund av situationella, lingvistiska och demografiska variabler. Sofie Johansson Kokkinakis och Ulrika Johansson redovisar en studie som jämför elevtexter från nationella prov, skrivna av en- respektive flerspråkiga elever. Bland annat visar de på små skillnader i ordvariation mellan enspråkiga svenskar och flerspråkiga, med undantag för den grupp som påbörjat sin andraspråksinlärning vid 4–7 års ålder. Både de som börjat tidigare och de som börjat senare ligger mycket närmare siffrorna för enspråkiga svenskar. I slutet av boken ges sammanfattningar på svenska av samtliga artiklar.

L.-O.D.

Wörter-Büchlein. A German-Swedish-Polish-Latvian Dictionary Published in Riga 1705, Lennart Larsson (ed.), 200 s., Stockholm (Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien). (Slavica Suecana. Series A. Publications vol. 2.) ISBN 978-91-7402-400-5; ISSN 1102-2418. Denna bok utgörs av en textkritisk utgåva av en flerspråkig, tematiskt upplagd, ordbok utgiven i Riga 1705. Den är något så ovanligt som en fyrspråkig ordbok från början av 1700-talet, som inte omfattar latin, utan har språken tyska, polska, lettiska och svenska. Den textkritiska utgåvan som omfattar knappt 100 sidor föregås av fem inledande kapitel, där, i det första, Lennart Larsson ger en översikt över handskriften och dess struktur. Här undersöks den också ur ett brukarperspektiv, och bokens till-

komst och relation till andra verk beskrivs. Viktigaste föregångaren är *Vocabularium* från 1688, utgiven hos samma tryckare, som utgör en flerspråkig ordbok med tyska, latin, polska och lettiska. Till viss del, särskilt till strukturen, är *Wörter-Büchlein* en omarbetning av den äldre ordboken, där latinet har fått ge plats för svenskan. I de följande fyra kapitlen ger fyra olika författare kommentarer till ordförrådet på vardera språket. De är disponerade efter språklig nivå, utom Lennart Larssons kapitel om det svenska ordförrådet. Troligen beror detta på att ordbokens svenska ordförråd är något märkligt, med fel på flera olika plan: icke-svenska ord, felaktiga översättningar, ortografiska och morfologiska fel. Larsson gör troligt att det svenska ordförrådet skapats med hjälp av *Vocabularium* och av någon svensk utan högre utbildning, som mera tillfälligt vistats i Riga. I slutet av boken finns också 15 facsimilplanscher av valda sidor i originalutgåvan. L.-O.D.

Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59 1–2, utgivna av Föreningen för Västgötalitteratur genom Per-Axel Wiktorsson, 264 s. + 313 s., [Skara] 2011 (Föreningen för Västgötalitteratur). (Skara stiftshistoriska sälls kamps skriftserie nr 60.) ISBN 978-91-978079-1-3; 978-91-86681-00-5. Äldre Västgötalagen är som bekant en av de viktigare källorna från svensk medeltid. Inte underligt då att denna fornsvenska text utgivits av trycket hela tio gånger, och dessutom översatts åtta gånger, därav fyra gånger (1883, 1923, 1924, 1946) till svenska. När Per-Axel Wiktorsson åtog sig uppdraget att ge ut lagtexten önskade han utge hela den aktuella handskriften, alltså Cod. Holm. B 59, där Äldre Västgötalagen ingår. Dessutom ville han utge såväl faksimil som textutgåva och översättning i ett sammanhang, och i översättningen hade han ambitionen att lägga sig så nära originalet som möjligt, inte bara då vad gäller ordalydelse utan även beträffande uppdelning av texten på sidor och rader. Också ett klagörande av de olika involverade skrivarnas insatser kändes angeläget för honom – detta utgör ju Wiktorssons expertområde. Till all lycka fick utgivaren fria händer att arbeta med utgivningen utifrån dessa utgångspunkter, och resultatet är prisvärt. Utgivaren ger i sin inledning i del 1 en kortfattad men väldisponerad och högst intresseväckande redovisning för handskriftens innehåll, användning och historia och framför allt av dess skrivare. I detta sistnämnda avsnitt urskiljer Wiktorsson Vidhemsprästen (Herr Lars), kursivhanden, Tyrgils Kristinsson samt Lydikinus. Identifieringen av de olika handstilarna i B 59 ser helt annorlunda ut än vad tidigare forskning antagit, och detta är ett högst betydande bidrag till forskningen. Göran B. Nilsson uppfattar

i sitt bidrag i del 1 handskriften B 59 som en arbetsbok ”upplagd av Skara domkapitel för att tjäna till hjälp inför och under förhandlingarna om Yngre Västgöotalagen” (s. 59); när den hade tjänat detta sitt primära syfte kom den i andra händer som då utformade dess mer blandade utseende. En del av de namn som finns i Äldre Västgöotalagens bilagor, nämligen de som åsyftar allmänningstvatten, behandlas av Svante Strandberg. Här möter *loðne* för Hornborgasjön, *scadur* för Skagern och *ymsi* för Ymsen. Detta finns i del 1 som dock huvudsakligen innehåller faksimileditionen av handskriften i färg men också ort- och personregister samt en översikt över handskriftens innehåll. Del 2 innehåller en så långt det varit möjligt sid- och radrätt återgivning av handskriften på vänstersidan och en översättning på högersidan. Det är betydelsefullt att på detta sätt få en totalbild av alla bilagorna, inklusive texter om bland mycket annat Västergötlands gränser, Västgötarnas lagmän, kristna biskopar, och inte minst, i de senare delarna, Lydekinus’ minnesanteckningar och Tyrgils Kristinessons småtexter, även om det i dessa senare delar finns kryptiska partier. Wiktorsson söker lägga sig så nära grundtexten som möjligt även i översättningens ordval men väljer helt naturligt i det klassiska textstället i lecara ræter att återge ”a bæsing” som ”på en hög”; beträffande ”graskinn” hade han dock gott kunna använda ”gråskinn” istället för ”ekorrskinn” (s. 207), dock med förklaring i en not. Utgivaren lämnar för övrigt inte alltför många förklaringar i noterna till översättningen men de finns. Sålunda översätts *gengärd* med ’varor för biskopens underhåll, medan han besöker socknen’ (s. 9), *tångbrink* ’tångbacke, havsstrand’ (s. 55) och *riva* ’räfsa’ (s. 149). Förklaringarna hade emellertid kunnat vara ännu flera, som t.ex. i samband med uttrycket ”*medh vmfærþ*” (s. 260). Ytterligare register, kanske över ord som förklaras, hade även varit ett stort plus för läsaren. Men denna kritik väger lätt. Att denna viktiga handskrift nu i sin helhet utgivits i faksimil, translittererats och översatts är oerhört värdefullt. Vetenskapligt mest betydelsefull är Per-Axel Wiktorssons av allt att döma riktiga bedömning av vilka som varit involverade i handskriftens tillkomst. Som helhet är utgåvan en betydande prestation.

L.-E.E.

*

Emilia Aldrin, Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009, 297 s., Uppsala 2011 (Uppsala universitet). (Namn och samhälle 24.) ISSN 1404-1790; ISBN 978-91-506-2195-2. På baksidan av denna avhandling skriver författaren så här: ”Att välja namn till ett barn innebär inte bara att ge det en enkel

etikett, utan också att uttrycka känslomässiga, estetiska, ideologiska och sociala förhållningssätt”. Så är det uppenbarligen. Syftet med studien är att undersöka hur föräldrar i Göteborg i början av 2000-talet använder förnamnet på sina barn som en del av en identitetsskapande process: vilka identiteter skapas, hur skapas de, vems identitet rör det sig om? Avhandlingen inskriver sig i den socioonomastiska traditionen, och för detta område ges i kapitel 2 en kort redovisning fokuserad på forskningen om förnamn och förnamnsval. De sociolingvistiska utgångspunkterna återkommer utförligare, tillsammans med namnteoretiska, i kapitel 3, där även identitetsteoretiska och samtalsanalytiska perspektiv förmedlas. Identitet är, påpekas det, en process som sker på olika nivåer. Flera material har insamlats i studien, dels genom en enkätundersökning med 621 svar om namn och namnval, dels genom intervjuer med 18 mammor och 5 pappor. Analysen av det insamlade materialet sker i kapitel 5–12. Föräldrarna förhåller sig till olika sociala positioner såsom traditionell-modern, vanlig–originell, svenskoriterad–internationellt orienterad/utlandsorienterad. Detta redovisas på en skiss (s. 68). I största detalj redovisar Aldrin sedan sina iakttagelser, och inte minst intressant är härvid redovisningen från samtalen med föräldrarna där man verkligen kan höra deras röster. Värdefullt är att författaren genomgående relaterar sina resultat till andra relevanta namnstudier. Resultaten är alltför många för att relateras här men några nedslag skall ändå göras. Det är sålunda intressant att läsa om den estetiska positionen vid namnvalen (s. 129 ff.), alltså vilka namn som är ”coola”, tuffa, mjuka etc. och varför? Spännande är också att ta del av specifika livsstilsrelaterade positioneringar (s. 170 ff.) i samband med val av förnamn, dvs. sådana fall där föräldrarna uttrycker intresse för musik, film, historia, litteratur etc. En del namnval hänför sig till religion. Men det finns också i materialet exempel på tydligt avståndstagande från livsstilar vid namnvalen. Hur man genom namnval söker undvika en framtida mobbning av barnet, diskuteras av vissa. Som visas kombinerar föräldrarna ofta i sina namnval ett antal olika positioner under namngivningsprocessens gång. Föräldrar respektive barn som föremål för positionering genom namnval uppmärksammas. Författaren säger: ”[a]tt välja namn innebär [...] att positionera både sig själv och barnet, men att inte kunna styra vilka positioneringar som barnet och omgivningen uppfattar” (s. 234). När man läser resultaten av studien slås man av att det i flera fall finns en diskrepans mellan föräldrarnas positionering genom namnval och de namnresonemang som föräldrarna sedan för. Bl.a. detta är föremål för uppmärksamhet i det resumerande kapitlet. I detta framhålls också att den sociala variation som blir synlig i avhand-

lingen snarast är ”en indikator på att människor identifierar sig med och vill skapa olika typer av samhällen där olika typer av sociala värden och attribut ges betydelse” (s. 248). Avhandlingen är väl genomförd men beträffande i varje fall ett par punkter hade man gärna sett utförligare resonemang. Man skulle exempelvis ha velat få några fler kommentarer till förhållandet att det i intervjuundersökningen inte deltar några pappor från lågstatusområdena i Göteborg – man undrar nyfiket vad dessa har att berätta om sina namnval och sin positionering. Vidare tangeras bara i förbigående frågan om hur generaliserbara resultaten egentligen är i ett svenskt perspektiv – det är ju trots allt förhållandena i en storstad som här sätts under luppen. Även om avhandlingen således inte ger alla svar, bjuder den läsaren på en väsentligen stimulerande läsning. L.-E.E.

Marianne Blomqvist, Våra fyrfota vänner har också namn, 129 s., Helsingfors 2011 (Svenska folkskolans vänner). (Skrifter utg. av Svenska folkskolans vänner 190.) ISBN 978-951-9087-91-7. I denna bok har Marianne Blomqvist sammanställt de namn på hästar, kor, tjurar, hundar och katter som varit eller är i bruk i de svensktalande delarna av Finland. Ämnet är inte nytt, redan 1921 publicerade Ernst Nordström en artikel om svenska husdjursnamn i Finland under svensktiden. Stommen till materialet i Blomqvists studie utgör en samling förvarad vid Svenska litteratursällskapet, ”Vad heter djuret?”. Då det gäller namnen på hästar i Svenskfinland under 1900-talet finner man att karakteriserande namn varit vanliga, som *Bästa*, *Flink* och *Friskus* men också en del finska namn finns, som *Ilo* (’glädje’) och *Onni* (’lycka’). Det finns även hästnamn som går tillbaka på personbeteckningar och uppkallelser. Kapitlet tar upp en senare tids namn på trav- och ridhästar men också äldre svenska hästnamn och namnen på hästar vid fronten 1939–44. Kapitlet om namn på kor och tjurar inleds med ett avsnitt om konamn i 1700- och 1800-talets Svenskfinland, vilket bl.a. baserar sig på uppgifter i bouppteckningar. De karakteriserande konammen från 1900-talet tar bl.a. sin utgångspunkt i färg, mönstring och beteende – man noterar här exemplen *Dansros* och *Storsparkarn* –, i födelsetid, födelseort eller ursprung, men konamn kan också utgå från personbeteckningar eller vara uppkallelser. Årsbokstäver och deras påverkan på konamnsskicket berörs även. Intressant är att iaktta att man bland de namn på kor som givits under perioden 1974–90 fortfarande kan hitta traditionella namnleder som *-gås*, *-ros* och *Maj*-. I kapitlet om hundar finns ett avsnitt om namn på hundar som efterlysts i tidningarna och på hundar vid utställningar. Beträffande namn från 1900- och 2000-talet återfinns t.ex. karakteriserande hundnamn som

Bruno, Tigra och *Pricken*, ”förhoppningsnamn” som *Skott, Pang* och *Träff*, namn bildade till personnamn och till fiktiva förebilder. Bland kattnamnen beläggs *Misse, Mirre* och *Kurre*, olika karakteriserande namn som *Tigris, Priki, Burre, Fjollan* och *Piplisa*, namn efter fiktiva förebilder och personnamn. Bokens material är omfattande och rikt sammansatt från olika brukarmiljöer och olika tider, och det är en styrka. Dock hade äldre namngivningsmönster och namngivning som är resultatet av senare influenser kunnat särhållas i en slutdiskussion. Det hade heller inte skadat med jämförelser med namn från andra håll i Norden, där det finns relevanta arbeten av bl.a. Katharina Leibring, Asbjørn Karbø, Kristoffer Kruken och Nils Tiberg. Framställningen har ett trevligt kåserande anslag, och boken är illustrerad med åtskilliga bilder, många i färg. L.-E.E.

Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNAs 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010, redigert av Ole-Jørgen Johannessen & Tom Schmidt, 213 s., Uppsala 2011 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter 87.) ISSN 0346-6728; ISBN 978-91-7276-086-8. I maj 2010 samlades ett antal namnforskare i Halden för att lyssna på tjugotolet inlägg vid ett symposium om etymologins plats i namnforskningen. Femton av bidragen har samlats i denna volym. En perspektivrik översikt över området lämnas av Thorsten Andersson som inte minst kan bygga på många av de undersökningarna han själv genom åren framlagt. Också Lennart Elmevik kan i sin innehållsrika studie utgå från ett flertal egna arbeten – inte minst från senare år med analyser av gåtfulla uppländska namn som *Vappa, Vavd* och *Tierp* – och kommer in på den intrikata frågan vad man egentligen kan våga av antaganden när man etymologiskt arbetar med ortnamn av dunkelt ursprung. Bent Jørgensen belyser etymologisk ortnamnsforskning utifrån danskt material, varvid också en del principiella spörsmål väcks om etymologins möjligheter och begränsningar. Harald Bjorvands bidrag inleds med en diskussion av ”spøkelsesrøtter”, varefter diskussionen går över i en behandling av bestämmingsleden i det norska *Varteig*, ett urnord. *wara-taigōR, där Bjorvand finner en vattenbetecknande utgångsbetydelse (’det rolige(re), avdreiende vannet osv.’) vara trolig. Namnelementet *var-* diskuteras emellertid också i Svante Strandbergs artikel – ett bidrag som tydligen utarbetades under Halden-symposiet sedan Strandberg hade åhört Bjorvands föredrag. Strandberg visar att flera av de här aktuella namnen kan förbindas med grusig och sandig mark. Så är det helt visst. Att man kan ha nytta av skaldemetriken vittnesbörd vid etymologiseringen av norska ortnamn visar Klaus Johan

Myrvoll. Vidar Haslum konstaterar i sitt bidrag att "[h]vis vi skal kunne tolke navn nøyaktig, trenger vi ideer om navngiverens språkkompetanse; ideer om hvilke mønstre som har vært utslagsgivende for navngiverens korrekthetsoppfatninger om hvordan man lager navn" (s. 129). Att spåra en sådan förlorad språkkompetens kan dock i vissa avseenden vara förknäat med svårigheter; vilken potential har i en fjärran tid stått till buds för att uttrycka emotivitet kan man exempelvis fråga sig? Konkreta etymologiseringar av namn redovisas av Andrew Jennings (*Shetland*), Staffan Fridell (*Tjust*), Birgit Falck-Kjällquist (*Härnäs, Kåvran*) och Margit Harsson (*Idd*), medan Nicolai Peitersen belyser användningen av ord för 'ost' och 'smör' i engelska ortnamn. Översiktskaraktär har Inge Særheims artikel om de äldsta ortnamnen i Sydvest-Norge, särskilt i Rogaland. Vid ortnamn som stilistiska figurer uppehåller sig Line Sandst. Detta senare tema torde vara utvecklingsbart. En artikel av Peder Gammeltoft om digitalisering av tryckta ortnamnsutgåvor i Danmark avslutar volymen. Symposierapporten innehåller en rad intresseväckande perspektiv på temat "etymologiens plass i navneforskningen", såsom betydelsen av belagda appellativ (också avlägsna sådana) vid härledningen, betydelsen av den sakliga analysen i samband med tolkningsprocessen, etc. När man läst de femton bidragen ser man tydligare de perspektiv som förenar i alla fall flertalet av dem. Kanske hade volymen tjänat på en redaktionell inledning där dessa perspektiv utmejslats. Men även utan denna inledning bjuds i symposierapporten mycket av intresse. Det borgar inte minst de många erfarna författarna för.

L.-E.E.

*Kåre Hoel, Bustadnavn i Østfold 10. Aremark, utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Margit Harsson, 366 s., 1 faksimil och 1 karta på eftersättsblad, Oslo 2011 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-674-2. Projektet Bustadnavn i Østfold (BØ) publicerar professor Kåre Hoels (1922–89) manuskript i en reviderad och kompletterad utgåva, baserad på Oluf Ryghs Norske Gaardnavne (NG, 18 band 1897–1924), ömsevis redigerad av Tom Schmidt (udda nummer) och Margit Harson (jämna nummer). Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag sårhålls i namnartiklarna genom typografiska arrangemang. För namnen på permanent bosättning fram till ca 1900 redovisas i princip samtliga belägg äldre än ca 1700, därefter görs ett urval. Av hänsyn till en bredare läsekrets och seriens funktion som onomastiskt uppslagsverk ges konsekvent tolkningar av förekommande namnelement, både i simplexnamn och i sammansättningarnas bestämnings- och huvudleder. Först redovisas bygde-, härads- och sockennamnet *Aremark* och därpå om-*

rådets övriga bebyggelsenamn: namn på ”matrikkelgårdar” med underliggande ”bruk” och ”husmannsplasser”. I egna avsnitt upptas försvunna namn från äldre respektive yngre källor och gamla bygdenamn. I den andra delen kommenteras det topografiska ordförrådet i Aremark. Här behandlas också några speciella namnkategorier: imperativnamn, uppkallelsenamn, berömmande och nedsättande namn samt tillnamn och andra efternamn från yngre källor. Så följer litteratur- och källförteckningar, förkortningslistor och en redogörelse för ljudskriftssystemet. De avslutande fyra registren upptar ortnamn i respektive utanför Aremark och förteckningar över ord-, person- och tillnamn. Utgåvan illustreras med ett faksimil av Ryghs uppteckningar från häradet och en karta över häradsindelningen i Østfold. Som lös bilaga finns ett topografiskt kartblad i skala 1:50 000 över Aremark. Härmed har tio av de 22 häradsdelarna utkommit, med föredömlig disciplin såväl vad avser utgivningstakt som planlig redovisning av namnstoffet, med Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag till tolkningarna, som ofta är okomplicerade, men vid behov får lov att växa ut till allsidigt resonerande överväganden. G.H.

Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport fra NORNA's 38. symposium i Ryslinge 12.-15.maj 2009, redigert af Lisbeth Eilersgaard og Bent Jørgensen, udgivet af Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet, i samarbejde med NORNA, 350 s., Uppsala 2011. (NORNA-rapporter 86.) ISSN 0346-6728. ISBN 978-91-7276-085-1. Symposiet fokuserar ortnamnen som källor till det förhistoriska samhället, den fackliga diskussionen mellan namnforskare, arkeologer och kulturgeografer om järnålderns, vikingatidens och tidigmedeltidens maktcentraler, speglade i ortnamn, materiella fynd och strukturer i kulturlandskapet. Rapporten publicerar 12 av symposiets 18 föredrag. Den avslutas med en förteckning över de 85 NORNA-rapporter som utgivits sedan nr 1 (1973), däribland nr 82 (2007) från symposiet på Bornholm 2006 om de nordiska namnens centralitet och regionalitet. Föredragen redovisas med föredragshållarna i alfabetisk ordning: Lisbeth Eilersgaard Christensen inventerar centralplatsrelevanta namnmiljöer i Danmark, med underrubriken problemställningar och perspektiv, illustrerat med en sökordslista, kartutsnitt, ett flygfoto över en odlad höjtplata med ägonamnet *Borre* och en utbredningskarta över svenska och forndanska *Tuna-* och *-tuna-*namn. Andres Siegfried Dobat kartlägger den sydsandinaviska utvecklingen av 900-talets politiska förvaltning belyst genom ortnamn som innehåller elementen *rink* och *karl*, mot bakgrunden av tidigmedeltida runstenar och vapengravar. Birgit Eggert ana-

lyserar danska ortnamn på *-lund*, belagda i Christian V:s matrikel 1688, deras ålder, utbredning och semantiska förledskategorier. Ole-Jørgen Johannesen och Bjørn Ringstad studerar förhållandet mellan järnålderns namnmiljö och arkeologins fynd i fem undersökningsområden på Vestlandet och i Trøndelag, så namnen på *Vin/-vin*, *-heim*, *-land* och *-stadir*. Bent Jørgensen undersöker namnmiljöerna kring de danska sockennamnen *Gudhjem*, *Gudum* (tre stycken) och *Gudme*, de fyra norska *Gudum* och de tre svenska *Gudhem*, därtill också ett centralitetsindicerande gravfynd på Bornholm. Arkeologen Mette Pilgaard beskriver bebyggelsehistorien i *Farriskoven* 'krattskogen vid ån Far', en sexmilen medeltida gränsskog i norra Sønderjylland, med beaktande av ortnamn, arkeologiska och historiska källor, kartor och naturvetenskap, t.ex. pollenanalys. Undersökningen visar hur man genom en kombination av tvärvetenskapliga källor kan komma betydligt längre bakåt i tiden med bebyggelsehistorisk forskning, även när relevanta kartor och ortnamn finns först från senare tid. Tom Schmidt beskriver järnålderns centrala namnmiljöer och bebyggelseutveckling i det sydnorska Slidre, mellan Gudbrandsdalen i öst och Hallingdal i väst, med fynd från romartid, folkvandringstid, merovingertid och vikingatid. Svavar Sigmundsson inventerar isländska namnmiljöer kring tingsplatser och maktcentra, fr.a. i anslutning till förekomsten av namnelementen *hof*, *þing* och *leið*. Lasse C. A. Sonne granskar den äldre religionshistoriens och ortnamnsforskningens ensidiga syn på teofora ortnamn, dvs. ortnamn med namnet eller beteckningen på en gud som uttryck för kultplatser; namngivningsmotivet kan vara flera än så. Förkristna sakrala ortnamn kan inte utan vidare tas som intäkt för kultplatser under vikingatid eller sen järnålder. Sonne understryker också sambanden mellan sakrala ortnamn och olika lokaltyper. Under rubriken "Ortnamn och kulturlandskap under den äldre järnåldern" redovisar Jan-Paul Strid erfarenheterna från två tvärvetenskapliga projekt rörande forntida kulturlandskap i Östergötland, Tindraprojektet och Slättbygdsprojektet, båda kring äldre järnåldersbygd och dess namnskick, namnkontinuitet och strukturell kontinuitet respektive nymamngivning och omstrukturering. Inge Særheim avhandlar namnmiljö, namnkontinuitet och centralitet i ett sydvästnorskt jordbrukssamhälle från järnåldern (Rogaland), med utgångspunkt i avhandlingen 1999 betitlad "Namn og gard. Studium av busettnadsnamn på *-land*". Slutligen behandlar Per Vikstrand den religiösa sfärens ställning i dimensionen centrum-periferi under förkristen tid: vilka sakrala ortnamn kan knytas till centralplatser? Mot bakgrund av Lars Hellbergs centralplatsteori, Stefan Brinks modell av hierarkiskt uppbyggd centralplatsstruktur, kar-

tering av centralitetsindicerande ortnamn (t.ex. på *-tuna*), av sakrala ortnamn i jämförelse med centralitetsindicerande, av gudapar i ortnamn, förekomsten av tingsplatser, beteckningar för kultfunktionärer, kyrkor och kloster, gravfält och andra arkeologiska fyndplatser, utmynnar det hela i ett sunt försiktigt konstaterande ”att ortnamnsmaterialen antyder att järnålderns hierarkiska samhällsstruktur kanske inte alltid tagit sig uttryck i ett enkelt centrum-periferi-förhållande i landskapet”. G.H.

Sveriges medeltida personnamn. Häfte 16. Iohan–Iordan, Institutet för språk och folkminnen, 160 spalter + 1 s. Källor och litteratur. Komplettering till förteckning i band 3 (häfte 15), Uppsala 2011. ISBN 978-91-7229-081-5. Band 3, omfattande häftena 11–15, utkom 2006. Det nu med stor förväntan emotsedda häfte 16 är följaktligen det första i band 4. Forskaren/läsaren som tar del av namnredovisningen *Iohan - Iordan* får tills vidare ta hjälp av det ”Förord” och de ”Särskilda förklaringar” som tryckts i häfte 15 (band 3), det förra en kort, instruktiv presentation av detta synnerligen omfattande personnamnsprojekts syften och uppläggning, de senare en oumbärlig redogörelse för artiklarnas redaktionella utformning: uppslagsformer, stilsorter, normaliseringar, avskriftsbelägg, belägg ur handskrifter resp. tryckta editioner, signa för handskriftssamlingar, arkiv och bibliotek, markeringar för språk, kasus, bruket av diverse specialtecken och symboler. Här finns också den aktuella redovisningen av projektets källor och litteratur samt i texten tillämpade förkortningar. På titelbladets baksida i det nu publicerade häfte 16 presenteras verkets redaktion och vetenskapliga referensgrupp, stödjande anslagsgivare och aktuella administrativa hemvist: Namnarkivet i Uppsala, en del av myndigheten Institutet för språk och folkminnen. Det är med uppriktig glädje anmäla som representant för namnforskningen och allmänna kulturhistoriska intressen välkomnar det nya häftet, med förhoppningen om att redaktionen framgent måtte få åtnjuta den arbetsro som är nödvändig för ett vetenskapligt publiceringsprojekt av det här slaget. G.H.

Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002, red.: Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg, 213 s., Uppsala 2011 (Ortnamnssällskapet i Uppsala). ISBN 978-91-633-9746-2. Under tjugoårsperioden 1982–2002 medverkade inte mindre än 54 namnforskare med 403 artiklar under vinjetten Namnspalten i Upsala Nya Tidning (UNT). I Uppländska namnstudier har redaktörerna samlat cirka fjärdedelen av dem till en läsvärd volym. Hur urvalet gjorts blir

inte helt tydligt i inledningen men så mycket är klart att exempelvis sockennamn lämnats därhän eftersom de finns behandlade i Svenskt ortnamnslexikon (SOL, 2003). Men den korta framställningen i SOL ersätter på intet sätt den bredare framställning man får av artiklarna i UNT, det är uppenbart. Ofta rör det sig här om artiklar på lite mer än en sida. Några artiklar är dock längre, som den om *-tuna*-namnen (s. 30 ff.) eller om elementet *nor* i uppländska ortnamn (s. 47 ff.) – vid den ursprungliga publiceringen har dessa utgjort flera, på varandra följande bidrag i Namnspalten. Annars dominerar härledning av enskilda namn som *Ambricka*, *Benala*, *Fullerö*, *Gråmunkehöga*, *Hallkved*, *Kolje*, *Nyvla*, *Nåsta* och *Ycklinge*. Dessa namn behandlas sorgfälligt och man får som läsare – vare sig man nu är fackman eller tillhör den namnintresserade allmänheten – en inblick i hur den professionelle ortnamnsforskaren arbetar och med vilka problem man brottas. I artikeln om *Nyvla* – återgående på ett medeltida *Nyvili* av ursprungligt **Nyvälli* 'den nya vallen' el. dyl. – belyses hur en huvudled som kunnat restitueras i appellativa sammanhang (ett appellativt *nyvälle* 'återväxt på gräsvall efter slåttern' finns ju) mycket tidigt fördunklats i ortnamnssammansättningen. På några ställen kommer man en pågående forskningsdiskussion närmare in på livet, som i Lars Hellbergs artikel (s. 139 f.) om namn bildade till ett äldre **faxe*, svarande till fvn. *faxi* '(häst)man'. Detta element synes ha kunnat användas om höjdformationer som liknats vid en hästs manke. Hellberg drar i diskussionen också in bynamnet *Fasma* resp. borgnamnet *Faxholm*, vilka Lennart Moberg resp. Ann-Christin Mattisson tidigare hållit samman med **faxe* men tolkat på andra sätt. En del yngre namn uppmärksammas också, såsom *Omaket* om ägor som sägs ligga avsides, *Djävulsbitarna* om några särdeles vattensjuka och därigenom svårkörda vretar samt likhetsnamn som *Byxan* och *Mösskärmén*. Ett namn som *Stövelrisefte* om en åker i Alunda socken sägs vara bildat till dialektens *stövelriseft* 'ovanlädret på stövel', där den sakliga grunden dock synes vara oklar. Vid *Ryssland* och *Roslagen* uppehåller man sig i ett par artiklar (s. 171 f., 183). Även personnamn behandlas förstås, bl.a. personnamnen på runstenarna, äldre uppländska bondenamn som *Björn*, *Kalv* och *Vädur*, äldre upsaliensiska borgarnamn och namn på gruvdrängar i Dannemora. Det är utmärkt att redaktionskommittén samlat ihop dessa artiklar som också försetts med ett förord av Ortnamnssällskapets ordförande Lennart Elmevik. Det enda man undrar över är varför Namnspalten upphörde i UNT för tio år sedan. Suget efter ortnamnskunskap är, det vet vi, stort och det finns goda skäl att återuppta serien. Läsningen av artiklarna i denna samling ger mersmak.

L.-E.E.